

Βενηζιλιος. Νικητας. Πάρις. 1826-87.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ

Π. ΡΟΜΠΟΤΟΥ

ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΚΑΙ ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

ΣΥΝΤΗΘΕΙΣΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΕΥΑΣΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

Ι. Ε. ΜΕΣΟΛΩΡΑ

Δρ Φ. καὶ ὑφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου.

Καὶ ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας
διαγωνισμὸν.

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ «Ο ΚΟΡΑΗΣ»

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

1884.

Βιβλίου. Τύπου. Ρυθμ.

1884.

506

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ

II. ΡΟΜΠΟΤΟΥ

ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΚΑΙ ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

ΣΥΝΤΗΘΕΙΣΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΕΥΑΣΘΕΙΣΑ

ΓΗΘ

I. E. ΜΕΣΟΔΩΡΑ

Δ. Φ. καὶ ὑφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου.

Καὶ ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας
διαγωνισμῶν.

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΒΛΑΣΤΟΥ ΒΑΡΒΑΡΗΓΟΥ

1884.

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφήν τοῦ ἐκ-
δότου θεωρεῖται ὡς κλεψύτυπον καὶ καταδιώκεται κατὰ τὸν νόμον.

Δ. Συλλογὴ ἡ γ

ἡ ἐκδοτὴς μου εἶναι.

Βασιλεὺς ἡ ἡ

ἡ

Ἀριθ. Πρωτ. 6531.

Διεκπ. 7452.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ.

Πρὸς τὸν κ. Γεώργιον Μεσολογῶν.

Ἐχοντες ὑπ' ἄψιν α') τὰ ἄρθρα 7 καὶ 8 τοῦ ἀπὸ 22
Ἰουνίου 1882 ἈΜΒ' Νόμου καὶ τὸ ἄρθρον 16 τοῦ ἀπὸ 4
Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους Β. Διατάγματος περὶ τῶν δι-
δακτικῶν βιβλίων τῆς μέσης καὶ κατωτέρας ἐκπαιδεύσεως
καὶ β') τὴν κατὰ τὰ ἄρθρα 9 καὶ 14 τοῦ αὐτοῦ Β. Διατάγμα-
τος ὑποβληθεῖσαν ἡμῖν ἔκθεσιν τῆς τρίτης ἐπιτροπείας τῶν
κριτῶν τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως,
γνωρίζομεν ὑμῖν, ὅτι τὴν εἰς τὸν διαγωνισμόν ὑφ' ὑμῶν ὑπο-
βληθεῖσαν Λειτουργικὴν τοῦ μακαρίτου Π. Ῥαμπιτῆ ἐγκρί-
νομεν ἐπὶ τετραετίαν ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς σχολικοῦ
ἔτους ὡς μόνην Λειτουργικὴν διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Α' τά-
ξεως τῶν γυμνασίων τοῦ κράτους, δημοσίων, δημοσυντηρή-
των καὶ ιδιωτικῶν. Καλεῖσθε δὲ ὅπως συμμορφωθῆτε πρὸς τὸ
ἄρθρον 6 τοῦ ἈΜΒ' νόμου καὶ τὰ ἄρθρα 17 καὶ 18 τοῦ ἀπὸ
4 Σεπτεμβρίου 1882 Β. Διατάγματος.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4 Ἰουλίου 1884.

Ὁ ὑπουργός.

Α. Σ. ΒΟΥΛΙΑΝΤΗΣ.

Σ. Μ. Παρίσης.

Ἀριθ. πρωτ. 2708

Διεκ. 1169

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ

ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

*Πρὸς τὸν κύριον Ἰωάννην Μεσολωρᾶν, ὁμηγητὴν τῆς ἐν τῷ
Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ θεολογικῆς σχολῆς.*

Ἀνακοινοῦντες ὑμῖν εἰς ἀπάντησιν τῆς ὑμετέρας ἀναφο-
ρᾶς ἀπὸ 23 τοῦ ἤδη λήξαντος μηνός, ὅτι ἡ Σύνοδος διεξελ-
θοῦσα τὰ ὑποβληθέντα αὐτῇ βιβλία ἅτινά εἰσι περίληψις τῶν
πρὶν ἐγκριθέντων, συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει
Π. Ῥομπότου, πρεσβυτέρου, καὶ μηδὲν τὸ ἀπᾶλλον ἐν αὐτοῖς
εὐροῦσα ἐγκρίνει αὐτὰ ἐκ νέου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 2 Δεκεμβρίου 1885

† Ὁ Ἀγρίσης	ΝΕΟΦΥΤΟΣ
† Ὁ Ἀρτης	ΣΕΡΑΦΕΙΜ
† Ὁ Σταγῶν	ΜΕΛΕΤΙΟΣ
† Ὁ Θηβῶν καὶ Λεβαδείας	ΔΟΣΙΘΕΟΣ

Ὁ γραμματεὺς

(Τ. Σ.)

ἀρχ. Δ. Παπασπυρίδουλος.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

ΟΡΙΣΜΟΣ, ΠΗΓΑΙ, ΩΦΕΛΕΙΑ.

§ 1. Όρισμός.

Λειτουργική, ήτοι τελετουργική, λέγεται καθόλου μὲν ἅπασα ἡ πρακτικὴ Θεολογία, ἰδίως δὲ ἡ περὶ τῆς δημοσίας χριστιανικῆς λατρείας θεωρία καὶ ἐρμηνεία. Ἐνταῦθα δὲ ἔσται λόγος περὶ τῆς ἀρχῆς, προόδου καὶ τοῦ πνεύματος τῆς Λειτουργίας τῆς ἡμετέρας ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἡ λέξις λειτουργία ἐσήμαινε τὸ πάλαι ὅ,τι καὶ κατὰ παραγωγὴν, ήτοι διακονίαν τοῦ λαοῦ. Ἰδίως δὲ λειτουργίαι ἐκαλοῦντο ἡ γυμνασιαρχία, χορηγία, τριηραρχία, ἀρχιθεωρία, δημοθoinία, ήτοι ἐστίασις τοῦ λαοῦ, εἴτα δὲ καὶ πᾶσα ἀγαθοεργία.

Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατ' ἐξοχὴν λειτουργίᾳ ἐκαλεῖτο ἡ ἱερουργία τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ τῆς θείας Κοινωνίας, ὡς τῆς ἐξωχωτάτης ἱεροτελεστίας, εἰς ἣν ὄφειλε νὰ παρευρίσκηται ἐξ ἅπαντος ὁ λαός. Ἐπειδὴ δὲ, ὡς ὀψόμεθα ἀλλὰχού, περὶ τὴν ἱεροτελεστείαν ταύτην, ὡς περὶ κέντρον, περιστρέφοντο καὶ συνεδέοντο καὶ ἅπασαι αἱ λοιπαὶ ἱεροτελεσταίαι τῶν μυστηρίων καὶ αἱ κοιναὶ προσευχαὶ μετὰ τοῦ κηρύγματος, διὰ τοῦτο καὶ ταῦτα πάντα λειτουργίαι ἐκαλοῦντο καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπεκράτησε νὰ καλῇται Λειτουργική καὶ ἡ περὶ τῆς δημοσίας χριστιανικῆς λατρείας πραγματεία, καὶ ἐν τοιαύτῃ ἐννοίᾳ ἐκλαμβάνεται καὶ ἐνταῦθα.

Συνώνυμοι δὲ ἐκφράσεις τῆς λειτουργίας εἶναι τὰ ἐξῆς: τελετή, τελετουργία, ἱερουργία, ἱεροτελεστής, ἀκολουθία, μυσταγωγία καὶ εἰ τι ἕτερον.

§ 2. Πηγαι.

Ἡ λειτουργική ἔχει πηγὰς μὲν ἰδίαις τὰς ἀρχαίας λειτουργίας καὶ τὰς περιγραφὰς αὐτῆς ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, ἰδίᾳ δὲ βοηθήματα τὰς ἐρμηνείας τῆς Λειτουργίας κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ τὰ περὶ Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας συγγράμματα τῶν νεωτέρων χρόνων.

1 Πρώτη παραδοθεῖσα γραφὴ λειτουργία εἶναι ἡ τῶν Ἀπο-

στολικῶν Διαταγῶν (ἐν βιβλ. 8), ὧν τὰ πλεῖστα ἐγράφησαν ἤδη περὶ τὰς ἀρχάς τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος.

Τῇ λειτουργίᾳ ταύτῃ συμφωνεῖ ἡ ἀρχαιοτάτη Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, ἡ πηγὴ πασῶν τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ Λειτουργιῶν παρὰ τε Ὁρθοδόξοις καὶ Αἰρετικοῖς.

Τὴν τοῦ Ἰακώβου λειτουργίαν συνέταξεν ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐν ταῖς ὁμωνύμαις αὐτῶν Λειτουργίαις ταῖς ἄχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει. Μόνον δὲ ὕμνοι τινὲς μεταγενέστεροι προσετέθησαν, μὴ παραβλάπτοντες μήτε τὴν τάξιν, μήτε τὰς εὐχάς. Τοιοῦτοι ὕμνοι εἶναι οἱ ἐξῆς: «ὁ Μονογενὴς υἱός...», ὁ Τριτάτος ὕμνος, ὁ Χερουδικός, ἡ ἐννάτη ᾠδὴ καὶ εἴ τι ἕτερον.

Ἡ λειτουργία τῶν Προηγιασμένων κατηρτίσθη μὲν ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου (Γρηγορίου τοῦ Α'. Πάπα Ῥώμης καὶ οὐχὶ τοῦ Β', ὡς θέλει ὁ Κεδρηνός) καὶ ἑλληνιστὶ ἔσως ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ (διότι καὶ εἰς τοῦτον ἀποδίδεται ἡ εἰρημένη Λειτουργία), ἀλλὰ κατ' οὐσίαν καὶ ἡ Λειτουργία αὕτη εἶναι ἐπίσης ἀρχαία, ὡς καὶ αἱ λοιπαί.

2) Δευτέρα πηγὴ μετὰ τὰς ἀρχαίας Λειτουργίας εἶναι τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῶν διαφόρων Ἀκολουθιῶν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, οἷον τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὁ Ἀπόστολος μετὰ τῆς διαίρεσews εἰς περιχοπὰς καὶ ἀναγνώσματα· τὸ Εὐχολόγιον, περιέχον τὰς ἐν χρήσει Λειτουργίας καὶ τὰς Ἀκολουθίας τῶν ἄλλων μυστηρίων μετὰ πολλῶν ἄλλων Ἀκολουθιῶν καὶ εὐχῶν ἐπὶ διαφόρων περιστάσεων· τὸ Ὁρολόγιον καὶ Ψαλτήριον· τὰ Μηναῖα, περιέχοντα τὰς ἁσματικὰς ἀκολουθίας μετὰ τοῦ τυπικοῦ καὶ συναξαρίων τῶν ἀκινήτων ἑορτῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, ὡς καὶ τῶν καθ' ἡμέραν ἁγίων· τὸ Τριώδιον καὶ Πεντηκοστήριον, περιέχοντα τὰς ἀκολουθίας τῶν κινητῶν ἑορτῶν, τὸ μὲν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ τῶν προηγουμένων τριῶν ἐβδομάδων, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν Κυριακῆς τῶν ἁγίων Πάντων.

4) Ἀπαντα τὰ λειτουργικὰ ταῦτα βιβλία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἐκδίδονται ἐν Βενετίᾳ ἀδείᾳ τῆς Μ. Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸ τεσσαρακονταετίας δὲ ἤρξατο τῆς διορθώσεως καὶ συμπληρώσεως ἐξ ἀρχαίων χειρογράφων μετὰ πολλῶν ἀξιολόγων σημειώσεων Βαρβολομαῖος ὁ Κουτλουμουσιανός καὶ κατόπιν αὐτοῦ καὶ οἱ λοιποὶ ἐκδότες.

Ἐν Ἀθήναις ἐξεδόθη ἡ Πανθέκτη ἐν τρισὶ τόμοις, ἐν ᾗ περιέχονται:

Ἐπειδὴ ἡ ἡμετέρα λειτουργία καὶ ὅλη εἶναι ἀρχαία καὶ ἐν πολλοῖς καὶ τοῖς κυριωτάτοις ἀρχαιοτάτη, διὰ τοῦτο ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐξέτασις εἶναι ἡ μόνη καὶ ἀπαραίτητος ὁδὸς πρὸς ἐρῶν ἐρμηνείαν τῆς ἡμετέρας λειτουργίας, ἐρῶν θεωρίαν καὶ τὴν ἐντεῦθεν ὠφέλειαν.

Ἐντεῦθεν καταφαίνεται, ὅποια καὶ ἡλίκη ἡ ἐκ τῆς Λειτουργικῆς ὠφέλεια πᾶσι μὲν τοῖς οἰκείοις τῇ πίστει, μάλιστα δὲ τοῖς ἐκ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου. Ἄν μεγάλη εἶναι ἡ δύναμις πρὸς εὐσεβεῖαν τῶν τελετῶν καθόλου, πολλῶ μείζων ἡ δύναμις αὐτῶν, ὅταν μάθῃ ἕκαστος ὅποια σεμνὴ πολιὰ καταστέρει τὰ τελούμενα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ, ὅταν δηλ. μάθῃ ὅτι οὕτως ἐλάτρουσιν τῷ Θεῷ οἱ Ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας· τότε πληροῦται ὅλος εὐλαβείας, καὶ χαίρει ὅτι ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μὴ καρδίᾳ μεθ' ὅλης τῆς Ἐκκλησίας λατρεύει τῷ Θεῷ τῶν Πατέρων ἡμῶν (τότε θέλει πληρωθῇ καὶ ζήλου πρὸς τὰ πάτρια καὶ ἐκ βάθους καρδίας θέλει ἐκφωνεῖ «εὐφράνθην ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι, εἰς οἶκον Κυρίου παρεστέμεθον»). Οὕτω δὲ οἰκοδομούμενος εἰς σωτηρίαν διὰ τῶν τελουμένων καπορθοῖ τὸν τελικὸν σκοπὸν πάσης λατρείας, τὴν ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἥτις τελειοῦται ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ τῶν Μυστηρίων.

(Οἶκοθεν δὲ δῆλον ἤδη, ὅποια ἀφορμὴ λόγων τοῖς ἐκ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου ἔν τε Ἐκκλησίαις καὶ κατ' ἰδίαν, καὶ ὅποια ἡ ἐντεῦθεν οἰκοδομὴ τῶν πιστῶν.) Ἡ τοιαύτη διδασκαλία ἔτι μάλλον εἶναι ἀναγκαία νῦν, ὅτε οἱ πλείστοι ἀγνοοῦντες τὰ τελούμενα (διὰ τε τὴν ἀρχαιότητα αὐτῶν καὶ δι' ἄλλους λόγους), ἢ παρίστανται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ψυχρῶς καὶ τῷ σώματι μόνον, ἢ ὕπερ συνέπεια, ἀπομακρύνονται κατὰ μικρὸν ὅλως τῆς Ἐκκλησίας καὶ λατρεύουσι θεοῖς ἄλλοτρίοις.

(Ἐπίτομος μὲν ἡ πραγματεία αὕτη τῆς Λειτουργικῆς ἔσται, ἀλλ' ἰκανὴ ὅπως ἀναζωπυρώσῃ ὁπωσοῦν τὸ αἶσθημα τῆς εὐσεβείας, καὶ παράσχῃ καὶ ἄλλοις ἀφορμὴν εἰς τελειότερα ἔργα.)

πάντα σχεδὸν τὰ λειτουργικὰ βιβλία. Μόνον δὲ τῶν καθ' ἡμέραν ἁγίων τῶν μὴ ἐραταζομένων αἱ Ἀκολουθίαι παραλείπονται, ἀλλ' ἀντικαθίστανται τὰ τροπάρια τὰ εἰδικὰ διὰ καθολικῶν εἰς μάρτυρας Ὅσιους κτλ. Δὲν περιέχεται καὶ τὸ Εὐχολόγιον.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ.

= 4 = § 4. Τινὰ περὶ τοῦ ναοῦ καθόλου.

1) *Ἡμεῖς ὁρίσθημεν* Ὅπως παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς ἀνέκαθεν ἦν καθιερωμένος τόπος τις πρὸς λατρείαν τοῦ θεοῦ, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἡ λατρεία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἐτελείτο ἐν ὁρισμένῳ τόπῳ, ὅστις ἐκαλεῖτο κατ' ἐξοχὴν Ἐκκλησία, εἴτα δὲ καὶ Ναὸς καὶ ἄλλως. Καὶ *ἡμεῖς ὁρίσθημεν* κατ' ἀρχὰς μὲν ἐχρησίμευον ὡς ἐκκλησία (ἤτοι τόποι πρὸς σύναξιν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ) οἱ οἶκοι καὶ ἐν μέρει, πρὸς τὸ κήρυγμα ἰδίως καὶ τὴν κοινὴν προσευχὴν, αἱ Συναγωγαὶ καὶ ὁ Ναὸς τοῦ Σολομῶντος. Ἐν καιρῷ δὲ τῶν διωγμῶν πᾶς τόπος μετεβάλλετο εἰς ναὸν τοῦ Κυρίου, μάλιστα δὲ αἱ ἔρημοι καὶ αἱ ὅποιαι τῆς γῆς (Κατακόμβαι κτλ.), πλοῖα καὶ εἴτι τοιοῦτο. Περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς δευτέρας Ἐκατονταετηρίδος ἀνεγείρονται ἤδη Ἐκκλησίαι, καὶ μεγαλοπρεπεῖς μάλιστα κατὰ τὴν Γ'. Ἐκατονταετηρίδᾳ, αἵτινες πᾶσαι ἴσως κατεδαφίσθησαν ἐπὶ τοῦ τελευταίου καὶ σκληροτάτου διωγμοῦ τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὅστις διέταξε, κατ' Εὐσέβιον, «τὰς Ἐκκλησίας εἰς ἔδαφος φέρειν». Διὰ τοῦτο καὶ ὀλίγιστα γινώσκομεν περὶ τῆς διακοσμῆσεως αὐτῶν. Οὐχ ἤττον ὅμως τοῦτο εἶναι βέβαιον, ὅτι τὰ κυριώτατα καὶ σχέσιν ἔχοντα ἄμεσον πρὸς τὴν θείαν Λειτουργίαν διασώθησαν ἐν ταῖς μετὰ ταῦτα Ἐκκλησίαις, περὶ ὧν πλείω γινώσκομεν. Ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἀρχεται κυρίως ἡ ἀνέγερσις ναῶν καὶ ἡ κατὰ μικρὸν μέρσῳσις τοῦ ἰδιαίτερου τύπου τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς.

a) Ὁρομασται τοῦ ναοῦ.

- 2) *Ἡμεῖς ὁρίσθημεν* Ἀνέκαθεν καὶ κατὰ πρῶτον λόγον ἐκαλεῖτο ὁ ναὸς
 1) Ἐκκλησία. Πιθανὸν ὅτι καὶ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ὁ τόπος τῆς συνάξεως τῶν πιστῶν ἐκαλεῖτο Ἐκκλησία.
 2) Οἶκος Θεοῦ, οἶκος Ἐκκλησίας (Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 7, 30, 8, 13), Domus Dei, Domus Ecclesiae, Domus divina.

3) *Κυριακός*. Ἡ ἐνομασία αὕτη ἦν εὔχρηστος ἀπὸ τῆς Δ'. Ἐκατονταετηρίδος παρ' Ἑλλήσιν ἰδίως.

4) *Μαρτύριον*. Οὕτως ἐκλήθη ἡ ἐν Ἱερουσαλὴμ Ἐκκλησία ἡ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κτισθεῖσα.

5) *Προσευχαὶ* ἀπλῶς καὶ εὐκτήριοι οἵκοι καὶ προσευκτήρια ἐκαλοῦντο πάλαι μὲν αἱ κατ' οἶκον Ἐκκλησίαι, μετὰ ταῦτα δὲ ἐκαλοῦντο οὕτω τὰ παρεκλήσια καὶ οἱ ἀπλοὶ Οἵκοι προσευχῆς. Ἐντεῦθεν καὶ τὰ *Oratoria*. Σκηναὶ δὲ ἐκαλοῦντο αἱ κινηταὶ Ἐκκλησίαι τῶν Στρατοπέδων.

Νῆσοι παρὰ Κυρίλλῳ Ἀλεξανδρείας (εἰς Ἡσαΐαν 24), *Conlumba, Casa*,

Conventicula δὲ ἐκαλοῦντο αἱ συναγωγαὶ τῶν αἵρετικῶν, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ Σύνοδοι, *concilia* (Σαμπώρ).

6) *Basilica*. Οὕτως ἐκλήθησαν ἀπὸ τῆς Δ'. Ἐκατοντ. αἱ ἐν Ῥώμῃ μάλιστα Ἐκκλησίαι ἀπὸ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχήματος.

7) Διηροῦντο αἱ Ἐκκλησίαι εἰς μητέρας καὶ θυγατέρας, εἴτε Μητροπόλεις καὶ παροικίας· *Matrices, filiales, Cathedrales, Diocoesanae, Parochiales*.

β) *Περὶ τοῦ σχήματος τοῦ Ναοῦ.*

(Ἄν καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ πανταχοῦ, ὅπου ἦσαν οἱ ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανοί, ἐν τε τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος καὶ ταῖς Συναγωγαῖς ἐκηρύττετο ὁ λόγος ὁ τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς ἀληθείας καὶ τὸ Εὐαγγέλιον καθόλου τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἐτελεῖτο οὕτω τὸ πρῶτον μέρος τῆς θείας Λειτουργίας (ἡ λειτουργία τῶν Καταχουμένων)· ἀλλ' οὐχ ἦττον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ δεῖπνος ὁ μυστικὸς (λειτουργία τῶν πιστῶν) ἐτελεῖτο ἐν ταῖς κατ' οἶκον Ἐκκλησίαις κατὰ μίμησιν τοῦ ὑπερώου ἐκείνου τόπου, ἐνθα κατὰ πρῶτον ἐτέλεσεν ὁ Σωτὴρ τὸν μυστικὸν Δεῖπνον.)

3) *Ποιόντες*. Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (2, 57) ἔπρεπε νὰ ᾔναι αἱ Ἐκκλησίαι ἐπιμήκεις, κατ' ἀνατολὰς τετραμμέναι, καὶ ἔχωσι σχῆμα νηός. Ἐν τῷ μέσῳ ἦν ὁ θρόνος τοῦ ἐπισκόπου καὶ ἐνθεν καὶ ἐνθεν τὰ παστοσόρια, ὅπου ἴσταντο ἢ ἐκέθηντο (ἐπὶ ἀναγνωσμάτων καὶ τοῦ κηρύγματος) οἱ πιστοὶ, κεχωρισμένως οἱ ἄνδρες τῶν γυναικῶν. Τὰ παιδιά προσελάμβανον παρ' ἑαυτοῖς οἱ πατέρες καὶ μητέρες. Οἱ νέοι ἴσταντο κατ' ἰδίαν, αἱ δὲ νέαι παρθέναι ὅπισθεν

τῶν γυναικῶν, ὃν μὴ ἦν ἴδιος τόπος· προηγούντο δὲ τῶν γυναι-
κῶν αἱ πρεσβύτεραι καὶ χῆραι καὶ παρθένοι. Ἀφ' ὕψους δὲ καὶ
μέσας ἀνεγίνωσκεν ὁ ἀναγνώστης. Ἀναγινωσκόμενον δὲ τοῦ Εὐ-
αγγελίου, ἴσταντο πάντες ὄρθιοι. Οἱ πτωχοὶ καὶ τινες τῶν δικ-
κῶν ἐπετῆρουν καὶ διεκόμενον τὰ τῆς εὐταξίας· ἐπῆρπε δὲ νὰ
στρέφονται κατὰ ἀνατολὰς οἱ προσευχόμενοι, ἵνα ἀνακηρύσσων-
ται τοῦ κατὰ ἀνατολὰς Παράδεισου, ὅθεν ἐξεβλήθη ὁ ἄνθρωπος.

4) Ποῖα ἔργα 1) Βασιλική. Οὕτως ἐκαλοῦντο παρὰ Ῥωμαίοις μεγάλα ἐπι-
μήκεις καὶ εὐρύτατοι οἰκοδομαὶ, ἐν αἷς πολλὰι στοὰι ὑπεβάστα-
ζον τὴν στέγην, ἥτις ἦν ἐν τῷ μέσῳ ὑψηλότερη. Φαίνεται δὲ ὅτι
ἀπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις βασιλικῆς στοᾶς ἔλαβε τὴν προσωνομίαν τὸ
Ῥωμαϊκὸν τοῦτο οἰκοδόμημα. Ἦν δ' ἐπιστεγασμένον ξυλίνῃ
δροφῇ. Τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τοῦτο σχῆμα μετὰ μικρῶν ὥσως μεταβολῶν
ἐχρησίμευσεν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ πολὺ μετὰ
ταῦτα ὡς τὸ κυριώτατον διὰ τοὺς μεγάλους ναοὺς. Οὕτως ὡκοδο-
μήθησαν οἱ πλεῖστοι ναοὶ ἐν τε Ῥώμῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει καὶ
ἄλλαχοῦ. Ἐν τούτοις ὑπῆρχον καὶ ἄλλα σχήματα ἀρχιτεκτονικὰ ἐν
χρήσει, οἷον τὸ Ὀκτάγωνον ἐν Ἀντιοχείᾳ (ἐν εἰδει ἀστέρος) καὶ
τὸ στρογγύλον ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ. - β -

2) Ἀγία Σοφία (τῷ 532 — 7) καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχιτεκτο-
νική. Ἐμπρησθέντος τοῦ ὑπὸ Μ. Κωνσταντίνου ἰδρυθέντος ναοῦ
τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐν σχήματι Βασιλικῆς, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπιλο-
τιμήθη νὰ ἀνεγείρῃ αὐτὸν μεγαλοπρεπέστερον τοῦ Σολομῶντος.
Πρὸς τοῦτο δὲ διέταξε νὰ συλλέξωσιν ἐκ τῆς Ἀσίας καὶ τῶν νή-
σων πλεῖστα ὅσα κειμήλια τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ἀνέθετο τὸ ἔρ-
γον εἰς τοὺς δύο ἀρχιτέκτονας Ἀνθέμιον καὶ Ἰσιδώρον, οἵτινες
ἐπέραναν αὐτὸ ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου (5 ἔτων) καὶ μετὰ μεγα-
λοφροῦς ἐπινοίας. Ἰνα φύγωσι τὴν κίνδυνον τοῦ ἐμπρησμοῦ, μετε-
χειρίσθησαν ἀντὶ στέγης ξυλίνης τὸν θόλον, ὅστις ἦν ἐν χρήσει ἐπὶ
μικρῶν οἰκοδομῶν. Μετὰ μεγίστης τέλει καὶ δεξιότητος περιέλα-
βον τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ναοῦ ὑπὸ ἓνα μέγιστον ἐπιμήκη θόλον,
ἐν τῷ μέσῳ τοῦ οὐοίου ἐπέθεντο Τροῦλλον¹. Οὕτω δὲ παρέστησαν

1) Οὗτος καταπεσὼν μετὰ 20 ἔτη καὶ ἀνεγερθεὶς στερεώτερος καὶ ὀλίγω
ὑψηλότερος ἔχει διάμετρον 106 ποδῶν καὶ ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐδάφους
477 ποδῶν.

τὴν ἐν Οὐρανῶς Ἑκκλησίαν, ἣν ἔτι μᾶλλον κατέστησαν καταφανῆ ἐπὶ τῶν διαφόρων θόλων διὰ τῶν χρυσῶν ψηφιδωτῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων, αἵτινες περιστοιχίζον τὸν ἐν τῷ Τρούλλῳ Παντοκράτορα. (Ἀντὶ σειρᾶς κίωνων διάφορα ἐρείσματα, πεσσοί, ἢ πινσοί (καὶ πισοί) καλούμενα ὑπεβάσταζον τοὺς θόλους. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν κάτωθεν καὶ ἐπὶ τῶν Ὑπερώων παρεμβλήθησαν οἱ διάφοροι κίονες τῶν Ἑλληνικῶν ναῶν. Τὰ δύο δὲ πλάγια κλίτη ἦσαν στενὰ καὶ μᾶλλον ἐχρησίμευσον ὡς θεωρεῖα ἢ ὡς παρεκκλήσια, ὅπως τοῦτο μετὰ ταῦτα συνέβη. Ὡστε τὸ κύριον μέρος τοῦ ναοῦ ἦν τὸ μέσον, ὅπου ἦν ὄλον ἀνοικτὸν ἀπὸ τοῦ νάρθηκος μέχρι τῆς Κόγχης καὶ ὑπὸ ἓνα ἄλλον θόλον κύριον, ποικιλλόμενον διὰ μικρῶν θολίσκων ἐπὶ τῶν διαφόρων ἐρεισμάτων.) Οἱ τοῖχοι ἦσαν κεκοσμημένοι διὰ ποικιλοχρῶν μαρμάρων. Πρὸ τοῦ ναοῦ ὁ Νάρθηξ καὶ ὁ εὐρυχωρότατος Πρόναος μετὰ πολλῶν στοῶν διετῆρησαν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἀρχαίας Βασιλικῆς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, καὶ ἐχρησίμευσον διὰ τοὺς κατηγουμένους καὶ τὰς κοινὰς προσευχάς, ἐξ οὗ καὶ τὰ ὑπερῶα μετὰ ταῦτα τοῦ γυναικωνίτου Κατηγουμενεῖα ἐπεκλήθησαν. Ἀπασα ἡ λαμπρότης τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας ἦν ἐσωτερικὴ. Ἐξωτερικῶς παριστᾷ ἀπλοὺν ὄγκον ἐν εἶδει γηλόφου.

3) *Ῥωμαρικὴ καὶ Γοθικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ.* Μετὰ τὴν μύρφωσιν τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ἀναφαίνεται ἐν τῇ Δύσει καὶ μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ (ὅπου καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπεκράτησεν) ἀπὸ τῆς 10 ἐκατονταετηρίδος καὶ μάλιστα κατὰ τὰς ἐπομένας ἡ τροποποίησις τῆς Βασιλικῆς ὑπὸ ἐπῆρειαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ βίου (διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ τῆς Ῥώμης) διὸ καὶ Ῥωμαϊκὴ ἐπεκλήθη καὶ ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ.

Ἡ συγκέντρωσις τῶν λαῶν καὶ τὸ νεφελῶδες τοῦ κλίματος ἀπῆλθον μέγεθος καὶ ὕψος, οἱ ἐμπρησμοὶ θόλους, τὸ δὲ μέγεθος ποικιλίαν κοσμημάτων. Κυριώτατα μνημεῖα τῆς τοιαύτης Ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι οἱ ναοὶ ἐν Μογουντίξ, ἐν Σπείρη (ὅπου θιάπτοντο οἱ Αὐτοκράτορες) καὶ ἐν Λιμβούργῳ.

(Ὁ εἰς δεξιὴν λήγων θόλος, ὅς κατὰ μίμησιν ἴσως τῶν Ἀράβων εἰσῆλθῃ κατ' ἀρχὰς ὡς κόσμημα διὰ τὰς θυρίδας καὶ πύλας μάλιστα, ἐγένετο ἀφορμὴ ἐν Γαλλίᾳ, ὅπως τὸ ὄλον οἰκοδόμημα ἐπὶ τοιοῦτου συστήματος τροποποιηθῇ καὶ ἀπαλλαχθῇ τῶν δεσμῶν

καὶ διαφανὲς καὶ εὐαφρόν ἀναδειχθῇ. Ἡ τάσις πρὸς ἐλευθερίαν κατήντησεν ἤδη εἰς πλήρη αὐθαιρεσίαν μάλιστα ἐν τοῖς κοσμήμασι τοῖς ποικιλωτάτοις ἐξ ἀνθῶν καὶ φύλλων καὶ ζώων, τῆς φαντασίας μᾶλλον γεννημάτων. Τὸ τοιοῦτο εἶδος ἐκλήθη κατ' ἀρχὰς σκωπτικῶς γοθικόν, ἥτοι βάρβαρον. Ἀλλ' ἀφοῦ, ἀπὸ Παρισίων διαδοθὲν, ἐτελειοποιήθη ἐν Ἀμιένῃ καὶ ἀλλαχοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος, προσέβη καὶ εἰς Γερμανίαν καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ μετὰ τὸν τῶν προϊόντων) ἀξιοσημείωτοι εἶναι ὁ μέγας ἐν Κολωνίᾳ ναὸς, καὶ ὁ Καθεδρικός ναὸς ἐν Ἀντβέρπῃ τῶν Κάτω Χωρῶν διὰ τὸ ἀπαράμιλλον ἐσωτερικὸν σχέδιον καὶ τὰ ἐπὶ αὐτοῦ κλίτη.

Διὰ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ταύτης, ἥτις ἐπεκράτησε νὰ καλεῖται Γοθικὴ, τὸ ὅλον οἰκοδόμημα παριστᾷ σύνδενδρον σιαῖδα. Παμμέγισται δὲ θυρίδες καταλαμβάνουσι τὸν τόπον τῶν τοίχων. Αἱ θυρίδες δ' αὗται πολλάκις φέρουσιν ἐπὶ τῶν ὕψων λαμπρὰς εἰκόνας ἁγίων.

4) Ὁ ἐν Ῥώμῃ ναὸς τοῦ ἁγίου Πέτρου (1506—1667). Ὁ μέγιστος οὗτος ναὸς τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου εἶναι τὸ ἀλλεστὸν πρῶτον τῆς ἀναγεννήσεως τῆς τέχνης, ἥτις συνεκεντρώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Παπῶν. Καὶ ὄντως τὰ ἀριστουργήματα τῆς καλλιτεχνίας καὶ ἐλευθέρας μιμήσεως τῆς ἀρχαιότητος ἀναφαίνονται κατὰ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα ἐν Ἰταλίᾳ. Ἀριστούργημα δὲ Ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Πέτρου. Τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἤρξατο μὲν ὁ Βραμάντης τῷ 1506 καὶ ἐξηκολούθησεν ὁ Ραφαήλ καὶ ἄλλοι, ἀλλὰ κυρίως ἀνέλαθεν αὐτὸ ὁ μεγαλοφυὴς Μιχαὴλ Ἀγγελος τῷ 1546, ὅστις καὶ ἐσχέδισε λεπτομερῶς μὲν τὸν μέγιστον ἐκείνον καὶ περικαλλέστατον Τροῦλλον, ἀκροθιγῶς δὲ καὶ τὸ ὅλον τοῦ ναοῦ.

γ) Περὶ τῶν μερῶν τοῦ ναοῦ. Τὸ πάλαι διηρεῖτο ὁ ναὸς εἰς τρία κυριώτατα μέρη ἐκ τῆς εἰς τρία διαιρέσεως τοῦ εἰς αὐτὸν συναγομένου πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας, εἰς κληρὸν, πιστοὺς καὶ κατηχουμένους διαιρουμένου. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος, ὅπου ἴσταντο ἢ ἐκάθοντο ὁ κληρὸς, ἐκαλεῖτο ἱερὸν Βῆμα (Χορὸς), τὸ δὲ δεύτερον τῶν πιστῶν ἐκαλεῖτο κατ' ἐξοχὴν ναὸς, τὸ δὲ τρίτον τῶν Κατηχουμένων Νάρθηξ καὶ Πρόναος.

1) Ἱερὸν, εἴτε ἄγιον Βῆμα. Τὸ κυριώτατον τοῦτο τοῦ ναοῦ μέρους ἐκλήθη Βῆμα, διότι ἦν καὶ τὸ ὑψηλότερον, διὰ τοῦτο καὶ παρὰ Λατίνοις altare ἐκαλεῖτο. Ὀνομάζετο δὲ καὶ ἄγιον ἁγίων, ἁγίασμα, ἄδυτον καὶ ἄβαντον, Ἱερατεῖον καὶ Πρεσβυτέριον. Ἐχωρίζετο δὲ τὸ Ἱερὸν Βῆμα διὰ δρυφάντων (κιγκλίδων, θόρακος) καὶ παραπετασμάτων (Βήλων) καὶ ἀμφίθουρα εἰσῆγον εἰς αὐτό. Ὑπ' αὐτὸ ἐν τῇ Δύσει ἦσαν καὶ αἰκίονται, ἤτοι κοιμητήρια.

Εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα μόνος ὁ κληρὸς ἠδύνατο νὰ εἰσέρχεται καὶ μὲν ἔκει. Κατ' ἐξαιρέσιν δὲ εἰσέρχοντο καὶ οἱ Βασιλεῖς.

Ἀπὸ τῆς ἱερῆς Βῆμας ἡ ἁγία Τράπεζα μετὰ τοῦ Πατραπασίου (τῆς Προθέσεως), τὸ Σύνθηρον καὶ τὸ Σκευοφυλάκιον εἴτε Διακονικόν. Καὶ πρῶτον ἡ

β) Ἁγία Τράπεζα. Αὕτη μία οὔσα ἐν ἐκάστῳ ναῷ τὸ πάλαι ἐκαλεῖτο καὶ θυσιαστήριον καὶ θρόνος Θεοῦ διὰ τὴν προσφερομένην ἐπ' αὐτῆς ἀναίμακτον θυσίαν πρὸ τῆς θείας κοινωνίας. Ἀντὶ δὲ μόνου τοῦ Εἰλητόν¹ τοῦ ἐπ' αὐτῆς ἐφαπλουμένου, ἐνεδύθη καὶ μεγαλοπρεπῆ στολήν. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπειδὴ παρίστα καὶ τὸν τάφον τοῦ Κυρίου (δι' ὃ καὶ ἐπιτίθεται διαρκῶς τὸ Εὐαγγέλιον), διὰ τοῦτο τὸ Κατασάριον λεγόμενον τὸ περιλήσσει τὴν ἁγίαν Τράπεζαν καὶ περιδεδυμένον παριστᾷ τὸ νεκρικὸν σάβανον. Τὰ δὲ Ἀντιμήνσια (= Ἀντιτραπέζια, ἅπερ εἰσέγαγε κατὰ Βαλααμῶνα ἡ ἐν Τρούλλῳ Σύνοδος) ἀντικαθιστῶσι τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, ὅπου δὲν ἐπέλεσαν ὁ Ἐπίσκοπος τὰ Ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ. Τὸ σχῆμα ὅμως αὐτοῦ (τοῦ Ἐπιταφίου) ἐτηρήθη καὶ ἐν τῷ Εἰλητόν.

γ) Ἡ ἁγία Τράπεζα ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἱεροῦ Βήματος πρὸς τῆς Κόγχης, ὅπου κυλιόσθαι τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ οἱ λειτουργοὶ αὐτοῦ κατὰ τὸν Ψαλμῶδὸν (25, 6) ἦν δὲ τετράπλευρος καὶ ξυλίνη τὸ πάλαι. Ἀλλ' ἔπειτα ἐν μὲν τῷ Ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας κατεσκευάσθη ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ἐν δὲ τῇ Δύσει καὶ ἀλλαχοῦ ἐκ λίθων καὶ μαρμάρων. Κατὰ τὸν 7 δὲ κανόνα τῆς Ζ'. Οἰκουμ. Συνόδου διατάσσεται νὰ τηρηθῇ ἡ ἀρχαία συνήθεια τοῦ ἐναποτίθε-

1) Ὅτι τὸ Εἰλητόν ἦν τὸ πρῶτον καὶ κυριώτατον ἀλυσμα τῆς ἁγίας Τραπέζης δεικνύεται ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου, ὅπου μετὰ τὰς εὐχὰς ὑπὲρ τῶν Κατηχομένων λέγεται ὅτι ἐξαπλοῖ ὁ ἱερεὺς τὸ Εἰλητόν.

σθαι ἐν τῇ καθιερουμένῃ ἁγίᾳ Τραπεζῇ λείψανα τῶν ἁγίων Μαρτύρων.

Δεύτερον τὸ Σύνθρονον (Συμφέλλιον = subsellia.) Ὅπισθεν τῆς ἁγίας Τραπεζῆς ὑπὸ τὴν Κόγχην ἦν τὸ λεγόμενον Σύνθρονον, ἢ Καθέδρα εἴτε Θρόνος τοῦ Ἐπισκόπου μετὰ τῶν θρόνων τοῦ Πρεσβυτερίου (δεύτεροι θρόνοι). Ἐνταῦθα ἐκάθηντο ἐπὶ τῶν ἀναγνώσμάτων¹ ὁ Ἐπίσκοπος μετὰ τοῦ Πρεσβυτερίου διὸ καὶ καθίσματα ἐκλήθησαν τὰ ἀναγνώσματα τοῦ Ψαλτηρίου.

Τρίτον τὸ Παρατραπέζιον καὶ Σκευοφυλάκιον. Τὸ μὲν ἦν ἐξ ἀριστερῶν ὡς Τράπεζα Προθέσεως τῶν προσφορῶν (εἴτα δὲ παρίστατο ἡ Βηθλεὲμ ἐκεῖ), τὸ δὲ ἦν ἐκ δεξιῶν καὶ ἐκκληεῖτο καὶ Διακονικόν διότι ἐν αὐτῷ ἐτηροῦντο τὸ πάσαι ἅπαντα τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ ἄμφια καὶ μάλιστα τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὰ τίμια δῶρα, καὶ τούτων πάντων ἡ ἐπιμέλεια ἦν ἀνατεθειμένη τοῖς Διακόνοις. Ὑστερον δὲ μετηνέχθησάν τινα ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς. Πολλάκις τὰ παρακείμενα ταῦτα τῇ ἁγίᾳ Τραπεζῇ μέρη καλοῦνται παστοφόρια.

Ἄλλοτε (2) Ὁ κυρίως ναός. Τὸ μεταξὺ τοῦ ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ Νάρθηκος μέρος, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τετράγωνον, ἐκαλεῖτο κυρίως ναός, καὶ ἦν ὁ τόπος τῶν πιστῶν. Διηρεῖτο δὲ εἰς τρία συνήθως κλίτη, προεκτετινομένου τοῦ Σολείου, ἐφ' οὗ καὶ ὁ ἄμβων καὶ περὶ αὐτὸν ἦσαν αἱ ἑδραὶ προύχόντων.

Τὸ Σολεῖον καλεῖται καὶ Σωλέα (Solea) καὶ γράφεται πολλάκις καὶ Σολίον, Σολέα. Εἶναι δὲ λέξις λατινικὴ παραγομένη παρὰ τὸ solum (ἔδαφος) καὶ solium (ἔδος, θρόνος.) Ἐσήμερις δ' ἴσως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Βασιλικῇ τὸ ἀντίστοιχον τοῦ Βήματος μέρος. Διὰ τοῦτο καὶ senatorium πολλάκις ἐν τῇ Δύσει ἐκαλεῖτο τὸ πρὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος μέρος, ὅπου οἱ προεστώτες ἐκάθηντο, ὡς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Θεάτρῳ ἢ σιρὰ τῶν ἐδρῶν πρὸ τῆς Ὀρχήστρας Βουλευτικὸν ἐκαλεῖτο.

Ὁ Ἀμβων ἦν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ τὸ πάσαι καὶ διὰ δύο

1) Ἐν Ῥωσσίᾳ ἄχρι τοῦδε, ἀναγινωσκόμενου τοῦ Ἀποστόλου, κάθηνται ὁ Ἐπίσκοπος μετὰ τῶν συλλειτουργῶν αὐτοῦ ἐπὶ κινητῶν καθισμάτων ἐν τῇ παλαιᾷ θέσει τοῦ Σύνθρονου. Τὸ αὐτὸ ποιεῖ καὶ εἰς μόνος λειτουργῶς ἱερεὺς.

πολλάκις κλιμάκων (τὴν μὲν ἐξ ἀνατολῶν τὴν δὲ ἐκ δυσμῶν) ἀνέβαινον εἰς αὐτόν. Περιεστοιχεῖτο δὲ ὑπὸ τῶν πιστῶν. Ἐπ' αὐτοῦ ἀνεγινώσκοντο τὰ διάφορα ἀναγνώσματα τῆς Γραφῆς καὶ ἔψαλλον οἱ ψάλλται, ὡς δὴλον ἐκ τοῦ 19 κανόνος τῆς ἐν Λαοδικεῖᾳ Συνόδου. Μετετέθη δὲ καὶ πρὸς τὸ ἀριστερόν μέρος χάριν εὐρυχωρίας. Οἱ ψάλλται δὲ ἔψαλλον ἐν τοῖς χοροῖς καὶ οἱ ἀναγινώσται ἀνεγινώσκον ἀπὸ τοῦ ἀναλογίου (Pulpitum), ὅπερ ἐπεῖχε τόπον ἁμβωνος πολλαχοῦ τῆς Δύσεως.

8
Τὸ γὰρ εἶναι πρὸς 5) Ὁ Πρόεδρος συνέκειτο ἐκ δύο κυριωτάτων μερῶν, τοῦ ἔσω Νάρθηκος καὶ τοῦ ἔξω, ὅπερ καὶ Πρόπυλον ἐκαλεῖτο. Ἀπὸ τοῦ Νάρθηκος εἰσῆγον τρεῖς ἀμφίθυροι πύλαι, ὧν ἡ μέση καὶ μεῖζων ἐκαλεῖτο Ὁραία καὶ Βασιλική¹.

9
Τὸ γὰρ εἶναι πρὸς 5) Ὁ Νάρθηξ. Ὁ μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ προπύλου χώρος ἐκαλεῖτο κατ' ἐξοχὴν Νάρθηξ ἀπὸ τοῦ ἐπιμήκου αὐτοῦ σχήματος. Ἦν δὲ ὁ τόπος τῶν Κατηχομένων καὶ μετανοούντων.

10
Τὸ γὰρ εἶναι πρὸς 5) Τὸ Πρόπυλον (atrium). Τὸ πρόπυλον ἐν ταῖς μεγάλαις Βασιλικαῖς ἦν μέγα καὶ ἐν τῷ μέσῳ ὑπαίθριον, ὅπου ἦν καὶ ἡ κρήνη πρὸς καθαρισμόν τῶν χειρῶν μάλιστα, ἥτις καὶ φιάλη, φρέαρ, κολυμβήτριον, λεοντάριον, Nymphaeum, Kantharus ἐκαλεῖτο.

11
Τὸ γὰρ εἶναι πρὸς 5) Ὁ Περιόβολος τοῦ Ναοῦ. Ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ναοῦ ἦσαν αἱ λεγόμεναι κατ' Εὐσέβιον Ἐξέδραι, ἥτοι διάφορα οἰκοδομήματα πρὸς διαφόρους χρῆσεις, εἴτε κατοικίαν τοῦ κλήρου, εἴτε μεγάλα Σκευοφυλάκεια, εἴτε Σχολεῖα καὶ Βιβλιοθήκας. Ταῦτα ὅμως, ἀφ' ὅπου ἐν μόνοις τοῖς Μοναστηρίοις περιωρίσθη ἡ παιδεία, ἐξέλιπον ἀπὸ τῶν ἐνοριακῶν Ἐκκλησιῶν.

α.
8
Τὸ γὰρ εἶναι πρὸς 5) § 5. Συμβολικαὶ παραστάσεις. Ἐπὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ διπτύχων, ἐπὶ σκευοφύλων, λύχνων, δακτυλίων καὶ λοιπῶν οἰκιακῶν σκευῶν παρίσταντο κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας Ἐκατονταετηρίδας διάφοροι συμβολικαὶ παραστάσεις, καὶ μάλιστα αἱ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφορᾶσαι καὶ εἰς μονογράμματα καὶ ἄλλα σύμβολα ὑφιστάμεναι.

1) Ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ διακρίνεται ἡ Ὁραία Πύλη τῆς Βασιλικῆς. Ἡ μὲν εἰσῆγεν ἀπὸ τοῦ Προναοῦ εἰς τὸν Νάρθηκα, ἡ δὲ Βασιλικὴ ἀπὸ τούτου εἰς τὸν Νάον.

Τῆς 9. οὐθαι. Αἱ μὲν ἄλλαι συμβολικαὶ παραστάσεις ἦσαν, λύρα (σύμβολον πνευματικῆς χαρᾶς), ναὺς οὐριοδρομοῦσα (σύμβολον τῆς Ἐκκλησίας), ταῶς (ἀθηνασίας), κλάδος φοίνικος (εἰρήνης), ἄμπελος καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἐκ τῶν μονογραμμάτων τὰ εὐχρηστότατα ἦσαν τὸ Α καὶ Ω, τὸ Χ εἴτε μόνον, εἴτε ἐν μέσῳ ἔχον τὸ Ι (= Ἰησοῦς Χριστός) ἢ τὸ Ρ, ὅπερ ἦν καὶ τὸ εὐχρηστότατον ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου (τοῦτο ἔθετο ἐπὶ τοῦ Λαβάρου), διὰ τοῦτο καὶ ἀπ' αὐτοῦ ὀνομάζεται· ἀλλ' ἦν πολλῶ· πρότερον ἐν χρήσει. Τῶν μονογραμμάτων τούτων πλείστη ὕση ποικιλία περὶ τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ. Κατόπιν προσετέθη καὶ τὸ ΙΗC (= Ἰησοῦς).

Ἀγαπητὰ σύμβολα τοῦ Σωτῆρος ἦν ὁ ἀμνός (ὁ αἶρων τὴν ἁμαρτίαν), ὁ ἰχθύς, ὡς περιέχον τὰ ἀρχικά γράμματα τῶν λέξεων, Ἰησοῦς, Χριστός, Θεοῦ, Υἱός, Σωτήρ. Ὁ ἰχθύς οὐ μόνον ἐγράφετο, ἀλλὰ καὶ ἐξογραφεῖτο.

Ἄλλο ἀγαπητότατον σύμβολον ἦτο ἡ εἰκὼν τοῦ καλοῦ ποιμένος ἐν σχήματι νεανίου φέροντος ἐπ' ὤμων πρόβατον. Ταύτην ἐστή-
 3
 4) τ. 150. ο. 1
 1) 800. 1
 2) 800. 1
 3) 800. 1
 4) 800. 1
 5) 800. 1
 6) 800. 1
 7) 800. 1
 8) 800. 1
 9) 800. 1
 10) 800. 1
 11) 800. 1
 12) 800. 1
 13) 800. 1
 14) 800. 1
 15) 800. 1
 16) 800. 1
 17) 800. 1
 18) 800. 1
 19) 800. 1
 20) 800. 1
 21) 800. 1
 22) 800. 1
 23) 800. 1
 24) 800. 1
 25) 800. 1
 26) 800. 1
 27) 800. 1
 28) 800. 1
 29) 800. 1
 30) 800. 1
 31) 800. 1
 32) 800. 1
 33) 800. 1
 34) 800. 1
 35) 800. 1
 36) 800. 1
 37) 800. 1
 38) 800. 1
 39) 800. 1
 40) 800. 1
 41) 800. 1
 42) 800. 1
 43) 800. 1
 44) 800. 1
 45) 800. 1
 46) 800. 1
 47) 800. 1
 48) 800. 1
 49) 800. 1
 50) 800. 1
 51) 800. 1
 52) 800. 1
 53) 800. 1
 54) 800. 1
 55) 800. 1
 56) 800. 1
 57) 800. 1
 58) 800. 1
 59) 800. 1
 60) 800. 1
 61) 800. 1
 62) 800. 1
 63) 800. 1
 64) 800. 1
 65) 800. 1
 66) 800. 1
 67) 800. 1
 68) 800. 1
 69) 800. 1
 70) 800. 1
 71) 800. 1
 72) 800. 1
 73) 800. 1
 74) 800. 1
 75) 800. 1
 76) 800. 1
 77) 800. 1
 78) 800. 1
 79) 800. 1
 80) 800. 1
 81) 800. 1
 82) 800. 1
 83) 800. 1
 84) 800. 1
 85) 800. 1
 86) 800. 1
 87) 800. 1
 88) 800. 1
 89) 800. 1
 90) 800. 1
 91) 800. 1
 92) 800. 1
 93) 800. 1
 94) 800. 1
 95) 800. 1
 96) 800. 1
 97) 800. 1
 98) 800. 1
 99) 800. 1
 100) 800. 1
 101) 800. 1
 102) 800. 1
 103) 800. 1
 104) 800. 1
 105) 800. 1
 106) 800. 1
 107) 800. 1
 108) 800. 1
 109) 800. 1
 110) 800. 1
 111) 800. 1
 112) 800. 1
 113) 800. 1
 114) 800. 1
 115) 800. 1
 116) 800. 1
 117) 800. 1
 118) 800. 1
 119) 800. 1
 120) 800. 1
 121) 800. 1
 122) 800. 1
 123) 800. 1
 124) 800. 1
 125) 800. 1
 126) 800. 1
 127) 800. 1
 128) 800. 1
 129) 800. 1
 130) 800. 1
 131) 800. 1
 132) 800. 1
 133) 800. 1
 134) 800. 1
 135) 800. 1
 136) 800. 1
 137) 800. 1
 138) 800. 1
 139) 800. 1
 140) 800. 1
 141) 800. 1
 142) 800. 1
 143) 800. 1
 144) 800. 1
 145) 800. 1
 146) 800. 1
 147) 800. 1
 148) 800. 1
 149) 800. 1
 150) 800. 1
 151) 800. 1
 152) 800. 1
 153) 800. 1
 154) 800. 1
 155) 800. 1
 156) 800. 1
 157) 800. 1
 158) 800. 1
 159) 800. 1
 160) 800. 1
 161) 800. 1
 162) 800. 1
 163) 800. 1
 164) 800. 1
 165) 800. 1
 166) 800. 1
 167) 800. 1
 168) 800. 1
 169) 800. 1
 170) 800. 1
 171) 800. 1
 172) 800. 1
 173) 800. 1
 174) 800. 1
 175) 800. 1
 176) 800. 1
 177) 800. 1
 178) 800. 1
 179) 800. 1
 180) 800. 1
 181) 800. 1
 182) 800. 1
 183) 800. 1
 184) 800. 1
 185) 800. 1
 186) 800. 1
 187) 800. 1
 188) 800. 1
 189) 800. 1
 190) 800. 1
 191) 800. 1
 192) 800. 1
 193) 800. 1
 194) 800. 1
 195) 800. 1
 196) 800. 1
 197) 800. 1
 198) 800. 1
 199) 800. 1
 200) 800. 1
 201) 800. 1
 202) 800. 1
 203) 800. 1
 204) 800. 1
 205) 800. 1
 206) 800. 1
 207) 800. 1
 208) 800. 1
 209) 800. 1
 210) 800. 1
 211) 800. 1
 212) 800. 1
 213) 800. 1
 214) 800. 1
 215) 800. 1
 216) 800. 1
 217) 800. 1
 218) 800. 1
 219) 800. 1
 220) 800. 1
 221) 800. 1
 222) 800. 1
 223) 800. 1
 224) 800. 1
 225) 800. 1
 226) 800. 1
 227) 800. 1
 228) 800. 1
 229) 800. 1
 230) 800. 1
 231) 800. 1
 232) 800. 1
 233) 800. 1
 234) 800. 1
 235) 800. 1
 236) 800. 1
 237) 800. 1
 238) 800. 1
 239) 800. 1
 240) 800. 1
 241) 800. 1
 242) 800. 1
 243) 800. 1
 244) 800. 1
 245) 800. 1
 246) 800. 1
 247) 800. 1
 248) 800. 1
 249) 800. 1
 250) 800. 1
 251) 800. 1
 252) 800. 1
 253) 800. 1
 254) 800. 1
 255) 800. 1
 256) 800. 1
 257) 800. 1
 258) 800. 1
 259) 800. 1
 260) 800. 1
 261) 800. 1
 262) 800. 1
 263) 800. 1
 264) 800. 1
 265) 800. 1
 266) 800. 1
 267) 800. 1
 268) 800. 1
 269) 800. 1
 270) 800. 1
 271) 800. 1
 272) 800. 1
 273) 800. 1
 274) 800. 1
 275) 800. 1
 276) 800. 1
 277) 800. 1
 278) 800. 1
 279) 800. 1
 280) 800. 1
 281) 800. 1
 282) 800. 1
 283) 800. 1
 284) 800. 1
 285) 800. 1
 286) 800. 1
 287) 800. 1
 288) 800. 1
 289) 800. 1
 290) 800. 1
 291) 800. 1
 292) 800. 1
 293) 800. 1
 294) 800. 1
 295) 800. 1
 296) 800. 1
 297) 800. 1
 298) 800. 1
 299) 800. 1
 300) 800. 1
 301) 800. 1
 302) 800. 1
 303) 800. 1
 304) 800. 1
 305) 800. 1
 306) 800. 1
 307) 800. 1
 308) 800. 1
 309) 800. 1
 310) 800. 1
 311) 800. 1
 312) 800. 1
 313) 800. 1
 314) 800. 1
 315) 800. 1
 316) 800. 1
 317) 800. 1
 318) 800. 1
 319) 800. 1
 320) 800. 1
 321) 800. 1
 322) 800. 1
 323) 800. 1
 324) 800. 1
 325) 800. 1
 326) 800. 1
 327) 800. 1
 328) 800. 1
 329) 800. 1
 330) 800. 1
 331) 800. 1
 332) 800. 1
 333) 800. 1
 334) 800. 1
 335) 800. 1
 336) 800. 1
 337) 800. 1
 338) 800. 1
 339) 800. 1
 340) 800. 1
 341) 800. 1
 342) 800. 1
 343) 800. 1
 344) 800. 1
 345) 800. 1
 346) 800. 1
 347) 800. 1
 348) 800. 1
 349) 800. 1
 350) 800. 1
 351) 800. 1
 352) 800. 1
 353) 800. 1
 354) 800. 1
 355) 800. 1
 356) 800. 1
 357) 800. 1
 358) 800. 1
 359) 800. 1
 360) 800. 1
 361) 800. 1
 362) 800. 1
 363) 800. 1
 364) 800. 1
 365) 800. 1
 366) 800. 1
 367) 800. 1
 368) 800. 1
 369) 800. 1
 370) 800. 1
 371) 800. 1
 372) 800. 1
 373) 800. 1
 374) 800. 1
 375) 800. 1
 376) 800. 1
 377) 800. 1
 378) 800. 1
 379) 800. 1
 380) 800. 1
 381) 800. 1
 382) 800. 1
 383) 800. 1
 384) 800. 1
 385) 800. 1
 386) 800. 1
 387) 800. 1
 388) 800. 1
 389) 800. 1
 390) 800. 1
 391) 800. 1
 392) 800. 1
 393) 800. 1
 394) 800. 1
 395) 800. 1
 396) 800. 1
 397) 800. 1
 398) 800. 1
 399) 800. 1
 400) 800. 1
 401) 800. 1
 402) 800. 1
 403) 800. 1
 404) 800. 1
 405) 800. 1
 406) 800. 1
 407) 800. 1
 408) 800. 1
 409) 800. 1
 410) 800. 1
 411) 800. 1
 412) 800. 1
 413) 800. 1
 414) 800. 1
 415) 800. 1
 416) 800. 1
 417) 800. 1
 418) 800. 1
 419) 800. 1
 420) 800. 1
 421) 800. 1
 422) 800. 1
 423) 800. 1
 424) 800. 1
 425) 800. 1
 426) 800. 1
 427) 800. 1
 428) 800. 1
 429) 800. 1
 430) 800. 1
 431) 800. 1
 432) 800. 1
 433) 800. 1
 434) 800. 1
 435) 800. 1
 436) 800. 1
 437) 800. 1
 438) 800. 1
 439) 800. 1
 440) 800. 1
 441) 800. 1
 442) 800. 1
 443) 800. 1
 444) 800. 1
 445) 800. 1
 446) 800. 1
 447) 800. 1
 448) 800. 1
 449) 800. 1
 450) 800. 1
 451) 800. 1
 452) 800. 1
 453) 800. 1
 454) 800. 1
 455) 800. 1
 456) 800. 1
 457) 800. 1
 458) 800. 1
 459) 800. 1
 460) 800. 1
 461) 800. 1
 462) 800. 1
 463) 800. 1
 464) 800. 1
 465) 800. 1
 466) 800. 1
 467) 800. 1
 468) 800. 1
 469) 800. 1
 470) 800. 1
 471) 800. 1
 472) 800. 1
 473) 800. 1
 474) 800. 1
 475) 800. 1
 476) 800. 1
 477) 800. 1
 478) 800. 1
 479) 800. 1
 480) 800. 1
 481) 800. 1
 482) 800. 1
 483) 800. 1
 484) 800. 1
 485) 800. 1
 486) 800. 1
 487) 800. 1
 488) 800. 1
 489) 800. 1
 490) 800. 1
 491) 800. 1
 492) 800. 1
 493) 800. 1
 494) 800. 1
 495) 800. 1
 496) 800. 1
 497) 800. 1
 498) 800. 1
 499) 800. 1
 500) 800. 1
 501) 800. 1
 502) 800. 1
 503) 800. 1
 504) 800. 1
 505) 800. 1
 506) 800. 1
 507) 800. 1
 508) 800. 1
 509) 800. 1
 510) 800. 1
 511) 800. 1
 512) 800. 1
 513) 800. 1
 514) 800. 1
 515) 800. 1
 516) 800. 1
 517) 800. 1
 518) 800. 1
 519) 800. 1
 520) 800. 1
 521) 800. 1
 522) 800. 1
 523) 800. 1
 524) 800. 1
 525) 800. 1
 526) 800. 1
 527) 800. 1
 528) 800. 1
 529) 800. 1
 530) 800. 1
 531) 800. 1
 532) 800. 1
 533) 800. 1
 534) 800. 1
 535) 800. 1
 536) 800. 1
 537) 800. 1
 538) 800. 1
 539) 800. 1
 540) 800. 1
 541) 800. 1
 542) 800. 1
 543) 800. 1
 544) 800. 1
 545) 800. 1
 546) 800. 1
 547) 800. 1
 548) 800. 1
 549) 800. 1
 550) 800. 1
 551) 800. 1
 552) 800. 1
 553) 800. 1
 554) 800. 1
 555) 800. 1
 556) 800. 1
 557) 800. 1
 558) 800. 1
 559) 800. 1
 560) 800. 1
 561) 800. 1
 562) 800. 1
 563) 800. 1
 564) 800. 1
 565) 800. 1
 566) 800. 1
 567) 800. 1
 568) 800. 1
 569) 800. 1
 570) 800. 1
 571) 800. 1
 572) 800. 1
 573) 800. 1
 574) 800. 1
 575) 800. 1
 576) 800. 1
 577) 800. 1
 578) 800. 1
 579) 800. 1
 580) 800. 1
 581) 800. 1
 582) 800. 1
 583) 800. 1
 584) 800. 1
 585) 800. 1
 586) 800. 1
 587) 800. 1
 588) 800. 1
 589) 800. 1
 590) 800. 1
 591) 800. 1
 592) 800. 1
 593) 800. 1
 594) 800. 1
 595) 800. 1
 596) 800. 1
 597) 800. 1
 598) 800. 1
 599) 800. 1
 600) 800. 1
 601) 800. 1
 602) 800. 1
 603) 800. 1
 604) 800. 1
 605) 800. 1
 606) 800. 1
 607) 800. 1
 608) 800. 1
 609) 800. 1
 610) 800. 1
 611) 800. 1
 612) 800. 1
 613) 800. 1
 614) 800. 1
 615) 800. 1
 616) 800. 1
 617) 800. 1
 618) 800. 1
 619) 800. 1
 620) 800. 1
 621) 800. 1
 622) 800. 1
 623) 800. 1
 624) 800. 1
 625) 800. 1
 626) 800. 1
 627) 800. 1
 628) 800. 1
 629) 800. 1
 630) 800. 1
 631) 800. 1
 632) 800. 1
 633) 800. 1
 634) 800. 1
 635) 800. 1
 636) 800. 1
 637) 800. 1
 638) 800. 1
 639) 800. 1
 640) 800. 1
 641) 800. 1
 642) 800. 1
 643) 800. 1
 644) 800. 1
 645) 800. 1
 646) 800. 1
 647) 800. 1
 648) 800. 1
 649) 800. 1
 650) 800. 1
 651) 800. 1
 652) 800. 1
 653) 800. 1
 654) 800. 1
 655) 800. 1
 656) 800. 1
 657) 800. 1
 658) 800. 1
 659) 800. 1
 660) 800. 1
 661) 800. 1
 662) 800. 1
 663) 800. 1
 664) 800. 1
 665) 800. 1
 666) 800. 1
 667) 800. 1
 668) 800. 1
 669) 800. 1
 670) 800. 1
 671) 800. 1
 672) 800. 1
 673) 800. 1
 674) 800. 1
 675) 800. 1
 676) 800. 1
 677) 800. 1
 678) 800. 1
 679) 800. 1
 680) 800. 1
 681) 800. 1
 682) 800. 1
 683) 800. 1
 684) 800. 1
 685) 800. 1
 686) 800. 1
 687) 800. 1
 688) 800. 1
 689) 800. 1
 690) 800. 1
 691) 800. 1
 692) 800. 1
 693) 800. 1
 694) 800. 1
 695) 800. 1
 696) 800. 1
 697) 800. 1
 698) 800. 1
 699) 800. 1
 700) 800. 1
 701) 800. 1
 702) 800. 1
 703) 800. 1
 704) 800. 1
 705) 800. 1
 706) 800. 1
 707) 800. 1
 708) 800. 1
 709) 800. 1
 710) 800. 1
 711) 800. 1
 712) 800. 1
 713) 800. 1
 714) 800. 1
 715) 800. 1
 716) 800. 1
 717) 800. 1
 718) 800. 1
 719) 800. 1
 720) 800. 1
 721) 800. 1
 722) 800. 1
 723) 800. 1
 724) 800. 1
 725) 800. 1
 726) 800. 1
 727)

Κατεσκευάζοντο δὲ ἀνέκαθεν ὁ μὲν Δίσκος καὶ τὸ ἅγιον Ποτήριον ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου καὶ ὕαλου· ἐπατρέπετο καὶ ἐκ κασιτέρου εἰς τὰς πτωχὰς ἐνορίας. Τὰ δὲ λοιπὰ ἱερὰ σκεύη κατεσκευάζοντο καὶ ἐξ ἄλλων μετάλλων.

Εἰς τρεῖς δὲ τάξεις δύνανται νὰ κατανταχθῶσι τὰ διάφορα ἱερὰ σκεύη. Καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην περιλαμβάνονται τὰ πρὸς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν χρήσιμα· εἰς δὲ τὴν δευτέραν τὰ πρὸς τὰ λοιπὰ μυστήρια· εἰς δὲ τὴν τρίτην τὰ κοινὰ πρὸς πᾶσαν ἱεροπραξίαν. Ἐν ταύτῃ ἀνάγονται καὶ τὰ σήμαντρα καὶ αἱ Κάμπαναι.

α) Τὰ πρὸς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν ἱερὰ σκεύη.

α/ Τὰ κυριώτατα, ἀρχαιοτάτα καὶ ἁγιοτάτα τούτων εἶναι ὁ ἅγιος Δίσκος καὶ τὸ ἅγιον Ποτήριον. (Ὅτι μὲν ταῦτα ὑπῆρχον ἀνέκαθεν, τοῦτο φανερόν καὶ οὐδεὶς ὁ μὴ ὁμολογῶν. Ὅτι δὲ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου πολλάκις κατεσκευάζοντο, μαρτυρεῖ ἤδη ὁ Ἀποστολικὸς κανὼν ὁ ἀνωτέρω παρατεθείς. Κατὰ τὴν Β' δὲ Ἐκατονταετηρίδα κατίστησαν κοινώτατα τὰ ἐξ ὕαλου σκεύη, ὡς εὖ οὖνα καὶ πρὸς καθαριότητα ἐπιτήδεια.)

β/ Π' οὐδὲν ἀνέχοντες. Δόρυγχ, ἐπόγγος, λαβὴς, ριπίδια, ζέον. Δευτέρου λόγου ἄξια καὶ οὐχὶ πάντα ἀρχαῖα εἶναι τὰ ἱερὰ σκεύη ταῦτα.

(Τοῦ μὲν Ἀστερίσκου τοῦ ἀνέχοντος τὸ κάλυμμα τοῦ Δίσκου, ἵνα μὴ ἐφάπτηται τοῦ ἁγίου ἄρτου καὶ τοῦ μερίδων, οὐδεὶς μὲν τῶν ἀρχαίων μνημονεύει, ἀλλ' ἡ ἀνάγκη αὐτοῦ εἶναι καταφανής. Ὡνομάσθη δὲ ἀπὸ τοῦ ἐν Βηθλεὲμ Ἀστέρος· διότι ὁ ἅγιος Δίσκος ὅτε μὲν παρίστησι τὴν φάτνην, ὅτε δὲ τὴν ἀσπίδα, ἐφ' ἧς ἔφερον ἐν θριάμβῳ τοὺς Βασιλεῖς.

Τῆς δὲ Δόρυγχς, δι' ἧς ἐξάγεται ἐκ τῆς προσφορᾶς ὁ ἅγιος ἄρτος καὶ αἱ μερίδες, καὶ ἥτις λήγει εἰς σταυρόν, μνημονεύει ὁ Πατριάρχης Γερμανός. Εἶναι δὲ ἐν μόνῃ τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ ἐν χρήσει.

Τοῦ Σπόγγου ἀρχαιοτάτη ἦν ἡ χρῆσις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρὸς καθαρισμόν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Χρυσόστομος (εἰς Ἐπιστολὰς Ὁμιλ. 3). Διὰ τοῦτο καὶ ἵνα μετὰ τῆς Δόρυγχς ἀναμνησθῇ τὰ πάθη τοῦ Κυρίου εἰσέχθη ὁ Σπόγγος καὶ εἰς τὸ Δισκοπότηρον. Καλεῖται δὲ καὶ Μοῦσα.

Ἡ Λαβίς, εἴτε τὸ κοχλιάριον, δι' οὗ μεταδίδουσι τὰ ἄχραντα μυστήρια εἰς τὸν λαὸν ὁ ἱερεὺς, ἐπενοήθη πιθανότατα πρὸς ἀποφυγὴν τῆς χύσεως τοῦ ἁγίου Ποτηρίου. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπενοήθησαν πολλαχοῦ ποτήρια τοιοῦτου εἶδους, ὥστε νὰ ῥοφᾷ ὁ λαὸς ἐξ αὐτῶν. Ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ εἰσέχθη διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, φαίνεται, ὁ κάλαμος (fistula calamus), ὃν μεταχειρίζεται ἄχρι τοῦδε μόνος ὁ πάπας ἱερουργῶν.

Τῶν Ῥιπιδίων τὴν ἀρχαιότητα καὶ χρῆσιν μαθητόμεν ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν (8, 12). Εἰς τὰς πτωχὰς Ἐκκλησίας ἀντὶ Ῥιπιδίου ἐχρησίμευεν ὁ Ἀἰὶρ, ἥτοι τὸ κάλυμμα, ὅπερ ἄχρι τοῦδε εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀρχαιότητος ἐν καιρῷ τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως (λέγομεν τὸ Πιστεύω) κινεῖται ὑπὸ τῶν ἱερέων ὑπεράνω τῶν τιμῶν δώρων.

Ζέον λέγεται τὸ σκεῦος, ἐν ᾧ τὸ ζέον ὕδωρ κομίζεται, ἵνα ἐν καιρῷ τῆς μεταλήψεως ἐγγυθῇ εἰς τὸ ἅγιον Ποτήριον.)

β) Περὶ τῶν λοιπῶν ἱερῶν σκευῶν.

Ἐκ δὲ τῶν διὰ πάσας τὰς ἱεροπραξίας ἱερῶν σκευῶν ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ ἀκόλουθα.

Θυμιάτρια. (Ὅτι μὲν τὸ θυμιάμα εἶναι κοινὸν συστατικὸν πάσης λατρείας παντὸς ἔθνους, τοῦτο εἶναι ὁμολογούμενον. Ἐκ τῆς χρήσεως ὅμως καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ μαθητόμεν καὶ τὸν λόγον τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χρήσεως. Τὸ θυμιάμα ἦν σύμβολον ἐν τῇ Π. Δ. τῆς προσευχῆς, ὡς δεικνύει καὶ ὁ γνωστὸς ψαλμὸς «Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμιάμα ἐνώπιόν σου».

Καρθῆλαι, Πολυέλαιαι, Κηροθήρια. Ἡδὴ ἐν τῇ Σκηνῇ τοῦ Μαρτυρίου καὶ τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος ἡ ἐπτάφωτος λυχνία ἡ πρὸ τοῦ αὐτοῦ (τοῦ κατ' ἐξοχὴν οἴκου τοῦ Κυρίου) ὑπέρωσκε τὸ ἀπρόσιτον φῶς, ὃ οἰκεῖ ὁ Θεός.

Σήμαντρα, Καμπάναι. Τὸ πάλαι φαίνεται, ὅτι οἱ λαοσυνίσταται (οἱ καὶ Θεόδωροιοι=κλητήρες) ἐκάλουν τὸν λαὸν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, κρούοντες τὰς θύρας. Ὅτε προήχθη ὁ μοναστικὸς βίος, ὁ ὅσιος Παχώμιος ἐκάλει διὰ σαλπίγγων (ὡς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ) τοὺς μοναχοὺς τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλαχοῦ εἰσέχθησαν τὰ μέ-

χρη τοῦδε ἐν χρήσει ἐν τοῖς Μοναστηρίοις Σήμαντρα τὰ τε ξύλινα καὶ τὰ σιδηρᾶ, ἅπερ καὶ ἀγιοσίδηρα καλοῦνται. Οἱ μικροὶ κώδωνες καὶ οἱ πέτασοι, οἱ ἐν ταῖς τελευταῖς τῶν ἐθνικῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ λαοῦ ἐν χρήσει, μόνον εἰς τὴν Δύσει εἰσῆχθησαν, φαίνεται, καὶ οὐχὶ πρὸς σύναξιν τῶν πιστῶν, ἀλλ' ἐν καιρῷ τῆς Λειτουργίας, ἵνα καταστήσωσι προσεκτικὸν τὸν λαὸν εἰς τὰς ἐπισημοτέρας στιγμὰς αὐτῆς. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ ὁμῶς Ἐκκλησίᾳ μετεχειρίζοντο, φαίνεται, ὅπως καὶ σήμερον, τὸν ἅγιον Δίσκον καὶ τὸν Ἀστέρα, οὓς κρούει ὁ ἱεουργὼν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς Εὐχαριστίας (προκειμένου νὰ ψαλῇ ὁ ὕμνος τῶν Σεραρεμ ἁγίος, ἁγίος . . .) καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς Μεταλήψεως, ὅτε μέλλει νὰ καλέσῃ τὸν λαὸν διὰ τοῦ «Μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως . . .»

6) Ἐν τούτοις ἐν τῇ Δύσει ἀναφαίνονται οἱ μεγάλοι κώδωνες, οἱ ὀνομασθέντες Καμπάναι ἀπὸ τοῦ ἐν Καμπανίᾳ ὀνομαστοῦ χαλκοῦ (ὅπου καὶ κατὰ πρῶτον, φαίνεται, κατασκευάσθησαν,) καὶ Νῶλαι ἀπὸ τῆς ὁμωνύμου πόλεως.

6) Ποῦ εἰσάγονται οἱ κώδωνες, ὡς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ ἀνατολικῇ.

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἰσῆχθησαν αἱ Καμπάναι, περὶ τὰ μέσα τῆς 9 Ἐκατονταετηρίδος, τοῦ Δουκὸς Βενετίας Οὐρσου δωρησαμένου τῷ Αὐτοκράτορι (Μιχαὴλ ἡ Βασιλείᾳ) 12 κώδωνας, οἵτινες ἀνηρτήθησαν ἐν τῷ κωδωνοστασίῳ τῆς ἀγίας Σοφίας.

§ 7. Περὶ τῶν ἱερῶν ἀμφίων καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἱερατικῆς στολῆς.

Π. Β. - 12

α/ Παρ' ἅπασιν τοῖς ἀρχαίοις ἔθνεσιν καὶ ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἦν ἐν χρήσει πρὸς τὰς ἱεροτελεστίας ἰδίαις τις στολὴ, διαφέρουσα πολλαῖς κατὰ τὰ τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα καὶ τὸ χρῶμα τῆς ἐν κοινῇ τῇ χρήσει.

α) Ποῦ εἰσάγονται οἱ κώδωνες, ὡς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ ἀνατολικῇ.

Ἐπὶ Χρυσοστόμου πάντες σχεδὸν οἱ κληρικοὶ ἔφερον μέλαιναν τὴν συνήθη τοῦ βίου στολὴν, λαβοῦσαν ἀρχὴν ἐκ τοῦ φιλοσοφικοῦ τριβωνίου, ὅπερ ἔφερον πολλοὶ τῶν ἀρχαίων Ἀπολογητῶν. Ἀλλ' ἡ λειτουργικὴ στολὴ ἦν λευκὴ εἰς σημεῖον καθαρότητος ἡθικῆς, ὡς καὶ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Μόνον δὲ στίχοι τινὲς τιμητικοὶ (ἢ ποταμοὶ) ἦσαν ἐρυθροί, ἵνα σημαίνωσι τὴν ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου προσελθοῦσαν καθαρότητα καὶ τὸν ἁγιασμόν.

β/ Τὴν ἱερατικὴν στολὴν συναπῆρτιζον ἀνέκαθεν τὰ ἑξῆς: Στιγῆ-ριον, Ὠράριον, Ἐπιτραχήλιον, Ζώνη, Φελόνιον (Φαινόλιον), Ὠμο-

β) Ποῦ εἰσάγονται οἱ κώδωνες, ὡς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ ἀνατολικῇ.

φόριον καὶ ποιμαντικὴ Ῥάβδος. Μετὰ ταῦτα εἰσῆχθησαν τὰ ἐπιμάνικα, τὸ Ἐπιγονάτιον (Ῥυπογονάτιον,) ὁ Σάκκος, τὸ Ἐπιρριπτάριον, ἡ Μίτρα, τὸ Ἐγκόλιον καὶ ὁ Μανδύας, ἅπαντα τῆς ἀξίας δηλωτικὰ καὶ βασιλικά δῶρα τὰ πλεῖστα. Καὶ τοῦ μὲν Διακόνου ἡ στολὴ συνίστατο ἐκ τοῦ Στιχαρίου καὶ Ὠραρίου· τοῦ δὲ Πρεσβυτέρου ἐκ τοῦ Στιχαρίου, Ζώνης, Φελονίου καὶ Ἐπιτραχήλιου· τοῦ δὲ Ἐπισκόπου, ὡς πλήρους ἱερέως, ἐκ τῶν τοῦ Πρεσβυτέρου μετὰ τοῦ Ὠμοφόριου (ὅπερ ἦν καὶ τὸ διακριτικόν) καὶ τῆς ποιμαντικῆς Ῥάβδου. Μετὰ δὲ ταῦτα προσετέθησαν ὁ Σάκκος ἀντὶ τοῦ Φελονίου, τὸ Ἐπιρριπτάριον (κάλυμμα κεφαλῆς), ὁ Μανδύας, τὰ Ἐπιμάνικα, τὰ Ἐπιγονάτια, ἡ Μίτρα κτλ. (Τὰ Ἐπιμάνικα καὶ Ἐπιρριπτάρια ἐγένοντο κοινὰ τῶν τε Διακόνων καὶ Πρεσβυτέρων· τὰ Ἐπιγονάτια προσέλαβον καὶ οἱ Πρεσβύτεροι. Ὡστε πλήρης στολὴ νῦν παντὸς Ἐπισκόπου εἶναι, ὅταν λειτουργῇ, Στιχάριον, Ἐπιτραχήλιον, Ἐπιμάνικα, Ζώνη, Ἐπιγονάτιον, Σάκκος, Ὠμοφόριον, Μίτρα, Διακνίκιον (Ῥάβδος ποιμαντικὴ) καὶ Ἐγκόλιον. Ἄλλ' ἐν ἄλλαις ἱεροπραξίαις φέρει τὸ Ὠμοφόριον μετὰ τοῦ Μανδύου ἐνίοτε. Ὁ δὲ Πρεσβύτερος ἐν πάσῃ ἄλλῃ ἱεροπραξίᾳ φέρει τὸ Ἐπιτραχήλιον, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ Φελόνιον διὰ τὸ εὐπρεπέστερον.

Ὅσας τις πρόκειται νὰ ἐνδυθῶσιν οἱ ἱερωμένοι τὴν ἱερατικὴν στολὴν τὴν λειτουργικὴν, εὐλογοῦσι (σπραγίζουσι) καὶ ἀσπάζονται αὐτήν, ὅπερ εἶναι σημεῖον καθιερώσεως. Τοῦ Διακόνου δὲ τὸ Στιχάριον καὶ Ὠράριον εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς. Ἐπιλέγονται δὲ ἐκάστοτε κατὰλληλα λόγια τῆς Γραφῆς ἢ εὐχαί, ἵνα σημάνωσι τὴν ἔννοιαν ἐκάστου μέρους τῆς ἱερατικῆς στολῆς.

1) Στιχάριον (alba, tunica, dalmatica, camisia, talaris). Τοῦτο κυρίως οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ ὁ ποδήρης καὶ χειρὶδωτὸς χιτὼν τῶν ἀρχαίων (χιτὼν ἀστραγαλωτὸς), ὁ συνηθέστατος ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὡς ἱερατικὴ στολὴ, ἐκ λίνου κατασκευαζόμενος. Ὀνομάσθη δὲ Στιχάριον ἀπὸ τῶν στίχων, εἴτε ποταμῶν, οἷς ἐομοῦντο κατ' ἀρχαίαν οἱ τῶν προκρίτων Ἐπισκόπων ποδήρεις χιτῶνες.

2) Ὠράριον. Τὸ Ὠράριον, παραγόμενον παρὰ τὸ λατινικόν (os, oris) ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ προσόψιον καὶ σουδάριον.

3) Ἐπιτραχήλιον (stola καὶ orarium). Τοῦτο εἶναι τὸ διακριτικὸν τοῦ Πρεσβυτέρου κόσμημα, διὸ καὶ stola παρὰ Λατίνους

λέγεται. Οἱ δὲ κρωσσοὶ, οἱ ἐν τοῖς ἄκροις, υπομνησκουσι (κατὰ τοὺς ἑρμην. τῆς Λειτουργίας) τὰς κρεμασμένας ψυχὰς τῶν πιστῶν ἀπὸ τοῦ τραχήλου του.

4) Ζώνη, Ἐπιμάνικα, Ὑπογονάτια. Ἡ μὲν Ζώνη ἐχρησίμευσεν ἀνεκκλινθεὶς εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τοὺς ἐργαζομένους εὐσταθεῖς πρὸς ἐργασίαν. Τὰ δὲ Ἐπιμάνικα καὶ Ὑπογονάτια (καὶ Ἐπιγονάτια) ἦσαν κοσμήματα τιμητικὰ καὶ ἀξιώματος δηλωτικὰ. Ἄλλ' ἴσως τὰ Ὑπογονάτια ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ βαλάντια τῶν ἐλεημοσυνῶν, ἅτινα ἤρτηντο ἀπὸ τῆς ζώνης (οἱ Λατίνοι ἀναρτῶσι δύο ταινίας) καὶ διεκρίνοντο τῶν ἀρχιερατικῶν ἐπιγονατίων, ἅτινα ἔλαβον τὸ σχῆμα τῆς ῥομφαίας, διὸ καὶ λέγει ὁ ἱερεὺς (Οἰκονόμος, Πρωτοπαπῆς κτλ.)· «Περίζωσαι τὸν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρὸν σου Δυνατέ...». Τὰ δὲ Ἐπιμάνικα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς χειροθήκας τῶν Αὐτοκρατόρων. Ἄλλ' ἐπειδὴ οἱ ἱερωμένοι ἠδύναντο νὰ ἄπτωνται τῶν ἁγίων γυμνασίων ταῖς χερσὶ, διὰ τοῦτο καὶ ἔλαβον τοιοῦτο σχῆμα, τὸ σήμερον ἔτι ἐν χρήσει. Κατέστησαν δὲ ὕστερον κοινὸν κτῆμα καὶ αὐτοῦ τοῦ Διακόνου. Λέγει δὲ ὁ ἱερεὺς, φορῶν τὸ τῆς δεξιᾶς χεῖρός· «Ἡ δεξιὰ σου Κύριε δεξιόχασται ἐν ἰσχύϊ...», φορῶν δὲ τὸ τῆς ἀριστερᾶς· «Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με καὶ ἐπλασάν με, συνέτισόν με καὶ μαθήσομαι τὰς ἐντολάς σου».

(1) 5) Φαινόλιον (ἢ Φελόνιον, casula, planeta). Ἡ γραφὴ Φαινόλιον ἀντιστοιχεῖ κάλλιον εἰς τὴν λατινικὴν λέξιν *paenula* (ἢ *penula*), ἥτις ἐσήμερις ἐπενδύτην κωδωνοειδῆ ἄνευ χειρῶν (οἷον τὸ ἡμέτερον Φελόνιον ἄχρι τοῦδε), χρήσιμον εἰς ὁδοιπορίαν. Τοιοῦτόν τινα ἔφερον, φαίνεται, καὶ οἱ Ἀποστόλοι, καὶ τοιοῦτος ἦν πιθανῶς καὶ ὁ φαινόλης (ἢ λερόνης) τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Β' Τιμ. 4, 13). Ἦν δὲ οὐ μόνον τῶν Πρεσβυτέρων (ὡς νῦν) στολὴ, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἐπισκόπων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς διάκρισιν δὲ ὁ Πατριάρχης καὶ κατόπιν οἱ πρόκριτοι τῶν Ἀρχιερέων ἔφερον Πολυσταύρια Φαινόλια.

(1) 6) Σάκκος. Ἀντὶ Φαινολίου φέρουσι νῦν πάντες οἱ Ἐπίσκοποι Σάκκον. Ἄλλ' ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων (μέχρι τῆς 13 Ἐκατ.) μόνος ὁ Πατριάρχης ἔφερεν αὐτόν. Προῆλθε δὲ τὸ σχῆμα τοῦ Σάκκου ἀπὸ τοῦ Δαλματικοῦ χιτῶνος, ὃν ἤδη οἱ Αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης ἔφερον.

7) Ὡμοφόριον (Pallium.) Ἐπὶ τοῦ Σάκκου φέρουσι πάντες οἱ Ἐπίσκοποι τὸ Ὡμοφόριον (παρὰ Λατίνοις ὁ Πάπας καὶ οἱ Ἀρχιεπίσκοποι μόνοι, παρὰ τοῦ Πάπα λαμβάνοντες.) Εἶναι δὲ δύο εἶδω, τὸ μέγα καὶ τὸ μικρόν· τὸ μὲν μέγα περιελίσσοντες περὶ τὸν τράχηλον οὕτως, ὥστε νὰ κρέμεται τὸ ἐν ἄκρον ἔμπροσθεν, τὸ δὲ ἄλλο ὀπίσθεν, φέρουσιν ἐν ἀρχῇ τῆς Λειτουργίας μέχρι τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτε παρίστανται ὡς ποιμένες καὶ τύποι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· τὸ δὲ μικρόν κατὰ τὴν τέλει τοῦ μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας.

8) Μίτρα, Κίθαρις, Ἐπιρριπτάριον (infula, tiara, regnum καὶ triragium). Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐλειτούργουν ἀνέκαθεν ἀσκεπτεῖς οἱ λειτουργοί. Μόνοι δὲ οἱ πάπαι τῆς Ῥώμης καὶ Ἀλεξανδρείας ἐξηρῶντο κατὰ τὸν Συμεῶνα Θεσσαλονίκης, φέροντες μίτραν ἐν καιρῷ Λειτουργίας. Νῦν πάντες οἱ Ἐπίσκοποι φέρουσι μίτραν, ἀλλ' ἐν καιρῷ τῆς κοινῆς προσευχῆς, οὐχὶ δὲ καὶ ὅταν τελῶσι τὰ μυστήρια. Μόλις δ' ἐπ' ἐσχάτων κατέστη κοινὴ. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ φέρουσιν ἄχρι τοῦδε οἱ Ἐπίσκοποι τὸ Ἐπιρριπτάριον μετὰ τῆς παλαιᾶς κιθάρης, ἥτις μίτρα καὶ αὕτῃ ἐλέγετο, καὶ ἣν ἀνέκαθεν φρυγικὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς.

9) Δικανίκιον. Ἡ ποιμαντικὴ ῥάβδος ἐκλήθη ἐκ τῆς ὀνομασίας τῶν ῥάβδων, ἃς ἔφερον πάντες οἱ ἐν ἀξιώμασιν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Εἶχε δὲ διάφορα κοσμήματα πρὸς διάκρισιν. Ἡ νῦν διακρίσσις εἶναι πιθανῶς τοῦ βασιλικοῦ Δικανικίου.

Εἰς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ἐνεχειρίζεν αὐτὸς ὁ Αὐτοκράτωρ τὸ Δικανίκιον, ὅτε πρὸ τῆς χειροτονίας ἐνέκρινεν ἐπισήμως ἐν τῷ Παλατίῳ τὸν ἓνα τῶν ὑποψηφίων.

10) Μανδύας. Ὁ μέλας μανδύας, ὅστις ὀλίγον διαφέρει κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ φαινολίου, ἦν πολλαχῶς ὁ ἐπενδύτης τῶν Μοναχῶν. Ὁ τῶν Ἐπισκόπων δὲ μανδύας διὰ τῶν ποταμῶν καὶ κοσμημάτων καὶ τοῦ προφυροῦ χρώματος ἀναμνήσκει τὸν Βασιλικόν. Φορεῖ δὲ αὐτὸν, ὅταν μέλλῃ νὰ λειτουργήσῃ, πρὶν ἐνδυθῆ τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν. Φορεῖ πρὸς τούτοις αὐτὸν καὶ ἐν ἄλλαις ἱεροπραξίαις, ὅτε μόνον τὸ Ὡμοφόριον πρέπει νὰ φέρῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ ἑορτῶν.

γ) Περὶ τῶν ἑορτῶν
§ 8. Τινὰ περὶ τῶν ⁽¹⁾χριστιανικῶν ἑορτῶν καθόλου.
 Ο ἀρχαιότατος κύκλος τῶν ἑορτῶν ἦν ὁ ἐβδομαδικός, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ Πάσχα, ὅπερ μετὰ τῆς Πεντηκοστῆς ἀπετέλει μίαν ἑορτήν. Ὡς κυρίως τὸ πάλαι μία ἑορτὴ ἦν καθ' ἑκάστην ἐβδομάδα, ἡ Κυριακὴ, ἥτις ἦν ἐπανάληψις τῆς ἡμέρας τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἥτις καὶ Πάσχα ἐπεκράτησε μετὰ ταῦτα νὰ καλεῖται.

Δικαίουνται αἱ ἑορταὶ εἰς ἀκίνητους καὶ κινήτας· εἰς δεσποτικὰς, Θεομητορικὰς καὶ τῶν Ἀγίων.
γ) Περὶ τῶν ἑορτῶν
 Καὶ ⁽²⁾δεσποτικαὶ μὲν καθόλου ἑορταὶ ἀποκαλοῦνται αἱ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ βίου τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ δεσπότης Χριστοῦ ἑορταί. Τούτων δὲ αἱ μὲν μετὰ τοῦ Πάσχα συνδεόμεναι, ἀρ' ὧν ἄρχεται ὁ ἐβδομαδικὸς κύκλος, εἶναι κινήται καὶ ἀρχαϊόταται· αἱ δὲ λοιπαὶ εἶναι ἀκίνητοι, καὶ εἶναι μὲν ὀλίγω μεταγενέστεραι, ἀλλὰ κατὰ χρονολογίαν ἐκ τοῦ βίου τοῦ Σωτῆρος προηγούνται τῶν κινήτων. Εἶναι δὲ πᾶσαι αἱ ἑορταὶ αὗται ἐνιαύσιοι καὶ συναπαρτιζοῦσι μετὰ τῶν ἄλλων ἑορτῶν τὸν στέφανον τοῦ ἐνικυτοῦ, ὡς μεγάλα ἑορταί. Τὰ δύο ταῦτα συμπλέγματα τῶν ἑορτῶν ἔχουσι δύο ἐπισημώτατα κέντρα, ἅπερ καὶ εἶναι καὶ αἱ μέγιστα ἑορταί. Τὸ μὲν τῶν ἀκινήτων ἔχει κέντρον καὶ κορυφὴν αἱ τὰ Χριστοῦ γεννα, τὸ δὲ τῶν κινήτων ἔχει τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα ἥτοι τὴν Λαμπροσφόρον Ἀναστασιν τοῦ Κυρίου. Ἄν καὶ ἰσότητοι ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ αἱ δύο μέγιστα αὗται ἑορταί, ἀλλ' ἐπικρατεῖ ἡ ἀρχαία συνήθεια καὶ πρωτεύει τὸ πάσχα. Ἐν δὲ τῇ Δύσει πρωτεύουν τὰ Χριστοῦ γεννα.

γ) Περὶ τῶν ἑορτῶν
α.) Ἀκίνητοι δεσποτικαὶ ἑορταί.
 Εἶναι δὲ ἀκίνητοι δεσποτικαὶ ἑορταὶ αἱ δύο τῶν Θεοφανίων (δηλ. Χριστοῦ γεννα καὶ Βάπτισις, εἴτε Φῶτα), ἡ Περιτομή, ἡ Ὑπαπαντὴ, ἡ Μεταμόρφωσις καὶ αἱ τοῦ Σταυροῦ. Ἀπασὶ ἔχουσι Προέδρτια καὶ Μετέδρτια κατὰ τὴν τοῦ Π. Νόμου συνήθειαν.
γ) Περὶ τῶν ἑορτῶν
 (5/4) Χριστοῦ γεννα καὶ Θεοφάνια, ἥτοι ἡ κατὰ σάρκα γέννησις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ Βάπτισμα αὐτοῦ. Πρὸ τῆς Δ'.

Ἑκατονταετηρίδος αἱ δύο μεγάλαί εορταὶ τὰ Χριστοῦ γεννα καὶ τὰ Φῶτα εὐορτάζοντο ἀνέκαθεν ἤνωμένοι ὑπὸ τὴν καθολικωτέραν ἐπίκλησιν τῶν Θεοφανίων εἴτε Ἐπιφανίων τῇ 6 Ἰανουαρίου. Ἐν τοῖτοις πολλαχοῦ ἐπέζητεῖτο ἡ ἡμέρα τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου. Λέγεται δὲ ὅτι πρῶτος ὁ πᾶπας Ἰούλιος (336 — 5) ἔθρισε τὴν 25 Δεκεμβρίου ὡς ἡμέραν τῆς εορτῆς, καὶ ἐκ τῆς Ῥώμης ἐξηπλώθη τάχιστα κατὰ πρῶτον μὲν μέχρι Θράκης καὶ Γαδεΐρων, εἶτα δὲ καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς τὴν Ἀντιόχειαν δὲ εἰσῆλθον περὶ τὸ 376, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ὁμιλίας τοῦ Χρυσοστόμου (εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Χριστοῦ) τῆς περὶ τὸ 386 ἐκφωνήσεως.

2) Ἡ Περιτομὴ τοῦ Κυρίου (τῇ 1 Ἰανουαρίου).— Ἀπὸ καθιερώθη ἤδη ἡ 25 Δεκεμβρίου ὡς ἡμέρα τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου, ἐπόμενον ἦτο, ὅτι καὶ αἱ ἄλλαι ἐπίσημοι στιγμαὶ ἐκ τοῦ βίου αὐτοῦ, ἐν Εὐαγγελίοις περιεχόμεναι, ἤθελον ὀρίσθαι καὶ καθιερωθῆναι.

3) Ἡ Ὑπαπαντὴ (τῇ 2 Φεβρουαρίου).— Καὶ ἡ εορτὴ αὕτη ἔλαβε τὴν ἀρχὴν ἐν τῇ Δύσει εἰς ἀνάμνησιν τῆς μετὰ 40 ἡμέρας κατὰ τὸν Νόμον ἐν τῷ Ναῷ παραστάσεως τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ νεοτεχθέντος παιδίου, τοῦ προκρινόντος ἔμφυλον Λόγον τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἡ εορτὴ ὡς καὶ ἡ χρονολογία ὠρίσθησαν μετὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς 25 Δεκεμβρίου.

4) Ἡ Μεταμορφώσις τοῦ Σωτῆρος (τῇ 6 Αὐγούστου).— Ἡ εορτὴ αὕτη ἐν μὲν τῇ Παλαιστίνῃ ἦν ἀρχαιοτάτη· διότι ἐκεῖ ἦν τὸ Θαβώριον ὄρος, ὅπου κατὰ παράδοσιν μετεμορφώθη ὁ Σωτὴρ. Ἡ δὲ ἀγία Ἑλένη ἀνήγειρε Ναὸν εἰς ἀνάμνησιν, οὗτινος τὰ ἐγκαίνια ἐτελέσθησαν τῇ 6 Αὐγούστου. Ἐκ τοῦτου φαίνεται ὅτι προῆλθε καὶ ἡ ἡμέρα τῆς εορτῆς· διότι ἀλλαχοῦ ἐγένετο ἡ ἀνάμνησις τῆς Μεταμορφώσεως πρὸ τοῦ Πάσχα.

5.) Πέντε εἶναι αἱ μνήμαι εἰς τιμὴν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ αἱ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ. — Πρώτη εἶναι ἡ μνήμη τῆς εὐρέσεως αὐτοῦ, τῇ 6 Μαρτίου· δευτέρα ἡ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, τῇ τρίτῃ Κυριακῇ τῶν νηστειῶν· τρίτη ἡ τοῦ φανέντος σημείου τοῦ Σταυροῦ ἐν Ἱερουσόλοις, τῇ 7 Μαΐου· τετάρτη εἶναι τῆς προσόδου τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ἡ τελουμένη ἄλλοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ 1—15 Αὐγούστου· πέμπτη δὲ εἶναι ἡ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυ-

τοῦ, τῇ 14 Σεπτεμβρίου, ἥτις καὶ διακρίνεται. Ἐπαναλαμβάνεται δὲ ἡ τελετὴ ἐκείνη τῆς εὐρέσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ἥτις ἐτελέσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Μακκρίου Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων, ὅστις, ἐπειδὴ τὸ μέγα πλῆθος τὸ συβῆυσαν δὲν ἠδύνατο νὰ προσκυνήσῃ, ὤψωσε τὸν Σταυρὸν ἐν ὕψελος τόπου, καὶ ἰδὼν ὁ λαὸς ἐδόξε τὸ «Κύριε ἐλέησον». Ἡ δὲ λιτανεὶα μετὰ τὴν δοξολογίαν τοῦ Ὁσίου (ψαλλομένου τοῦ Τρισαγίου) ἀναμνησθεὶ τὴν λιτανεὶαν τοῦ Ἡρακλείου (περὶ τὸ 628), ὅστις κατατροπώσας τοὺς Πέρσας, καὶ λαθὼν τὸν Τιμὸν Σταυρὸν, ὃν πρὸ 14 ἐτῶν εἶχον συλήσει οἱ Πέρσαι, ἀναπύδητος καὶ πενιχρὰ ἐνδεδυμένος, ὁ εὐσεβὴς βασιλεὺς, εἰσῆγαγεν εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ὃν ἤγειρε καὶ αὐτὸν ἡ μακαρία Ἑλένη ἐν τῷ τόπῳ, ἐνθα εὔρε τὸν Σταυρὸν καὶ τὸν τάφον τοῦ Κυρίου. Διὰ τὴν περιφανῆ νίκην κατὰ τῶν βαρβάρων κατήντησε καὶ Βασιλικὴ ἐορτὴ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ οἱ ὕμνοι «Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου . . .» καὶ τὸ «Ὁ ὤψωθείς ἐν τῷ Σταυρῷ . . .» φέρουσι πολιτικὸν χαρακτῆρα καὶ ψάλλονται ἄχρι τοῦδε ὡς βασιλικοὶ ὕμνοι. Ὡς δὲ τὸ πάλαι προσεκύνησεν ὁ λαὸς, οὕτω καὶ νῦν προσκυνεὶ τὸν Τιμὸν Σταυρὸν, ψαλλομένου τοῦ ἀρχαίου ὕμνου· «Τὸν Σταυρὸν σου προσκυνοῦμεν Δέσποτα . . .». Ἐπειδὴ δὲ κατὰ παράδοσιν ἐφύετο παρὰ τῷ κεχωσμένῳ Σταυρῷ τὸ εὐώδες φυτὸν Βασιλικὸν λεγόμενον, διὰ τοῦτο ἄχρι τοῦδε περιβάλλεται καὶ ὁ Τιμὸς Σταυρὸς ἐν Δίσκῳ διὰ τοῦ εὐώδους Βασιλικοῦ.

Β.) Κινητὰ Δεσποτικὰ ἑορτά.

1) Κέντρον τῶν κινητῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν ἦν ἀνέκαθεν ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἥτις καὶ Πάσχα ἐκαλεῖτο, καὶ ἑορτὴ τῶν ἑορτῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διέμεινε πάντοτε, καὶ ἀρχαιοτάτη πασῶν εἶναι καὶ ἀρχὴ τοῦ ἐβδομαδιαίου κύκλου τῶν ἑορτῶν.

Ὁνομάσθησαν δὲ κινητὰ αἱ ἑορταὶ αὗται αἱ ἀπαρτιζοῦσαι τὸν σπουδαιότατον κύκλον, διότι τὸ κέντρον αὐτῶν, τὸ Πάσχα, δὲν ἑορτάζεται εἰς ὀρισμένην ἡμέραν τοῦ Μαρτίου ἢ τοῦ Ἀπριλίου, ἀλλὰ τῇ Κυριακῇ τῇ μετὰ τὴν Πανσέληνον τῆς Ἰσημερίας, ὡς ὥρισεν ἡ Α'. Οἰκουμένην Σύνοδος ἡ ἐν Νικαίᾳ.

2) Περὶ τῆς μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Ἡ διὰ συντόνου προσευχῆς καὶ νηστείας προπαρασκευὴ εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα,

ἡ Μ. Τεσσαρακοστὴ καλουμένη, εἶναι ἀρχαιοτάτη, καὶ εἰς Ἀποστολικὴν παράδοσιν ἀνάγουσιν αὐτὴν οὐ μόνον ὁ Ἀποστολικὸς κανὼν (69), ἀλλὰ καὶ ὁ Τερτυλιανός. Ὡνομάσθη δὲ τεσσαρακοστὴ, διότι κατὰ μίμησιν τῆς τεσσαρακονθήμερου νηστείας τοῦ Κυρίου οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοί, ἐντὸς τεσσαράκοντα περιήπου ἡμερῶν, ἢ ἐνήστευον αὐστηρῶς (ὑπὲρ ἰδίως τῇ Μ. Παρασκευῇ καὶ τῷ Μ. Σαββάτῳ ἐγένετο), ἢ μετρίως μετεῖχον τροφῆς (ἅπαξ τῆς ἡμέρας μετὰ τὴν 3 μ. μ., ἥτις ἐννάτη ἐκαλεῖτο).

Πρώτη Ἑβδομάς τῶν νηστειῶν. Μετὰ τὴν Μ. Ἑβδομάδα οὐδεμία ἄλλη ἑβδομάς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς διακρίνεται παρ' ἡμῶν τοσοῦτον, ὅσον ἡ πρώτη ἑβδομάς, ἥτις καὶ καθαρὰ καλεῖται διότι πάντες οἱ πιστοὶ ἐν αὐτῇ διὰ συντόνου προσευχῆς καὶ ἐγκρατείας (ζηροφάγίας καὶ ἀποχῆς ἀπὸ ἐλαίου καὶ οἴνου) τιμῶσι τὰς πέντε νηστήμιους ἡμέρας· πολλοὶ δὲ καὶ διὰ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως παρασκευάζονται εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀγαθῶν μυστηρίων τῷ Σαββάτῳ ἢ τῇ Κυριακῇ.

Ἡ Κυριακὴ δὲ ἐπεκλήθη τῆς Ὁρθοδοξίας διότι κατὰ ταύτην τὸ πρῶτον ἐγένετο ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων ἐπὶ τῆς βασιλίδος Θεοδώρας (τῷ 842) καὶ ἐκόπησεν ὁ ἑκατονταετής καὶ ἐπέκεινα πόλεμος τῶν Εἰκονομάχων, ὁ τὰ μέγιστα δεινὰ ἐπενεγκὼν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν. Μετὰ λιτανείας καὶ πομπῆς ἐγένετο ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων. Ἡ τελετὴ αὕτη ἐπαναλαμβάνετο κατ' ἔτος (καὶ ἐπαναλαμβάν. ἐνιαχοῦ) εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θριάμβου τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, καὶ εἰς σημεῖον ὅτι οἱ Ὁρθόδοξοι προπαρασκευάζονται εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα καθαροὶ ἀπὸ πάσης ἀσθείας.

Τῇ δευτέρᾳ Κυριακῇ τῶν νηστειῶν εορτάζεται ἀπὸ τοῦ 1368 ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς Θεσσαλονίκης Ἀρχιεπίσκοπος, ἀγωνισάμενος λαμπρῶς ἐν ταῖς κατὰ Βασιλᾶν τοῦ Καλαβροῦ (1341) καὶ Ἀκινδύνου τοῦ ὁμόρρονος (1347) Συνόδοις. Διέταξε δὲ τοῦτο ὁ Πατριάρχης Φιλόθεος, ὃς καὶ τὴν ἀσματικὴν Ἀκολουσίαν ἐποίησε.

Ἡ τρίτη Κυριακὴ τῶν νηστειῶν ἐπεκλήθη τῆς Σταυροπροσκυνήσεως διὰ τὴν μετὰ τὸν Ὁρθρον προσκύνησιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Μεγάλη δὲ λιτανεὶα ἐτελεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Κατὰ τὸ Συναξάριον διέταξεν ἡ Ἐκκλησία τὴν προσκύνησιν τοῦ τιμίου Σταυροῦ, ἵνα ἐντεῦθεν ἀρούμενοι χάριν μὴ κάμωμεν ἐν τῷ μέτῳ τοῦ σταδίου τῶν ἀγώνων τῆς ἐγκρατείας.

Τῇ τετάρτῃ Κυριακῇ τῶν νηστειῶν ψάλλεται καὶ ἡ Ἀκολουθία τοῦ δόσιου Πατρὸς Ἰωάννου τοῦ συγγραφέως τῆς Κλίμακας, διότι ἐν τοῖς ἱεροῖς Μοναστηρίοις ἀπ' ἀρχῆς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἀναγινώσκεται ἡ Κλίμαξ τῶν λόγων αὐτοῦ, ἥτις καὶ κλίμαξ ἀρετῶν εἶναι. Συμπίπτει δὲ καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ τῇ 30 Μαρτίου. *Ἡ πέμπτη Ἑβδομάς* τῶν νηστειῶν, ἥτις καὶ τρίτη πρὸ τοῦ Πάσχα εἶναι, διακρίνεται καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ· διότι ἐν τῷ Ὁρθρῷ τῆς Πέμπτης ψάλλεται ὁ μέγιστος καὶ κατανυκτικώτατος τῶν Κανόνων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, τὸ λαμπρὸν τοῦτο ποίημα τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης. Διακρίνεται καὶ κατὰ τοῦτο ἡ Ἑβδομάς αὕτη, ὅτι ἐν τῷ Ὁρθρῷ τοῦ Σαββάτου ψάλλεται ὁ λαμπρὸς Ἀκάθιστος Ὕμνος (ποίημα Γεωργίου Πισίδου) μετὰ τοῦ Κανόνος Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου, εἰς ἀνάμνησιν τῆς σωτηρίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν καὶ Ἀράβων τῷ 626, ὅτε ἀπῆν ὁ Ἡράκλειος.

Ἡ Κυριακὴ τῶν Βαθῶν πολλacha τὸ πάλαι ἦν ἀρχὴ τῆς Μ. Ἑβδομάδος. Ἀλλ' ὡς τοιαύτη δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ πάντοτε πανταχοῦ· διότι ἡ νηστεία ἦν ἀσυμβίβαστος μετὰ τὴν Κυριακὴν διὰ τοῦτο καὶ πολλacha ἐνωρίς ἤρχισε νὰ τελεῖται λαμπρὸς ἡ μεσσιανὴ εἰσοδος τοῦ Κυρίου εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ νὰ ὑπαντῶσιν αὐτῷ καὶ οἱ πιστοὶ μετὰ βαθῶν καὶ κλάδων. Ἀχρι τοῦδε εὐλογοῦνται τὰ βατὰ ἐν τῷ Ὁρθρῷ καὶ διανέμονται, ψαλλομένοι τῶν Αἰνων. Κατὰ τὴν Κυριακὴν ταύτην ἐμάνθανον τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως οἱ μέλλοντες νὰ βαπτισθῶσι τῷ Μ. Σαββάτῳ, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ Δύσει (ὅπου κυρίως τοῦτο ἐγένετο) ἐκλήθη καὶ Dominica competentium.

2) Περὶ τῆς Μ. Ἑβδομάδος. Ἀνέκαθεν διεκρίνετο ἡ Ἑβδομάς τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου, ἥτις καὶ μεγάλη ἐπεκλήθη· διότι κατὰ τὸν Χρυσόστομον «μεγάλα τινὰ καὶ ἀπόρρητα τυγχάνει τὰ ὑπάρχαντα ἡμῖν ἐν αὐτῇ ἀγαθὰ» (Ὁμιλ. 30 εἰς Γένεσ.). Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς «τὴν μεγάλην ἑβδομάδα πᾶσαν καὶ τὴν μετ' αὐτὴν ἀργεῖωσαν οἱ δοῦλοι· ὅτι ἡ μὲν πάθους ἐστίν, ἡ δὲ

ἀναστάσεως, καὶ χρεια διδασκαλίας, τίς ὁ παθὼν καὶ ἀναστὰς ἡ
τίς ὁ συγχωρήσας ἡ καὶ ἰνακτῆσας» (8, 33). Διὰ τοῦτο καὶ ἄπρα-
κτος ἐκαλεῖτο, καὶ ἀπελύοντο οἱ διὰ χρεὴν καὶ πλημμελήματα κρα-
τούμενοι, καὶ ἐσχολάζον τὰ Δικαστήρια. Μόνοι δὲ δίκαι ἦσαν συγ-
κεχωρημένοι αἱ πρὸς ἀπελευθέρωσιν δούλων.

(Ἡ μεγάλη Δευτέρα, Τρίτη καὶ Τετάρτη πάσαι μὲν τούτῳ
διεκρίνοντο, ὅτι καὶ οἱ δούλοι συνήγοντο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν (δις
τῆς ἡμέρας ὡς καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἡμέραις τῆς Μ. Τεσσαρακο-
στῆς) καὶ ἐνήστευον πάντες διὰ ξηροφαγίας, ἅπαξ τῆς ἡμέρας μό-
νον μεταλαμβάνοντες τροφῆς περὶ ὥραν ἐνάτην (τρίτην).)

8) Τῇ ἑνῇ Τῇ Μ. Πέμπτῃ, τελεῖται μετὰ τοῦ Ἑσπερινοῦ (ἐνωρίτερον ὅ-
μως) ἡ Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου, καὶ ἐπειδὴ εἶναι εἰς ἀνά-
μνησιν τοῦ μυστικοῦ Δείπνου, πολλοὶ εἶναι οἱ κοινωνοῦντες κατὰ
τὴν ἡμέραν ταύτην. Κατὰ ταύτην κοινωνοῦσι καὶ οἱ δι' ἀμκρ-
τήματα στερηθέντες τῆς θείας κοινωνίας, ἂν συνεπληρώθῃ ὁ χρό-
νος τῆς ἀπαγορεύσεως, ἡ συνετμήθῃ. Ἐν τῇ Λειτουργίᾳ ταύτῃ
ἀγιάζεται καὶ ἡ ὕλη τοῦ Μυστηρίου τοῦ Χρίσματος, τὸ ἅγιον Μύ-
ρον, ἀλλὰ παρ' ἡμῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μόνον, ἐν Ῥωσίᾳ δὲ
ἐν Μόσχᾳ καὶ Κιέβῳ, οὐχὶ ὅμως κατ' ἔτος, ἀλλ' ὅτε ἀνάγκη διὰ
τὴν ἑλλησιν.

9) Τῇ δὲ Τῇ Μ. Παρασκευῇ, ἡμέρᾳ καθ' ἣν ἐσταυρώθη ὁ Κύριος, οἱ
ἐν Ἀντιοχείᾳ Χριστιανοὶ ἐξήρχοντο ἀνέκαθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς
τὸ κοιμητήριον. (Ὁ θεὸς Χρυσόστομος, ἐξετάσας πολλάκις τὸ
πράγμα, ἐξηγεῖ οὕτως· «Τίς οὖν ἐστὶν ἡ αἰτία; Σταυροῦ μνηεὶν
ἐπιτελοῦμεν, ὁ δὲ σταυρωθεὶς ἔξω τῆς πόλεως ἐσταυρώθη· διὰ
τοῦτο ἔξω τῆς πόλεως ἡμεῖς ἤγαγε· τῷ γὰρ ποιμένι, φησὶ, ἀκο-
λουθεῖ τὰ πρόβατα...» Παρ' ἡμῶν ἐν τῷ Ὁρθρῷ ἀναγινώσκονται
τὰ δώδεκα Εὐαγγέλια, ἧτοι διάφοροι περικοπαὶ περὶ τῶν παθόντων
τοῦ Κυρίου ἐκ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν.)

10) Τῇ δὲ Τῇ Μ. Σαββάτῳ, ὅπερ ἦν ἡμέρα αὐστηρατότης νηστείας ἀνέ-
καθεν, διήρχοντο τὸ πάλιν οἱ χριστιανοὶ μέχρι ἐσπέρας παρα-
σκευάζοντες τὰ τῆς ἐορτῆς καὶ τὰ τοῦ βαπτίσματος τῶν Κατη-
χουμένων. Τὸ ἐσπέρας δὲ ἐφωταγοῦντο λαμπρῶς αἱ Ἐκκλησίαι
καὶ συνήγοντο πάντες οἱ πιστοὶ καὶ ἡγρόνουν μέχρι ἀλεκτροφω-
νίας (περὶ τὸ μεσονύκτιον).

3) *Περὶ τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Διακαινησίμου ἑβδομάδος.* Ἡ βασιλεία τῶν ἑορτῶν, τὸ Πάσχα, προοιμιάζεται τὸ πάσαι διὰ τῆς Παννουχίδος, ὅλη δὲ ἡ ἑβδομάς θεωρεῖτο μία ἑορτὴ καὶ πάντες ὤφειλον δις τῆς ἡμέρας νὰ ἐκκλησιάζωνται, καὶ μάλιστα οἱ φωτισθέντες διὰ τοῦ Βαπτίσματος, οἵτινες διὰ τοῦ λευκοῦ χιτῶνος καὶ τῆς λαμπάδος ὑπεδείκνυνον τὴν καθαρότητα τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ.

4) *Περὶ τῆς ἑβδομάδος.* Ἐν τούτοις ἐξέιχε πασῶν τῶν ἡμερῶν ἡ πρώτη ἡμέρα τοῦ Πάσχα, ἡ Κυριακή, ἥτις, ὡς καὶ ἐπαναλαμβάνεται καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἑβδομάδα, ἐξέχει ὡς κορωνὴν καὶ μήτηρ αὐτῶν. Παρ' ἡμῖν δὲ παρὰ τὴν ἑβδομάδα, ῥασκευαζομένοις διὰ τοσούτου χρόνου καὶ νηστείας ἐτι λαμπρότερα ἀνατέλλει ἡ φαεινὰ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως. Λαμπραδητορία, καθαρὰ ἐνδυμασία, ἀσπασμὸς καὶ δι' αὐτοῦ διαλλαγὴ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς, ἐπισκέψεις, κατὰλυσις τῆς νηστείας, φαειρότης, ἰδιάζουσα καὶ χαρὰ, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα λαμπρὰν ὄντως καθιστῶσι τὸ Πάσχα.

5) *Χαρακτὴρ τῆς Ἑ Διακαινησίμου ἑβδομάδος.* ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Πάσχα καὶ λήγει εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ ἀντιπάσχα καὶ τοῦ Θωμᾶ. Ὀνομάσθη δὲ οὕτως ἡ ἑβδομάς αὕτη διότι εἶναι ὄντως ἡ καινὴ ἑβδομάς τοῦ ἀρχομένου ἔτους. Διὰ τοῦτο ἄρχονται ἐκ νέου αἱ περίοδοι δι' ὅλου τοῦ ἔτους τῶν περικοπῶν τοῦ Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελίου.

Ἀντιπάσχα καὶ τοῦ Θωμᾶ. — Ὀνομάσθη Ἀντιπάσχα ἡ Κυριακὴ αὕτη ὡς ἡμέρα ἀποδόσεως τῆς ἑορτῆς κατὰ μίμησιν τοῦ παλαιοῦ Νόμου, καθ' ὃν αἱ μεγάλαι ἑορταὶ ἤγοντο δι' ὅλην τὴν ἡμέραν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ Καινὴ ἡ ἡμέρα αὕτη.

6) *Περὶ τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τῶν πρὸ αὐτῆς ἑβδομάδων.* Ἄν καὶ Πεντηκοστὴ ἐλέγετο ἡ ἐσχάτη ἡμέρα, ἥτις καὶ πεντηκοστή ἦτο καὶ μεγάλη ἑορτὴ κατὰ μίμησιν τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου, ἀλλ' οὐχ ἦττον καὶ ἅπαν τὸ διάστημα Πεντηκοστὴ ἐλέγετο καὶ ὡς μία ἑορτὴ θεωρεῖτο.

7) *Περὶ τῆς ἑβδομάδος.* Ἡ Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου, τελουμένη τῇ 40ῃ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν Ἀνάστασιν (Πέμπτη τῆς ἑβδομάδος) κατὰ τὴν ἐν τῇ Γραφῇ ἐρεισμένην ἡμέραν, εἶναι ἀρχαιοτάτη, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἱεροῦ Λόγου-στίμου, ὅστις λέγει ὅτι κατὰ παράδοσιν ἐτελεῖτο ἡ ἑορτὴ (Epist. 118 ad Januar).

5) *Τι' ἔναι* Ἡ Πεντηκοστή ἡμέρα μετὰ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, καθ' ἣν ἐπεροίτησε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπὶ τοὺς Ἀποστόλους καὶ ὡσεὶ ἐξαπτίσθησαν εἰς Χριστὸν ἡ ἀπαρχὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἦν, ὡς γενέθλιος ἡμέρα τῆς Ἐκκλησίας, μεγάλη ἐορτὴ ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου.

〈 Κυριακὴ τῶν Ἀγίων Πάντων. Ἡ Κυριακὴ αὕτη εἶναι κυρίως ἡμέρα τῆς ἀποδόσεως τῆς Πεντηκοστῆς. Ἐν τούτοις ἐν αὐτῇ οὐδὲν περὶ τῆς Πεντηκοστῆς ψάλλεται, μόνον δὲ λήγει ὁ τελευταῖος ἥχος τῆς Ὀκτωήχου. Ἀλλ' ἡ μνήμη πάντων τῶν ἁγίων καὶ μάλιστα τῶν Μαρτύρων εἶναι ἡ καλλιτέρα ἀπόδοσις τῆς ἐορτῆς διότι ἐπὶ τῶν ὁστέων τῶν Μαρτύρων ἐθεμελιώθη ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ ἅγιοι καθόλου εἶναι ὁ ἀγλαὸς καρπὸς αὐτῆς.〉

γ.) Θεομητορικὴ ἐορτὰ.

7) *Τι' ἔναι* Μετὰ τὰς μεγάλας Δεσποτικὰς ἐορτὰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐορτὴν τοσοῦτον πανηγυρικῶς ἄγει ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ὅσον τὰς Θεομήτορος τῆς ἀκατασχύντου προστασίας τῶν Χριστιανῶν. Τέσσαρες δὲ εἶναι κυρίως αἱ μεγάλαι Θεομητορικαὶ ἐορταί, ἡ τῆς Γεννήσεως, τῶν Εἰσοδίων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τῆς Κοιμήσεως. Αἱ δύο τελευταῖαι εἶναι καὶ αἱ ἀρχαιότεραι. Εἰς τὰς Θεομητορικὰς ἐορτὰς πρέπει νὰ καταταχθῶσιν ἡ Σύναξις τῆς Θεοτόκου τῇ 26 Δεκεμβρίου καὶ ἡ Σύλληψις τῆς Θεοπρομήτορος Ἀννης, ἥτοι ἡ Σύλληψις τῆς Θεοτόκου.

〈 1) Ἡ Σύλληψις τῆς Θεοπρομήτορος Ἀννης (τῇ 9 Δεκεμβρίου). Ἡ ἐορτὴ αὕτη ἐγένετο, φαίνεται, κατὰ μίμησιν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ ἡ ἡμέρα ὠρίσθη, ἀφοῦ πρότερον ὠρίσθη ἡ τῆς Γεννήσεως τῇ 8 Σεπτεμβρίου.

2) Τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου (τῇ 8 Σεπτεμβρίου). Ἀγνωστος εἶναι ὁ χρόνος τῆς ἐορτῆς. Μόνον δὲ γινώσκωμεν, ὅτι ἐπὶ Ἀνδρέου Κρήτης ὑπῆρχεν ἡδὴ διότι σώζονται οἱ ὕμνοι αὐτοῦ.

5) Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου (21 Νοεμβρίου). Κατὰ τὴν ἐν τοῖς ἀποκρύφοις βιβλίαις διασωθεῖσαν παράδοσιν ἡ Θεοτόκος ὡς τριετίζουσα Ἀδάμῳ εἰσέχθη εἰς τὰ Ἅγια τῶν Ἀγίων τοῦ Ναοῦ καὶ ἐν τῷ Ναῷ διέμεινεν ἐπὶ 12 ἢ 13 ἔτη.

4) Ὁ Εὐγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου. Ἡ ρίζα αὕτη τῶν Δεσπο-

τικῶν ἑορτῶν καὶ μᾶλλον Δεσποτικῇ ἑορτῇ, ἔχουσα τὴν βᾶσιν ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ, ὡς κοινὴ ἑορτὴ Θεομητορικῇ εἶναι ἴσως ἡ ἀρχαιότητι διότι καὶ ἂν μὴ θεωρηθῶσι γνήσιοι οἱ πανηγυρικοὶ λόγοι Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ, Ἀθανασίου καὶ Χρυσόστομου, ἀλλ' οἱ τοῦ Πρόκλου εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην ἀνάγονται καὶ ὁ Ἀδριανὸς ὁ σύγχρονος γνωστὴν θεωρεῖ, καὶ κατὰ τὴν 25 Μαρτίου ἐωρτάζετο ἐπ' αὐτοῦ (de Trinitate 4, 5). Ἀλλὰ πλὴν τούτων ἔχομεν ἄλλας μαρτυρίας ἀποδεικνύουσας τὴν ἀρχαιότητα καὶ ὅτι μόνον ἡ ἡμέρα τῆς 25 Μαρτίου ὠρίσθη μετὰ ταῦτα, ὀρθοθεσίας τῆς τῶν Χριστουγέννων.

5) Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου (15 Ἀυγούστου). Αὕτη ἦν ἀνάκαθεν ἡ κυρίως Θεομ. καὶ μεγάλη ἑορτή. Διὰ τοῦτο προστάχθη καὶ νηστεία, ἢ καὶ οἱ δυστροποῦντες ἐτήρουν κατὰ τὴν παραμονήν.

6) Ἡ Σύναξις τῆς Θεοτόκου (τῇ 26 Δεκεμβρίου). Ἡ ἑορτὴ αὕτη ὠρίσθη κατὰ μίμησιν τῆς Συνάξεως τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου τῇ 7 Ἰανουαρίου. Ὡς τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ τῶν Θεοφανίων ἐτιμῆθη ὁ Βαπτιστὴς, οὕτω καὶ τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ τῶν Χριστουγέννων, ὅτε ἐχωρίσθησαν ταῦτα τῆς τῶν Θεοφανίων ἑορτῆς, ἐτιμῆθη ἡ Θεοτόκος, ἡ γεννήσασα Χριστὸν τὸν Κύριον.

7) Ἀκάθιστος Ὕμνος καὶ Σκέπη τῆς Θεοτόκου. Αἱ δύο αὗται ἑορταὶ ἀνάγονται εἰς τὸν ἐν Οὐρανοῖς βίον, οὕτως εἰπεῖν, τῆς Θεοτόκου, οὗτοι ἐπιστημόνται σιγμὰ αὐτοῦ, ἥτοι σημεῖα ἀρίδῃ τῆς ἐν Οὐρανοῖς τελεσφόρου πρεσβείας καὶ ἀπαύστου προστασίας τῆς Θεοτόκου.

Τρεῖς εἶναι αἱ ἀναμνήσεις τῆς σωτηρίας τῆς Πόλεως ὑπὸ τῆς Θεοτόκου αἱ μετὰ τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου συνδεόμεναι, ἡ μὲν ἐγένετο ἐπὶ Ἡρακλείῳ (τῷ 626), ἡ δὲ ἐπὶ Κωνσταντίνῳ τοῦ Πρωγάτου (τῷ 670) καὶ τέλος ἐπὶ Μιχαὴλ Γ'. (τῷ 866). }

δ.) Ἑορταὶ τῶν Ἀγίων τοῦ Θεοῦ.

(1) Ὅτι μὲν ἀνάκαθεν ἐωρτάζεν ἡ Ἐκκλησία τοὺς Ἀγίους τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπεκαλεῖτο αὐτοὺς, τοῦτο εἶναι ἐμολογούμενον. Ὅτι δὲ τιμωμένων τῶν Ἀγίων τιμᾶται ὁ θαυμαστωθεὶς ἐν αὐτοῖς Θεός, καὶ τοῦτο δῆλον ἄλλοθεν. Τούτοις προσθετέον καὶ τοῦτο, ὅτι διὰ τῆς ὑπάρξεως τῶν Ἀγίων ἀποδείκνυται πρᾶγμα ἡ δύναμις τῆς

1) Διὰ τὴν
ἐπεκαλεῖται
οἱ ἄγιοι;

Χριστιανικῆς πίστεως καὶ οὐχὶ κενὸς λόγος. Διὰ τῆς ἐορτῆς δὲ καὶ ἐπικλήσεως αὐτῶν οὐ μόνον παροτρύνονται οἱ πιστοὶ εἰς μίμνησιν, ἀλλὰ καὶ παρίσταται στενότερος ὁ σύνδεσμος τῆς ἐν Οὐρανοῖς μετὰ τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐορτῶν τῶν Μαρτύρων διακρίνονται ἀνέκαθεν αἱ τῶν Ἀποστόλων, οἵτινες ἦσαν καὶ αὐτοὶ Μάρτυρες Κυρίου, εἴτα δὲ διεκρίθησαν καὶ αἱ τῶν Μακκαβαίων, τοῦ Πρωτομάρτυρος Στεφάνου καὶ τινῶν ἄλλων Μεγαλομαρτύρων.

Ἡ τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου μνήμη ἐτελεῖτο ἀνέκαθεν τῇ 29 Ἰουνίου, ἥτις κατὰ παράδοσιν ἐθεωρεῖτο ὡς ἡμέρα γενέθλιος τοῦ μαρτυρίου αὐτῶν.

Ἡ Μετάστασις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου ὑπὸ μὲν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐορτάζεται τῇ 26 Σεπτεμβρίου, ὑπὸ δὲ τῶν Λατίνων μετετέθη ἀπὸ τῆς 24 Ἰουνίου τῆς κατὰ παράδοσιν εἰς τὴν 27 Δεκεμβρίου, ἵνα δῆθεν συμπεριλάβωσιν εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Κυρίου. Ἀλλὰ κυρίως τοῦτο ἐπραΐξαν, ἀφοῦ ἡ 24 Ἰουνίου ὠρίσθη διὰ τὴν Γέννησιν τοῦ Βαπτιστοῦ.

Πρὸς δὲ τούτοις τῇ 8 Μαΐου ἐορτάζεται πάλιν ὁ ἡγαπημένος μαθητῆς τοῦ Κυρίου.

Ἡ τῶν 12 Ἀποστόλων ἐορτὴ πάλαι μὲν ἤγετο τῇ Κυριακῇ τοῦ Θωμᾶ, εἴτα δὲ μετετέθη εἰς τὴν 30 Ἰουνίου μετὰ τὴν τῶν κορυφαίων Ἀποστόλων.

Ἡ τοῦ Πρωτομάρτυρος Στεφάνου μνήμη (27 Δεκεμβρίου) ἐτελεῖτο πάλαι περὶ τὸν Αὐγούστου, διὰ τὸν λόγον ἵσως ὅτι ὀλίγον μετὰ τὴν Πεντηκοστήν συνέβη τὸ μαρτύριον αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἐορτῶν ἀρχαιοτέρα φαίνεται ἡ τῆς 7 Ἰανουαρίου ἢ τῇ τῶν Θεοφανίων ἐορτῇ συνδεδεμένη. Ὑστερον δὲ, ἀφοῦ ὠρίσθη διὰ τὰ Χριστούγεννα ἡ 25 Δεκεμβρίου, ἐτέθη καὶ τὸ Γενέσιον τοῦ Προδρόμου τῇ 24 Ἰουνίου.

Ἡ ἀποτομὴ δὲ τοῦ Προδρόμου ὠρίσθη τῇ 29 Αὐγούστου.

Ἐκ τῶν ἄλλων Μαρτύρων τοῦ Θεοῦ ἰδίως πανηγυρίζονται οἱ Μεγαλομάρτυρες Γεώργιος (τῇ 23 Ἀπριλίου) καὶ Δημήτριος (τῇ 26 Ὀκτωβρίου). Μετὰ τούτους ἐορτάζονται καὶ οἱ Μεγαλομάρτυρες Θεόδωροι, ὁ μὲν Στρατηλάτης τῇ 8 Φεβρουαρίου, ὁ δὲ Τήρων τῇ 17 τοῦ αὐτοῦ μηνός.

Εἰς τιμὴν τῶν Ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ὤρισεν ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ἐκάστην Δευτέραν τῆς ἐβδομάδος. Τῶν δὲ Ἀρχαγγέλων Μιχαήλ καὶ Γαβριήλ ἐορτάζεται πανηγυρικῶς ἡ μνήμη τῇ 8 Νοεμβρίου. Γνωστὸν δὲ ὅτι οἱ Ἀρχιστράτηγοι τοῦ Θεοῦ ἐτιμήθησαν ἤδη ὑπὸ Μ. Κωνσταντίνου, ὅστις καὶ Μιχαήλιον ἤγειρεν ἐν Σωσθενίῳ Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν ἀγιοσθέντων ὑπὸ Θεοῦ μεγάλων διδασκάλων καὶ ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες καὶ κατ' ἐξοχὴν Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀποκαλοῦνται, ἐπιτελεῖται ἡ μνήμη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς τελειώσεως αὐτῶν. Ἰδίως δὲ ἐορτάζονται οἱ ἐξῆς Πατέρες καὶ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ στύλοι τῆς Ὁρθοδοξίας Ἀθανάσιος καὶ Κύριλλος, Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, τῇ 18 Ἰανουαρίου. Οἱ θαυματουργοὶ ποιμένες, Νικόλαος Μύρων τῆς Λυκίας ἐπίσκοπος, τῇ 6 Δεκεμβρίου, καὶ ὁ ἅγιος Σπυρίδων ἐπίσκοπος Τριφυθοῦντος τῆς Κύπρου τῇ 12 Δεκεμβρίου. Τούτου τὸ ἱερὸν λείψανον σώζεται ἀκέραιον ἐν Κερκύρᾳ. Τοῦ δὲ ἁγίου Νικολάου ἐν Βάρῃ τῆς Ἰταλίας.

Τῶν τριῶν μερίστων φωστήρων τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχουσι καὶ ἰδιαιτέροι ἐορταὶ καὶ κοινῇ. Καὶ τοῦ μὲν Μ. Βασιλείου ἡ μνήμη ἐορτάζεται τῇ 1 Ἰανουαρίου, τοῦ δὲ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου τῇ 25 Ἰανουαρίου, τοῦ δὲ Χρυσοστόμου μετηνέχθη ἀπὸ τῆς 14 Σεπτεμβρίου εἰς τὴν 13 Νοεμβρίου, ἵνα μὴ συμπίπτῃ τῇ ἐορτῇ τοῦ τιμίου Σταυροῦ. Τῆς δὲ ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων αὐτοῦ γίνεται μνεία τῇ 27 Ἰανουαρίου. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς δὲ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (περὶ τὰ τέλη τῆς 11 ἑκατ.) ὤρίσθη ἡ ἐορτὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ὁμοῦ (30 Ἰανουαρ.), ἵνα παύσῃ ἡ προτίμησις τῶν μὲν ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς τῶν τριῶν Φωστήρων, τῶν δὲ ὑπὲρ τῶν ἄλλων.

Ὡς δὲ τῶν Ἁγίων Πάντων ἐορτάζεται ἡ μνήμη τῇ Κυριακῇ μετὰ τὴν Πεντηκοστήν, οὕτω καὶ τῶν Προπατόρων καὶ πάντων τῶν πρὸ Χριστοῦ Δικαίων ἐπιτελεῖται ἡ μνήμη τῇ Κυριακῇ πρὸ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, ὅτε καὶ ἀναγινώσκεται ἡ Γενεαλογία τοῦ Κυρίου ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου.

Ἐκ δὲ τῶν Ὁσίων διακρίνονται ἰδίως αἱ ἐορταὶ τοῦ Μ. Ἀντωνίου τῇ 17 Ἰανουαρίου, Εὐθυμίου τοῦ Μεγάλου τῇ 20 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς καὶ Σάββα τοῦ Ἠγιασμένου τῇ 5 Δεκεμβρίου.

717. 72. 70. ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.
 Περὶ τῆς ἱερᾶς Ὑμνολογίας.

α) ~~ὡς~~ καὶ ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἡδὴ χρόνων ἱκανὰ πνευματι-
 τικὰ ὧδα συνετάχθησαν καὶ τινες καὶ σόζονται ἀνέγκαι, ἀλλ'
 οὐχ ἥττον οὔτε κοινὰ ἦσαν πᾶσαι, οὔτε πολλαί. Κυρίως ἡ ὑμνο-
 λογία ἔλαβεν ἐπίτασιν ἀπὸ τῆς Δ'. Ἑκατονταετηρίδος, δόντων
 ἀφορμὴν καὶ εἰς τοῦτο τῶν αἰρετικῶν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἰδίως συνε-
 τέλεσεν ἡ αὐξήσις τῶν ἑορτῶν. Ἡ μεγίστη ὅμως ἐπίτασις ἄρχε-
 ται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ μέχρι
 τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος, ὅτε συνεπληρώθη ἡ Ὑμνολογία.

Τὰ προϊόντα τῆς πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ Ὑμνολογίας ὀνομά-
 ζονται συνήθως Τροπάρια ἐκ τοῦ τρόπου (=ἤχου), ἅτινα μετὰ
 ταῦτα Στιχηρὰ καὶ Ἀπόστιχα ὀνομάσθησαν, ὡς συναπτόμενα
 μετὰ τῶν ψαλμῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τῶν Αἰνῶν τοῦ Ὁρθρου. Τὰ
 δὲ Τροπάρια τὰ μετὰ τῶν ἑννέα ὧδων συναπτόμενα ὀνομάσθη-
 σαν Κανόνες ἢ τροπάρια τοῦ Κανόνος, ὅστις σημαίνει τὸ ὅλον, ὅ-
 περ ἢ ἐκ τριῶν ὧδων συνέκειται διὰ τὰς ἀπλὰς ἑορτὰς (ὅπερ Τριώ-
 διον), ἢ ἐκ τεσσάρων (Τετραώδιον), ἢ ἐξ ἑννέα (τῇ Μ. Τεσσαρα-
 κοστῇ) ἢ συνήθως ἐξ ἑκτὸς εἰς τὰς μεγάλας καὶ ἄλλας ἑορτὰς. Ἡ
 λέξις δὲ κανὼν ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὴν Δ'. Ἑκατονταετηρίδα καὶ
 ἀπαρχὴ Κανόνων κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἔννοιαν ἀπαντῶσιν
 ἤδη πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ὀνομάσθησαν πρὸς τοῦτοίς τὰ μετα-
 γενέστερα τροπάρια (τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τῶν Αἰνῶν) Προσόμοια,
 διότι ἐρρυθμίζοντο κατὰ τὰ ἀρχαῖα τροπάρια, ὡς τὰ τροπάρια τοῦ
 Κανόνος ρυθμίζονται κατὰ τοὺς Εἱρημοῦς, ἅτοι τοῦ πρώτου τροπα-
 ρίου ἐκάστης ὧδης τοῦ Κανόνος. Τὰ πλεῖστα δὲ τῶν μετὰ τὸν Δα-
 μασκηνὸν προϊόντων εἶναι προσόμοια καὶ ἔχουσι βάσιν τοὺς ἀρ-
 χαίους Εἱρημοῦς, οἵτινες ὀνομάσθησαν καὶ Καταβασαίαι, διότι ἐψάλλ-
 λοντο ἐν τέλει ἐκάστης ὧδης, καταβαίνοντος τοῦ χοροῦ καὶ ἐνου-
 μένου διὰ τοῦτο καὶ μὲ ἀργότερον χρόνον ψάλλονται τότε.

Ἄλλα τροπάρια, οἱ ἰδίως ὕμνοι τῆς ἑορτῆς, ὀνομάσθησαν ἀπὸ
 Ῥωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ Κοστάκια. Τοῦτο ἐσήμαινεν ἐπὶ τῶν Βυ-
 ζαντινῶν μικρὸν τόμον, καὶ ὀνομάσθη ὥς οὕτως ἀπὸ τοῦ κοντοῦ

ξύλου. περί ὃ περιετυλίσσεται ὁ τόμος μεμβράνης ἢ χαρτου. Οἱ ὕμνοι τῆς ἡμέρας ὠνομάσθησαν μετὰ ταῦτα καὶ Ἀπολυτικά, ὡς ἐν τῇ ἀπολύσει τοῦ Ἑσπερινοῦ ψαλλόμενοι.

Ἄλλα τροπάρια ὠνομάσθησαν Οἴκοι, ἵσως διότι οἰκοδόμημα ὕμνων εἶναι, περιέχον ἐν συνόψει τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐορτῆς.

Ἐξαποστειλάρια ὠνομάσθησαν τὰ ἄλλως Φωταγωγικά λεγόμενα καὶ προηγούμενα τῶν Αἰνῶν, διὰ τὸν φωταγωγικὸν στίχον «ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου». ὠνομάσθησαν δὲ Φωταγωγικά, διότι ἐψάλλοντο ἐν τέλει τοῦ Ὁρθρου, ὅτε ὑπέρωσκει τὸ φῶς τῆς ἡμέρας διὰ τοῦτο καὶ τῆς Δοξολογίας προτάσσεται τὸ «Δόξα σοι τῷ δεῖξαντι τὸ φῶς».

Δοξαστικά λέγονται τὰ μετὰ τῆς συντόμου δοξολογίας «Δόξα Πατρὶ» ἐπισφραγίζοντα τὰ στιχηρά τροπάρια καὶ τἄλλα. Ἰδίως δὲ τὰ ἐπισφραγίζοντα τὰ στιχηρά τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τὰ τῶν Αἰνῶν. Τὰ δὲ δοξαστικά τῶν Αἰνῶν τῶν Κυριακῶν ὠνομάσθησαν Ἑωθινὰ, ὡς περιέχοντα μετὰ τῶν Ἐξαποστειλαρίων τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἑωθινοῦ ἀναστασίμου Εὐαγγελίου, τοῦ ἀναγινωσκομένου ἐν τῷ Ὁρθρῷ τῆς Κυριακῆς.

Θεοτοκία λέγονται τὰ τροπάρια τὰ ἐπόμενα μετὰ τὸ Δοξαστικὸν (ἂν ὑπάρχῃ) καὶ ἐπισφραγίζοντα πάντα τὰ τροπάρια τῶν στιχηρῶν, τῶν ὧδων κτλ. ὠνομάσθησαν δὲ οὕτω, διότι εἶναι ὕμνοι τῆς Θεοτόκου. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὠνομάσθησαν Τριαδικοὶ Κανόνες, οἱ τὴν Τριάδα ἀνυμνοῦντες.

Καθίσματα ὠνομάσθησαν τὰ τροπάρια τὰ ψαλλόμενα μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν Καθίσματός τινος τοῦ Ψαλτηρίου. Προκείμενα δὲ λέγονται οἱ στίχοι τοῦ Ψαλτηρίου οἱ πρὸ τῶν ἄλλων ἀναγνωσμάτων ψαλλόμενοι. Οἱ δὲ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ἀρχάντων μυστηρίων ψαλλόμενοι ὀνομάζονται Κοινωνικά. Προοιμακὸς λέγεται ὁ ψαλμὸς τοῦ Ἑσπερινοῦ «Εὐλόγηι ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον», ὁ προοίμιον ὦν τοῦ Ἑσπερινοῦ. Τὸ προοίμιον τοῦ Ὁρθρου λέγεται Ἐξάψαλμος (διὰ τοὺς ἕξ ψαλμοὺς) καὶ τὸ τῆς Λειτουργίας Ἀρτίθωρα διὰ τὸν τρόπον τοῦ ψάλλειν, ὡς καὶ τὸ Ὑπακοή. Ἀμωμος δὲ λέγεται ὁ 118 ψαλμὸς ὁ μετὰ τὸ τρίτον Κάθισμα, τὸν Πολυέλεον λεγόμενον, ψαλλόμενος. ὠνομάσθη δὲ οὕτως ἀπὸ τῶν ἀρχικῶν λέ-

ξεων «Μακάριοι οἱ ἄμωμοι ἐν ἑδῶ», ὡς ὀνομάσθησαν καὶ τὰ ἀν-
τικαταστήσαντα αὐτὸν Τροπάρια Ἐδδογητάρια. Διὰ τὸν αὐτὸν
λόγον ὀνομάσθησαν τὸ Χερουβικόν, ὁ Τρισάγιος ὕμνος «Ἅγιος ὁ
Θεὸς» καὶ εἴτι ἄλλο, ἐνῶ ἄλλα ἀπλῶς ἀπὸ τῶν ἀρχικῶν λέξεων
ὀνομάζονται, τὸ «Πιστεύω», τὸ «Πάτερ ἡμῶν», τὸ «Ἄξιον ἐ-
στίν» κτλ. >

γ) Ποῖοι ἦσαν οἱ ἱερεῖς; Εἰς τὸν Κατάλογον τῶν Ὑμνογράφων τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκκλη-
σιᾶς ἀνεγράφησαν ἐρεξῆς μεγάλοι Πατέρες καὶ Ποιμένες καὶ διδά-
σκαλοι τῆς ἐκκλησίας, πολλοὶ τῶν Ἁγίων τοῦ Θεοῦ καὶ πολλοὶ
τῶν πιστῶν Βασιλέων, ὡς Ἐρραῖμ ὁ Σύρος, Γρηγόριος ὁ Θεολό-
γος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Κύριλλος Ἀλεξανδρεῖας, Ἀνδρέας
Κρήτης καὶ Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως. Μεθόδιος καὶ Φώ-
τιος οἱ Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως, Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος,
Λέων ὁ σοφὸς καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος οἱ Αὐτοκρά-
τορες, Μάρκος ὁ Ἐφέσου, καὶ ἄλλοι.

< Μερίστην ἐπίτασιν καὶ ἀκμὴν ἔλαβεν ἡ Ὑμνολογία ἀπὸ τῆς
ξυνοριδῆος τῶν μεγάλων Ὑμνογράφων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας,
Ἰωάννου τοῦ Ἀσμασκηνοῦ καὶ Κοσμά Μαύρου τοῦ φίλου καὶ
συνεργάτου. Ἀντὶ τῶν μέχρι τοῦδε σποράδην τροπαρίων τῶν ἀπο-
τελούντων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰς ἰδιαιτέρας Αἰτάς τῶν Ἁγίων,
εἰσάγεται κανονικὸν σύστημα ἔχον καὶ Κανόνων συνειρμωμένων
στενότερον μετὰ τῶν Ἀκολουθιῶν, καὶ προάγεται οὕτως ἐτι μάλ-
λον ἡ ἁσματικὴ Ἀκολουθία, ἡ τὴν στιχολογίαν τῶν Ψαλμῶν
περιορίσασα μᾶλλον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν. >

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τῆς θείας Λειτουργίας.

§ 9. Τινὰ περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τούτων.

α) Ἐν ἑνὶ τοῦ ἀνέκαθεν ὑπῆρχε κοινὴς τις τύπος τῆς Λειτουργίας, ὡς ἐκ
τῶν περισσώζοντων ἀρχαίων Λειτουργιῶν δὴλον· ὁ τύπος δὲ οὗ-
τος ὁ κατ' οὐσίαν ἐκ τῆς κοινῆς προτευχῆς (ψαλμωδίας, δεήσεων

καὶ δοξολογιῶν, ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς καὶ κηρύγματος) καὶ ἱε-
ρουργίας τῶν Μυστηρίων συνιστάμενος, ἀνεπτύχθη μὲν μετὰ ταύ-
τα, ἀλλὰ δὲν μετεβλήθη διὰ τῆς Ὑμνολογίας καὶ τῶν ἀναγνω-
σμάτων. Τὴν πρώτην καὶ ἀρχαιοτάτην λειτουργίαν Ἰακώβου
τοῦ ἀδελφοθέου συντομωτέραν ἐξήνεγκον οἱ δύο μεγάλοι φωστῆ-
ρες τῆς Ἐκκλησίας, Βασίλειος καὶ Χρυσόστομος, ἐν ταῖς ἄκρι-
τουδε τελουμέναις ὁμωνύμοις αὐτῶν Λειτουργίαις. Συνέταμον δὲ
κυρίως τὰς ἐκτενεῖς δεήσεις μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου,
συνέταμον καὶ τινὰς εὐχὰς καὶ μάλιστα τὰς τῆς Εὐχαριστίας.
Ἰσως δὲ ἢ αὐτοὶ ἢ ὀλίγον μετὰ ταῦτα μετέθεσαν καὶ τὴν Προ-
κομιδὴν (τὰ τῆς προπαρασκευῆς) ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Λειτουργίας
τῶν πιστῶν (ἄρχεται ἀπὸ τοῦ χειρουργικοῦ ὕμνου) εἰς τὸν πρὸ τῆς
Λειτουργίας χρόνον. Ἰδίως δὲ σύντομος εἶναι ἡ τοῦ Χρυσοστόμου
Λειτουργία, διὰ τοῦτο καὶ καθ' ἐλάχιστην τελεῖται καὶ συνήθης
εἶναι, ἐξαίρουμένων τῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς ἐτάχθη ἡ τοῦ Μ. Βα-
σιλείου, ἢ τῶν Προηγιασμένων. Ἡ δὲ τοῦ Μ. Βασιλείου, ἢ κατὰ
πάντα τῶν ἄλλων μορφῶν καὶ ἐκτενεστέρα μόνον ἐν ταῖς εὐχαῖς
τῆς Εὐχαριστίας, τελεῖται δεκάκις τοῦ ἔτους ἐν ταῖς δύο Παρα-
μοναῖς τῶν Χριστουγέννων, καὶ Φώτων, τῇ πρώτῃ Ἰανουαρίου (ὅτε
ἡ μνήμη τοῦ Ἀγίου), ταῖς πέντε Κυριακαῖς τῆς Μ. Τεσσαρακο-
στῆς (ἐξαίρεται ἡ σ'. τῶν Βατίων) καὶ τῇ Μ. Ἡμέπτῃ καὶ τῷ Μ.
Σαββάτῳ. Ἡ Λειτουργία ἡ Προηγιασμένη τελεῖται ἐν ταῖς νη-
στείαις ἡμέραις τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ μάλιστα τῇ Τετράδι
καὶ Παρασκευῇ.

Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι καὶ ἡ Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου τελεῖ-
ται ἐνυχθὺ τῇ 23 Ὀκτωβρίου, ὅτε ἡ μνήμη αὐτοῦ.

(9)

§ 10. Περὶ τῆς θείας Λειτουργίας.

Ἡ ἱερωτάτη τῶν ἱεροτελεστιῶν, ἐν ᾗ τελεῖται ἡ ἀναίμακτος
θυσία καὶ θεία κοινωνία, ἐκλήθη, ὡς εἴρηται, κατ' ἐξοχὴν Λει-
τουργία, διότι ἦν ἡ κυριωτάτη δημοσία λειτουργία, εἰς ἣν ὅφρι-
λον πάντες οἱ πιστοὶ νὰ παρευρίσκωνται, οἱ δὲ μὴ δι' εὐλόγους
αἰτίας ἀπολειπόμενοι ἐτιμωροῦντο αὐστηρῶς. Ἡ ἱεροτελεστία αὕτη
ἦν τὸ κέντρον καὶ ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς πασῶν τῶν ἄλλων λειτουρ-
γιῶν, τῆς κοινῆς προσευχῆς, τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν μυστηρίων.

διότι δι' αὐτῆς κατορθοῦται ὁ σκοπὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἡ ἀνανέωσις τοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ θρησκευτικοῦ δεσμοῦ τοῦ διαχρήσαντος διὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν ἀμαρτίαν, δι' ἣν ἀπηλλοτριώθημεν τοῦ Θεοῦ· ἀνανεοῦνται δὲ διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως καὶ ἐνώσεως μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας τελουμένης.

9) *ἡ εὐχὴ ὡς ἐν τῇ εὐφροσύνῃ* Διακρίνεται δὲ ἡ θεία Λειτουργία εἰς δύο μέρη, εἰς τὴν Λειτουργίαν τῶν Κατηχομένων καὶ τὴν Λειτουργίαν τῶν πιστῶν. Τὸ πρῶτον μέρος, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς Δοξολογίας «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία» καὶ λήγον εἰς τὸ «Ὅσοι Κατηχομένοι προέλθετε», ὠνομάσθη οὕτω, διότι ἠδύναντο νὰ παρευρίσκωνται καὶ οἱ Κατηχομένοι· ἠδύναντο δὲ, διότι εἶναι κατ' οὐσίαν κοινὴ προσευχή, ἥτις προπαρασκευάζει ἅμα καὶ τοὺς πιστοὺς εἰς τὸν στενότερον σύνδεσμον μετὰ τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν πιστῶν τελούμενον διὰ τῆς θείας Κοινωνίας.

Συνήθως μὲν ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις παρ' ἡμῶν ἐπισυνάπτεται ἡ Λειτουργία τῷ Ὁρθῷ εὐθὺς μετὰ τὴν μεγάλην Δοξολογίαν. Ἀλλ' ἐν τε ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς καὶ πολλυχοῦ χωρίζεται τοῦ Ὁρθρου καὶ προηγείται ἡ ἀνάγνωσις τῆς Τριθέκτης, ὅτε καὶ προσκομίζει ὁ ἱερεὺς, ἢ μᾶλλον προπαρασκευάζει τὰ τῆς προσκομιδῆς. Ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις τοῦτο γίνεται ἐν καιρῷ τοῦ Ὁρθρου. Ἐτελεῖτο δὲ ἡ Λειτουργία ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τελεῖται πολλυχοῦ περὶ τὴν τρίτην ὥραν (ἐννάτην καὶ ἡμᾶς) τῆς ἡμέρας.

α) *Περὶ τῆς Λειτουργίας τῶν Κατηχομένων.*

8) *ἡ εὐχὴ ὡς ἐν τῇ εὐφροσύνῃ* Τὸ πρῶτον μέρος τῆς Λειτουργίας τὸ ἐπικληθὲν Λειτουργία τῶν Κατηχομένων, καὶ ὃν προπαρασκευὴ διὰ κοινῆς προσευχῆς εἰς τὸ δεύτερον μέρος, τὴν Λειτουργίαν τῶν πιστῶν, ἀρχεται διὰ τῆς Δοξολογίας «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς. . .» καὶ προβαίνει οὕτως· ἐπονται ἡ δέησις καὶ οἱ προοιμιακοὶ ψαλμοὶ (Ἀντίφωνα, Τυπικά), τελεῖται ἡ εἰσόδος τοῦ Εὐαγγελίου μετὰ τῶν ὕμνων τῆς ἡμέρας, ψάλλεται ὁ Τρισάγιος ὕμνος, γίνεται ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς, εἶτα ἡ ἐκτενὴς δέησις καὶ αἱ ὑπὲρ τῶν

Κατηγορουμένων δεήσεις, ἐν αἷς καὶ λήγει διὰ τοῦ «Ὅσοι Κατη-
γορούμενοι προσέλθετε».

4) *Πρόκειται* Διευκρινίζονται δὲ τέσσαρες στιγμαὶ εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος
τῆς Λειτουργίας· ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἡ τοῦ Προοιμίου, ἡ δευτέρα
εἶναι ἡ τῆς Εἰσόδου, ἡ τρίτη εἶναι ἡ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς
μετὰ τοῦ καθήκματος καὶ ἡ τετάρτη εἶναι ἡ τῶν δεήσεων.

1) Προοίμιον. Πρὶν γένηται ἡ ἑναρχὴ τῆς Λειτουργίας διὰ
τοῦ «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία» θυμῷ ὁ Διάκονος τὴν Πρόθεσιν,
τὸ ἱερατεῖον καὶ τὸν Ναὸν ὅλον, λέγων καθ' ἑαυτὸν τὸν τῆς
μετανοίας ψαλμὸν. Εἶτα στᾶς μετὰ τοῦ ἱερέως πρὸ τῆς ἀγίας
Τράπεζης, καὶ προσκυνήσαντες τρίς καὶ λέγοντες «Βασιλεῦ Οὐ-
ράνιε. . .», «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ. . .» δις καὶ ἅπαξ τὸ «Κύριε
τὰ χεῖρά μου ἀνοίξεις. . .», ἀσπάζονται ὁ μὲν ἱερεὺς τὸ Εὐαγγέ-
λιον, ὁ δὲ Διάκονος τὴν ἀγίαν Τράπεζαν. Ὑποκλίνας δὲ οὗτος τῷ
ἱερεὶ τὴν κεφαλὴν, κρατῶν καὶ τὸ Ὡράριον τοῖς τρισὶ δακτύλοις
τῆς δεξιᾶς χειρὸς, λέγει· «Καιρὸς τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ, Δέ-
σποτα ἅγιε εὐλόγησον»· ὁ ἱερεὺς, σφραγίζων αὐτὸν, λέγει· «Εὐ-
λογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν. . .» Εἶτα ὁ Διάκονος, «εὐχαὶ ὑπὲρ ἐμοῦ,
Δέσποτα ἅγιε»· ὁ ἱερεὺς· «Κατενθῆναι Κύριος τὰ διαθήματά σου
εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν». Καὶ πάλιν ὁ Διάκονος· «Μνησθητί μου
Δέσποτα ἅγιε»· ὁ ἱερεὺς· «Μνησθεῖν σου Κύριος ὁ Θεὸς ἐν τῇ
βασιλείᾳ αὐτοῦ πάντοτε. . .». Ὁ Διάκονος εἰπὼν Ἀμήν, καὶ προ-
σκυνήσας, ἐξέρχεται, καὶ στᾶς κατέναντι τῶν ἀγίων Θυρῶν προ-
σκυνεῖ τρίς, λέγων καθ' ἑαυτὸν τὸ «Κύριε τὰ χεῖρά μου ἀνοίξεις».
Μετὰ τοῦτο ἄρχεται «Εὐλόγησον Δέσποτα», ὁ δὲ ἱερεὺς τὴν ἀρχὴν
τῆς λειτουργίας «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία».

Μετὰ ταῦτα λέγει ὁ Διάκονος τὴν μεγάλην Συναπτὴν (τὰ Εἰ-
ρηνικά), ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ Ἑσπερινοῦ, εἶτα δὲ οἱ χοροὶ ἄρχον-
ται ψάλλειν τὰ τρία Ἀντίφωνα τὰ μεσολαβοῦμενα διὰ μικρῶν
Συναπτῶν. Κατὰ μὲν τὰς Κυριακὰς καὶ ἀπλᾶς ἑορτὰς ψάλλον-
ται ἀντὶ Ἀντιφῶνων τὰ Τυπικά («Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου»), κατὰ δὲ
τὰς Δεσποτικὰς καὶ Θεομητορικὰς ἑορτὰς ψάλλονται, ὡς Ἀντί-
φωνα, κατὰ ἄλληλοι ψαλμοὶ μετὰ τοῦ ὑποψάλματος ἐν ἐκάστῳ στίχῳ,
εἰς μὲν τὸ πρῶτον Ἀντίφωνον «Ταῖς προσεβάζαις τῆς Θεοτόκου Σῶ-
τερ σῶσον ἡμᾶς», εἰς δὲ τὸ δεύτερον «Σῶσον ἡμᾶς Ὡς Θεοῦ, ὁ

ἐν ἁγίοις θαυμαστός, ψάλλοντάς σοι ἀλληλοῦσιν», ἐπισυναπτομένου ἐν τέλει τοῦ «Ὁ Μονογενὴς», εἰς δὲ τὸ τρίτον ὑποψάλλεται τὸ Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας. Σημειωτέον ὅμως ὅτι καὶ κατὰ τὰς Κυριακὰς ἐψάλλοντο τὰ Ἀντίφωνα «Ἀγαθὸν τὸ Ἐξομολογεῖσθαι...» τὰ νῦν μόνον ἐν ταῖς λοιπαῖς ἡμέραις τῆς Ἑβδομάδος ψαλλόμενα, ὡς καὶ τελεῖται Λειτουργία, καὶ ἐν τῷ παλαιῷ Νόμῳ ψαλλόμενα ἐπὶ τῆς σπονδῆς τοῦ Σαββάτου καὶ παρασκευῆς. Σημειωτέον πρὸς τοῦτοις, ὅτι τὰ Ἀντίφωνα (εἴτε Τυπικά, εἴτε ἄλλα) ἐπέχουν τόπον τῶν ὧδων τῶν Ἀναβαθμῶν τῶν ψαλλομένων ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος κατὰ τὰς ἑορτὰς, συναγομένου καὶ ἀναβαίνοντος τοῦ λαοῦ ἀναγινώσκονται δὲ ἄχρι τοῦδε αἱ ὧδαι τῶν Ἀναβαθμῶν, ὡς προοιμιακοὶ ψαλμοὶ, εἰς τὴν Προηγιασμένην Λειτουργίαν. Ὡστε τὰ Ἀντίφωνα εἶναι προοιμιακοὶ ψαλμοὶ πρὸς σύναξιν καὶ ἀνάβασιν τοῦ λαοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἐπίσκοπος, ἱερουργῶν, ἵσταται ἢ κάθηται ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας, ψαλλομένων τῶν Ἀντιφώνων.

2) *Εἵσοδος τοῦ Εὐαγγελίου.* Μετὰ τὰς προοιμιακὰς δεήσεις καὶ ψαλμωδίας ἐξέρχονται τοῦ ἱεροῦ Βήματος οἱ λειτουργοὶ ἱερεῖς καὶ Διάκονοι μετὰ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ λαμπάδων, καὶ στάντες ἐν τῷ μέσῳ κλίνουναι τὰς κεφαλὰς καὶ λέγουσι τὴν εὐχὴν τῆς εἰσόδου, ἐν ᾗ εὐχονται, ἵνα ἡ εἵσοδος αὐτῶν γένηται εἵσοδος ἁγίων Ἀγγέλων, καὶ εὐλογεῖται ἡ Εἵσοδος. Ταῦτα μὲν τελοῦνται, ἐνὸς ψάλλεται τὸ τρίτον Ἀντίφωνον, ὅτε εἰσέρχονται πάντες οἱ περιστοιχοῦντες πρότερον τὸν ἐν τῷ μέσῳ Ἀρχιερέα καὶ ἐξέρχονται, ἵνα ἐπιτελέσωσι μετ' αὐτοῦ τὴν Εἵσοδον. Ἀπὸ δὲ τελειώσεως τὸ Ἀντίφωνον, ἀσπάζεται ὁ ἱερεὺς, ἢ ὁ Ἀρχιερεὺς, τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ στὰς ὁ Διάκονος πρὸ αὐτῶν ὑψοῖ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ἐκφωνήσας τὸ «Σοφία, Ὁρθοί», εἰσέρχεται καὶ ἀποτίθησι τὸ Εὐαγγέλιον ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης. Εἰσερχόμενοι δὲ οἱ λοιποὶ Λειτουργοὶ, ψάλλουσι τὸ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν Χριστῷ, σῶσον ἡμᾶς Ὁ Θεοῦ» κτλ., τὸ τέλος «ψάλλοντάς σοι ἀλληλοῦσιν» ψάλλεται ὑπὸ τῶν ψαλτῶν, ὑπ' ὧν ψάλλεται τὸ ὅλον, ὅταν εἰς ἱερεὺς ἱερουργῇ. Πρὶν δὲ εἰσελθεῖ ὁ Ἀρχιερεὺς, σφραγίζει τὸν λαὸν σταυροειδῶς διὰ τῶν Δικηροτριχηρίων, προσφωνούντων αὐτῷ τῶν ψαλτῶν τὸ «Εἰς πολλὰ ἔτη Δέσποτα». Μετὰ ταῦτα

ψάλλονται τὰ Ἀπολυτικά τῆς ἡμέρας καὶ τοῦ Ἀγίου τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸ Κοντάκιον «Προστασία τῶν Χριστιανῶν». Τοῦτο ψάλλεται, ὅσκις δὲν εἶναι αἱ Δεσποτικαὶ καὶ Θεομητορικαὶ ἑορταί, καθ' ἃς καὶ ἐν ταῖς προσορταῖς καὶ μεθεόρτοις αὐτῶν ψάλλεται τὸ ἴδιον Κοντάκιον. Ἐν δὲ ταῖς Κυριακαῖς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ψάλλεται τὸ «Γῆ Ὑπερμάχου». Παλλομένων τῶν Τροπαρίων τούτων θυμῷ ὁ Ἀρχιερεὺς, καὶ μετὰ ταῦτα ψάλλεται ὁ Τρισάγιος ὕμνος, καθ' ὃν πάλιν σπραγίζει τὸν λαὸν ὁ Ἀρχιερεὺς, ἐπευχόμενος διὰ τοῦ «Κύριε, Κύριε ἐπίβλεψον ἐξ οὐρανοῦ. . .», μεθ' ὃ ψάλλεται τὸ «Κύριε σῶσον τοὺς ἐσσεβεῖς. Καὶ ἐπάκουσον ἡμῶν», καὶ κατόπιν ὁ Πολυχρονισμὸς τοῦ Βασιλέως.

Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὸν συνήθη προοιμιακὸν ψαλμὸν ἐγένετο ἡ ἀνάγνωσις πρῶτον τῆς Π. Διαθήκης (ἥτις ἐν ταῖς Κυριακαῖς πολλαχοῦ δὲν ἀναγιγνώσκето), ἐκάθηντο δὲ οἱ πιστοὶ κατὰ τὰ ἀναγνώσματα ταῦτα. Μετὰ ταῦτα μετὰ πομπῆς ἐξεφέρετο τὸ Εὐαγγέλιον ἐκ τοῦ Σκευοφυλακείου, προπορευομένων λαμπάδων, ἵνα σηκίῃσιν τὸ ρῶς τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον παρίστα αὐτὸν τὸν Κύριον, διὰ τοῦτο μετὰ τιμῆς ὑπῆντων οἱ πιστοὶ καὶ ὄρθιοι, ὡς καὶ ὄρθιοι ἡκουῶντο. Ἐντεῦθεν προῆλθεν, ὅτι κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὸ ἱερατεῖον πρὸς ἑνκρῆν τῆς Λειτουργίας τελεῖται ἄμικτα καὶ ἡ Εἰσόδος τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ὁ Διάκονος ὑψῶν καὶ δεικνύων τὸ Εὐαγγέλιον ἐκφωνεῖ τὸ «Σοφία», δηλαδή ἐν τούτῳ ἡ Σοφία, εἶτα δὲ ἐκφωνεῖ τὸ «Ὁρθοί», ἥτοι παραγγέλλει νὰ ἐγερθῶσιν οἱ τοχὸν καθήμενοι. (Εἶδομεν δὲ ὅτι ἐκάθηντο πρότερον ἐν τοῖς ἄλλοις ἀναγνώσμασιν). Ἐκ τῶν εἰρημένων δὴλον καὶ τοῦτο διὰ τί, ὅτε ἤρξατο ἡ συμβολικὴ ἐξήγησις τῶν τῆς Λειτουργίας, τὴν εἴσοδον τοῦ Εὐαγγελίου ἐθεώρησαν πολλοὶ ὡς ὑποδηλοῦσαν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Κυρίου πρὸς τὸ κήρυγμα. Διὰ τοῦτο καὶ ἐτηρέθη, φαίνεται, καὶ ἡ ἀρχαία συνήθεια, ἀφοῦ μάλιστα διὰ τῆς μεταθέσεως τῆς προσκομιδῆς πρὸ τῆς Λειτουργίας ἦτο δυνατόν νὰ σηκίῃται ἡ γέννησις ἐν Βηθλεέμ.

Αἱ ἄλλαι τελεταὶ τῆς Εἰσόδου ἀναμνηστικοὺς τὰ τῶν ἐπισήμων προσλεύσεων τῶν Αὐτοκρατόρων εἰς τὸν ναὸν τῆς ἀγίας Σοφίας (ὁ αὐτὸς καὶ Μ. Ἐκκλησία ἐκαλεῖτο) κατὰ τὰς ἐπισήμους

6) Πῶς ἴδω-
 δὲ χρόνῳ
 ἴν' ἔσται
 αἱ ἐν τῇ
 Συμεωνίᾳ
 εορτάς. Ἄφου καθ' ἑδὼν ἐγίνοντο αἱ διάφοροι δοχαὶ ὑπὸ τῶν δέ-
 μων τοῦ λαοῦ καὶ λοιπῶν μετὰ ψαλμοῦ διὰ τροπαρίων, ἐν ταῖς
 πύλαις τοῦ Ναοῦ ὑπεδέχετο αὐτὸν ὁ Πατριάρχης μετὰ τοῦ Εὐαγ-
 γελίου καὶ ἀσπασθεῖς εἰς τὸ στόμα (μόνος ὁ Πατριάρχης εἶχε τὸ
 προνόμιον τοιοῦτου ἀσπασμοῦ) εἰσήγε τὸν Βασιλέα κρατῶν τῆς
 χειρὸς. Ὁ Βασιλεὺς διὰ θυμιάματος καὶ λαμπάδος καὶ τρισσῆς
 προσκυνήσεως ἀπηνυχαίσκει ἐνώπιον τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, (ἢ καὶ
 ἡσπάζετο), καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων (ἡσπάζετο καὶ τὴν ἐπὶ τῶν
 ἁγίων θυρίων εἰκόνα), ἔπειτα δὲ ἐσπράγγιζε τὸν λαὸν διὰ τοῦ δι-
 θαμπούλου (δικηρίου), ὁ δὲ λαὸς ἐπολυχρόνιζεν αὐτόν. Ὡστε αἱ
 τοσοῦτον ἐπιταθεῖσαι λιτανεῖαι ἐπὶ Χρυσοστόμου, προσλαβοῦσαι
 τὰ τῶν Βασιλικῶν προελεύσεων, ἀπετέλεσαν τὴν Εἴσοδον. Ἐντεῦ-
 θεν τὰ Ἀντίφωνα (αἱ ἄλλαι ὡδαὶ τῶν Ἀναβάθμων), ἐντεῦθεν τὰ
 τροπάρια, ἐντεῦθεν καὶ ὁ Τρισάγιος ὕμνος ὁ ἐν λιτανείᾳ διδασκόμενος
 καὶ ψαλμοὶ τὸ πρῶτον.

3) Ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς. — Μετὰ τὴν εἴσοδον καὶ τὸν Τρι-
 σάγιον ὕμνον γίνεται ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγ-
 γελίου καὶ μετὰ ταῦτα τὸ κήρυγμα. Καὶ πρὸ μὲν τοῦ Ἀποστόλου
 ψάλλονται στίχοι τινὲς ἐκ ψαλμῶν, οἵτινες ἐπέιχον τὸ πάσαι τό-
 πον τῶν ὕμνων τῆς ἡμέρας, καὶ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τοὺς στίχους
 τοὺς ψαλλομένους ἐν τῷ Ἑσπερινῷ μετὰ τὸ «Φῶς ἱλαρόν», τοῦ
 ὁποίου ἀντίστοιχον, ὡς εἶδομεν, ἐν τῇ Λειτουργίᾳ εἶναι τὸ «Δεῦτε
 προσκυνήσωμεν».

Ὁ Ἀπόστολος (αἱ πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ αἱ ἐπιστολαὶ
 τοῦ Ἀποστόλου Παύλου) ἀναγινώσκεται κατὰ περιτοπίας. Ἀναγι-
 νωσκομένου δὲ αὐτοῦ, οἱ μὲν ἱερεῖς κάθηνται κατὰ τὴν πα-
 λαιὰν συνθήκειαν τὴν ῥητῶς σημειουμένην ἐν ταῖς Ἀποστολι-
 καῖς διαταγαῖς (2, 57.), ὁ δὲ Διάκονος θυμῷ, ὅπερ εἶναι θυ-
 μιάμα τῆς Εἰσόδου, ἤτοι τῆς κυρίως ἀρχῆς τῆς Λειτουργίας.
 Εἶδομεν δὲ, ὅτι ἐν πάσῃ ἀρχῇ (ὡς καὶ ἐν τῷ Π. Νόμῳ) προσεφέρετο
 θυμιάμα, ἵνα προπαρασκευάσῃ τὴν μετὰ ταῦτα δέξιν. Κυρίως ὅμως
 κατὰ τὸ Τυπικὸν πρέπει νὰ θυμῇ ὁ Διάκονος μετὰ τὸν Ἀπόστο-
 λον, ψαλλομένου τοῦ Ἀλληλουῖα, ἵνα μὴ ἐμποδίζηται ἡ ἀκρόασις
 τοῦ Ἀποστόλου. Ἀλλὰ διὰ τὴν συντομίαν, φαίνεται, μετετέθη.

ται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Ἐπεκράτησε δὲ συνήθεια ἐν Ῥωσσίᾳ νά γίνηται τὸ κήρυγμα ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ Κοινωνικοῦ πρὸς εὐκολίαν, ἀλλὰ τοῦτο, ἐσάκις δὲν κηρύττει ὁ ἱερουργὼν. Διὰ τοῦ κηρύγματος δὲ καθίσταται ζῶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· καθίσταται δὲ, ὅταν ὁ κήρυξ, ζωογονηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπουρανίου χρίσματος, διὰ λέξεων καταλήλων (εὐλήπτων) καὶ ἀναλόγως τῆς καταστάσεως τοῦ λαοῦ, μετοχετεύσῃ εἰς αὐτὸν τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ φωτίσῃ τὸν ἐσκοτισμένον ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας νοῦν διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ. Ἄν οὕτω τελεσθῇ τὸ κήρυγμα, εἶναι ὄντως λειτουργία Θεοῦ τὸ τοιοῦτο κήρυγμα· ἄλλως κάλλιον νὰ λείπῃ, καὶ ἄς ἀναπληρώσι τὸ ἐλλεῖπον αἱ ἱεροτελεστίαι καὶ ἡ ἀπλή ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς.

4) Ἐκτελεῖς δεήσεις. Ἐκ παλαιστάτων χρόνων μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου ἐτελοῦντο ἐκτενεῖς δεήσεις καὶ εὐχαὶ παρ' ἀπάσης τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῶν κατηχομένων, μετανοούντων καὶ ἐνεργουμένων, καὶ μετὰ ταῦτα ἐγένετο ἀπόλυσις αὐτῶν, δι' ἧς ἐλάμβανε πέρας ἡ λεγόμενη Λειτουργία τῶν Κατηχομένων. Δὲν ἠδύναντο δὲ οἱ κατηχούμενοι νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὴν Λειτουργίαν τῶν πιστῶν, ἐν ᾗ ἐτελεῖτο τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας.

Νῦν μετὰ τὴν γενομένην συντομίαν ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου τελεῖται ἡ δεήσις ὑπὲρ τῶν πιστῶν, ἡ Ἐκτενὴς διὰ τὸν εἰρημένον λόγον κληθεῖσα, καὶ ἐν ᾗ μνημονεύονται καὶ οἱ κεκοιμημένοι. Ψάλλεται δ' ἐν ἐκάστῃ αἰτήσῃ τρεῖς τὸ «Κύριε ἐλέησον» εἰς σημείον τῆς θερμῆς ἡμᾶ καὶ ἐκτενοῦς καὶ παρὰ πολλῶν δεήσεως· μετὰ τοῦτο προσκαλοῦνται οἱ Κατηχούμενοι καὶ πιστοὶ νὰ δεηθῶσιν ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν ἀπολύονται διὰ τῶν «Ὅσοι Κατηχούμενοι προέλθετε (=ἐξέλθετε), οἱ Κατηχούμενοι προέλθετε, ὅσοι Κατηχούμενοι προέλθετε» ἅπερ, ὅταν πολλοὶ Διάκονοι λειτουργῶσιν, ἐκφωνοῦνται τὸ μὲν ὑπὸ τοῦ ἐνός, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ ἄλλου, ἵνα φθάσῃ ἀπὸ τοῦ Βήματος εἰς τὰς ἀγκῶς τῶν μακρὰν ἄλλοτε ἱσταμένων Κατηχομένων τὸ παράγγελμα τῆς ἀπολύσεως αὐτῶν. Ἐτηρέθη δὲ ἡ ὑπὲρ τῶν Κατηχομένων δεήσις ἄχρι τοῦδε, οὐ μόνον διότι δὲν ἔπαυσαν ὑπάρχοντες Κατηχούμενοι, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι σημεῖον διακριτικὸν τῆς Λειτουργίας καὶ εἶναι ἡμᾶ ἀνάμνησις τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος.

Μετά ταῦτα προσκαλοῦνται οἱ πιστοί, ἵνα διὰ συντόμων δύο δεήσεων προπαρασκευασθῶσιν εἰς τὴν ἐπομένην ἱεροπραξίαν. Τοιαύτην δὲ τινα ἔννοιαν ἔχουσι καὶ αἱ μυστικαὶ εὐχαὶ τοῦ ἱερέως. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον διὰ τί ἐξαπλοῦται τότε ἐπὶ τῆς ἀγίας Τραπέζης τὸ Εἰλητόν, ἐφ' οὗ τελεῖται ἡ θυσία.

Οὕτω λοιπὸν διὰ δεήσεων καὶ δοξολογιῶν ἐν ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις, διὰ τῆς πνευματικῆς τροφῆς τῆς ἐκ τῆς Γραφῆς, δι' ἧς κρατύνεται ἡ εὐσέβεια καὶ διατίθενται εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσιν οἱ πιστοὶ ἐν τῇ κοινῇ προσευχῇ, οὕτω, λέγομεν, καταρτισθέντες οἱ πιστοὶ, δύνανται μετὰ ταῦτα νὰ προσφέρωσι τὴν θυσίαν αἰνέσεως καὶ ἐνωθῶσι στενότερον μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς κοινωνίας τοῦ Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ.) *Χρὺς*

(13)

β.) Περὶ τῆς Λειτουργίας τῶν πιστῶν.

οἱ πιστοὶ ἀρχοῦντες
ἡ εὐχαριστία
για τὸν Θεόν
αὐτῶν
Τὸ σπουδαιότατον μέρος τῆς Λειτουργίας, ἡ Λειτουργία τῶν πιστῶν, ἀρχεται, ὡς εἴρηται, μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῶν Κατηχομένων, καὶ συναπαρτίζεται ἐκ τριῶν κυριωτάτων πράξεων, ἐκ τῆς προσκομιδῆς τῶν τιμίων δώρων, ἐκ τῆς προπαρασκευῆς εἰς τὴν Εὐχαριστίαν καὶ ἐκ τῆς Εὐχαριστίας (τοῦ ἀγιασμοῦ τῶν τιμίων δώρων, τὸ ὅποιον εἶναι ἡ ἐπισημοτάτη στιγμή), ἐκ τῆς προπαρασκευῆς εἰς τὴν θεῖαν κοινωνίαν καὶ ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Τὸ ἱερώτατον τοῦτο μέρος ἐν τοῖς πλείστοις καὶ οὐσιωδεστάτοις τηρεῖται ἄχρι τοῦδε, οἷον ἦν ἐκπαλαι, πλὴν τινων ἐπουσιωδῶν προσθηκῶν, αἵτινες ὅμως καταλλήλως ἐγένοντο· ἐτηρήθησαν ἀρχαιόταται τινες τελεταί, ἃν καὶ αἱ περιστάσεις μετεβλήθησαν, ἵνα ὑπομνησκούσι τὴν ἀποστολικὴν ἀρχαιότητα καὶ θερμαίνωσιν οὕτω τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν, ἀναλογιζομένων, ὅτι ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ μεθ' ὅλης τῆς Ἐκκλησίας τῶν πατέρων ἡμῶν δόξαν καὶ εὐχαριστίαν ἀναπέμπομεν τῷ Θεῷ.

1) Προσκομιδὴ, μεγάλη Εἰσόδος, Χερουδικόν. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῶν Κατηχομένων, κλειομένων τῶν θυρῶν, προσέφερον οἱ πιστοὶ εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Προθέσεως τὰ δῶρα τῆς ἀναμάρτου θυσίας ἄρτον καὶ οἶνον· ὅθεν λαμβάνοντες μερίδας οἱ ἱερεῖς καὶ μνημονεύοντες, προσέφερον εἰς τὸ θυσιαστήριον, τὴν

ἀγίαν Τράπεζαν, παραλαμβάνοντες αὐτὰ καὶ προσκομίζοντας αὐτῇ τοῦ ἱερέως ὡς τελετάρχου. Καὶ μετὰ τὸν ἀγιασμόν τῶν τιμίων δώρων ἐκοινωνοῦν οἱ πιστοί, ἐκ δὲ τοῦ λοιποῦ ἀπετέλουν τὰς Ἀγάπας λεγομένας, ἧτοι τὴν κοινὴν τράπεζαν. Ταῦτα ἀναμνησκούν τὰς τελετὰς τῶν εὐχαριστηρίων θυσιῶν τῆς Π. Διαθήκης, ἃς καὶ ἀντικατέστησεν ἡ ἡμετέρα Εὐχαριστία.

Ἀφοῦ ὁμοῦς ἐνωρίς ἤδη (πρὸ τῆς Δ'. Ἑκατ.) κατηργήθησαν διὰ τὰς καταχρήσεις αἱ Ἀγάπαι, καὶ ἐπῆλθεν ἡ συντομία τῆς Λειτουργίας, τὰ μὲν ἄλλα τῆς Προσκομιδῆς μετετέθησαν εἰς τὸν ὄρθρον ἢ τὴν Τριθέακην, πρὸ τῆς Λειτουργίας δηλαδὴ, ἡ δὲ Προσκομιδὴ (1) κυρίως μετὰ τοῦ μνημοσύνου διετηρήθη ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει, τοῦτο δὲ εἶναι ἡ μεγάλη λεγομένη εἰσόδος, ὅτε καὶ μνημονεύονται οἱ Πιστοί. Ἐν τούτοις, ἵνα μὴ προσέλθῃ χασμωδία, καὶ ἐπειδὴ ἔχει νὰ προπαρασκευασθῇ ὁ Λειτουργὸς διὰ τῆς κατανυκτικῆς ἐκείνης μυστικῆς εὐχῆς «Οὐδεὶς ἄξιος», εἶναι δ' ἅμα ἀνάγκη νὰ προσνεχθῇ θυμίαμα διὰ τε τὰ προσκομιζόμενα καὶ διότι νέα ἀρχὴ γίνεται Λειτουργίας, διὰ ταῦτα πρὸς ἀποφυγὴν τῆς χασμωδίας ὥρισθη νὰ ψάλληται ὁ Χερουβικὸς λεγόμενος ὕμνος καὶ συνήθως ὁ ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστίνου εἰσχυθεῖς. Ὡς δὲ διὰ τῆς μυστικῆς εὐχῆς καὶ τοῦ ν'. τῆς μετανοίας ψαλμοῦ (τοῦτον λέγει ὅτε θυμῷ, ἂν μὴ εἶπεν αὐτὸν πρότερον ἐν τῇ θυμιάσει τῆς προσκομιδῆς) προπαρασκευάζονται οἱ λειτουργοὶ καὶ δέονται, ἵνα ἱκανώσῃ αὐτοὺς ὁ μόνος λειτουργὸς καὶ Ἀρχιερεὺς Χριστὸς πρὸς ἱερουργίαν, οὕτω καὶ ὁ Χερουβικὸς ὕμνος προπαρασκευάζει τὸν λαὸν καὶ διδάσκει αὐτὸν, πῶς πρέπει νὰ συλλειτουργῇ. Ὁ συνήθης Χε-

(1) Τελεῖται δὲ ἡ Προσκομιδὴ οὕτως. Ἐξάγει ὁ ἱερεὺς τὸν ἅγιον Ἄρτον ἐκ τῆς προσφορᾶς, τίθει αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ἀγίου Δίσκου· τελεῖ δὲ καὶ λέγει ὅσα εἰς ἀνάμνησιν τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου πρόσφορα· ἐγγίχει δὲ οἶνον καὶ ὕδωρ εἰς τὸ ἅγιον Ποτήριον εἰς ἀνάμνησιν τῶν ἐκ τῆς πλεωρᾶς τοῦ Κυρίου ἐκρευσάντων, ὅτε ἀπέθανε πράγματι ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἐξηλώσε πράγματι τὸν Θεὸν διὰ τῆς μόνης ἀληθοῦς θυσίας ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ. Μετὰ ταῦτα ἐξάγει μερίδα εἰς μνήμην τῆς Θεοτόκου, θείας αὐτῇ ἐκ δεξιῶν τοῦ Ἀμνοῦ, εἴτα σχηματίζει τὰ ἐννέα τάγματα τῶν Ἀγίων διὰ μερίδων ἐξαγομένων ἐξ ἄλλων σφραγίδων. Εἴτα δὲ ὑποκάτω τοῦ Ἀμνοῦ τίθενται αἱ μερίδες ὑπὲρ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, ζώντων καὶ τεθνώντων.

ρουβικὸς ὕμνος (τὴν αὐτὴν ἔννοιαν περιέχουσι καὶ οἱ ἄλλοι) ἔχει οὕτως· «Οἱ τὰ Χερουβιμ μυστικῶς εἰκονίζοντες καὶ τῇ ζωοποιῷ Τριάδι τὸν τρισάγιον ὕμνον προσάδοντες, πᾶσαν τὴν βιωτικὴν ἀποθόμμεθα μέριμναν, ὡς τὸν Βασιλέα τῶν ὅλων ὑποδεξόμενοι, ταῖς ἀγγελικαῖς ἀοράτως δορυφορούμενον τάξουσιν ἁλληλοῦσα». Προτρεπόμεθα δηλ. ἡμεῖς οἱ ἄξιωθέντες νὰ λειτουργήσωμεν τῷ Θεῷ ὡς ἄγγελοι αὐτοῦ, διότι προσάδομεν τὸν τρισάγιον ὕμνον αὐτῷ (ὕπαινίττεται τὸν ἀγγελικὸν ὕμνον «Ἄγιος, Ἄγιος, Ἄγιος, Κύριος Σαβα὿θ» κτλ.), προτρεπόμεθα ν' ἀποθέσωμεν πᾶσαν φροντίδα περὶ τῶν τοῦ βίου (ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ μετὰ ταῦτα «Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίαις»), διότι μέλλομεν νὰ ὑποδεχθῶμεν (ἐν τῇ θείᾳ κοινωνίᾳ) τὸν Βασιλέα τῆς δόξης, ὅστις δορυφορεῖται ὑπὸ τῶν ἀγγελικῶν ταγμάτων, ἵνα δοξολογοῦσι καὶ βοῶσι τὸν ὕμνον Ἁλληλούια.

Καὶ ὄντως, ἢν ἔτι καταφανέστερον σημαίνεται ἡ προέλευσις ἡ θριαμβευτικὴ τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης, ἐν τῇ τελουμένῃ ἐντὸς τοῦ Χερουβικοῦ μεγάλη Εἰσόδος, φέρεται ἐπὶ κεφαλῆς ὁ ἅγιος Δίσκος, ὡς ἐπὶ θριαμβευτικῆς ἀσπίδος (ἐρ' ἡς ἐφέροντο οἱ κατὰγοντες θρίαμβον), καὶ δορυφορεῖται ὑπὸ λαμπάδων καὶ Ἐξαπτερύγων καὶ ἄλλων ἱερῶν σκευῶν· προσηγείται δὲ αὐτῶν ἔγκριτος ἱερεὺς προσκομιζὼν τῷ ἱεράρχῃ τὸ ὁμοφύριον, τὸ σύμβολον τῆς ἱεραρχίας, ὑπὲρ ἐπιθεῖς ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ μεγάλου Ἀρχιερέως ὑποδέχεται ἐπὶ τοῦ Σολείου τὰ τίμια Δῶρα, μνημονεύων ζώντων καὶ νεκρῶν. Προμνημονεύουσι δὲ οἱ ἱερεῖς πάντων τῶν περισπτώτων διὰ τοῦ «Πάντων ὑμῶν μνησθεὶς Κύριος ὁ Θεός» κτλ. >

6/9. ἡμεῖς οὖν
ἀποθόμμεθα
μέριμναν
πρὸ τῆς
Εἰσόδου
ἡ Προσκομιδὴ, διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, ὅταν χειροτονῶσι Διάκονον, τηροῦσι τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν (1), νιπτόμενοι τὰς χεῖρας πρὸ τῆς Εἰσόδου. Ἐν Ῥωσσίᾳ δὲ πάντοτε οἱ ἱεραρχοῦντες ἱεράρχαι νίπτονται τὰς χεῖρας. Γνωστὸν δὲ ὅτι καὶ οἱ ἱερεῖς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς προσκομιδῆς νίπτονται τὰς χεῖρας, λέγοντες τὸ «Νίψο-

(1) Σημειωτέον, ὅτι ὁ μέλλων νὰ χειροτονηθῇ Διάκονος, εἶναι ἤδη Ὑποδιάκονος· οὗτοι δὲ προσέφερον τὸ ὕδωρ εἰς νίψιν τοῖς ἱερεῶσιν. Ἐντεῦθεν καὶ πρὶν χειροτονηθῇ τις Διάκονος φέρει λεκάνην μετὰ ὕδριας καὶ χειρόμακτρον, καὶ αὐτὸς δίδει εἰς νίψιν τῷ Ἀρχιερεῖ.

μαί ἐν ἀθώοις τὰς χεῖράς μου, καὶ κυκλώσω τὸ θυσιαστήριόν σου, Κύριε» κτλ. Λέγοντι δὲ αἱ Ἀποστολικάι Διαταγαὶ (8, 11) «Εἴς δὲ ὑποδιάκονος διδόντω ἀπόνειψιν χειρῶν τοῖς ἱερεῦσι, σύμβολον καθαρότητος ψυχῶν Θεῷ ἀνακειμένων». (Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν λέγει καὶ ὁ Χρυσόστομος (Ὅμιλ. 73 εἰς Ἰωάν.), ὅτι ἐνίπτοντο καὶ οἱ Χριστιανοὶ τὰς χεῖρας, καθόσον μάλιστα ἐν ταῖς χειρσὶν αὐτῶν ἐνετίθετο ὁ ἅγιος ἄρτος πρὸς κοινωνίαν τὸ πάλαι. Γνωστὸν δ' ὅτι ἐν τῷ προνώ τῶν ἀρχαίων Ἐκκλησιῶν ὑπῆρχεν ὁ Λουτήρ, ὡς καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σολομῶντος, διότι καὶ ἐκεῖ ἐνίπτοντο καὶ ἐλούοντο οἱ ἱερεῖς πρὸ τῶν θυσιῶν διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς καθαρότητος. Ἀπλὸν δ' ὅτι καταργήθη ἡ νύψις τῶν λαϊκῶν, ἀρότου εἰσῆλθη ἡ κοινωνία διὰ τῆς Λαβίδος ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν τῆς θείας Κοινωνίας.

Ἀξιοσημεῖωτον πρὸς τοῦτοις ὅτι οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, ἵνα λαμπρύνωσι τὴν ἐν τῇ Εἰσόδῳ προέλευσιν τοῦ Βασιλέως τῶν Βασιλευνόντων, προέπεμπον μετὰ τῆς ἀκολουθίας των ἀπὸ τῆς Προθέσεως μέχρι τοῦ Σολείου τὰ τίμια Δώρα. Ὁ δὲ διάκονος τῇ μὲν δεξιᾷ χειρὶ κατέχων θυριατὸν, τῇ δὲ ἐτέρᾳ τὸ Ὠμορῶριον τοῦ Πατριάρχου, προσπορεύετο τῶν τιμίων Δώρων, καὶ φθὰς ἐπὶ τοῦ Σολείου (ἐρ' οὗ ἴστατο ὁ Βασιλεὺς), ἐθυμία τὸν Βασιλέα, καὶ κύψαντος τούτου τὴν κεφαλὴν, ἐβόα μεγάλη τῇ φωνῇ ὁ Διάκονος «Μνησθεὶν Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ κράτους τῆς Βασιλείας σας ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ πάντοτε» κτλ. Τὸ αὐτὸ ἔλεγον καὶ οἱ ἐπόμενοι λειτουργοί. Εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὸ Ἅγιον Βῆμα ἐμνημόνευον καὶ τοῦ Πατριάρχου διὰ τοῦ «Μνησθεὶν Κύριος ὁ Θεὸς τῆς Ἀρχιερωσύνης σου» κτλ.

Ἐπειδὴ δὲ, ὡς εἴρηται, ἐν τῇ Προσκομιδῇ τελοῦνται πάντα τὰ πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ Κυρίου, διὰ τοῦτο καὶ ἡ Εἰσόδος τῶν τιμίων Δώρων ἐθεωρήθη μετὰ ταῦτα ὡς ἔλευσις τοῦ Κυρίου ἐπὶ τὸ ἐκούσιον πάθος καὶ ἐνταφιασμὸς αὐτοῦ. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον καὶ ἀποτιθεμένων ἐν τῇ ἁγίᾳ Τραπέζῃ τῶν τιμίων Δώρων, λέγεται τὰ τροπάρια «Ὁ εὐσχήμων Ἰωσήφ» κτλ. Ὡς δὲ οἱ Βασιλεῖς ὑπέκυντον ἐν τῷ μνημοσύνῳ δεόμενοι, οὕτω καὶ νῦν ὁ λαὸς διότι ἐν ταῖς Κυριακαῖς (διὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου) ἦν ἀπαγορευμένον τὸ κλίνειν γόνυ· ἐνῶ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν προηγουμένων προσπίπτουσι κατὰ τὴν Εἰσόδον πάντες· διότι τὰ προσ-

κοιζόμενα είναι ήγιασμένα. Ἡ τιμὴ δὲ, ἡ ἀποδιδομένη ἐν ταῖς ἄλλαις Λειτουργίαις εἰς τὰ μήπω ήγιασμένα τίμια Δῶρα, ἀποδίδεται αὐτοῖς, διότι ἐν τῇ Προσκομιδῇ ἐγένοντο ἤδη ἀντίτυπα τοῦ Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ Κυρίου κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον. Λέγει δὲ ὁ λαὸς ἐν τῇ Μ. Εἰσόδῳ τὸ «Μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ Βασιλείᾳ σου».

2) Ἀσπασμός καὶ ὁμολογία τῆς πίστεως. Μετὰ τὴν προσκομιδὴν τῶν τιμῶν Δώρων καὶ τὸ ἀμειβαῖον μνημόσυνον τοῦ ἱερέως καὶ Διακόνου, ὁ μὲν Διάκονος ἐξέρχεται καὶ συμπληροῖ τὴν δέησιν, ἐν ᾗ δεόμεθα καὶ ὑπὲρ τῶν προτεθέντων τιμῶν Δώρων, ὁ δὲ ἱερεὺς λέγει μυστικῶς τὴν εὐχὴν τῆς Προσκομιδῆς, ἐν ᾗ εὐχεται τῷ Θεῷ, ἵνα παραγάγῃ τῷ Θυσιαστηρίῳ του τὴν δέησιν ἡμῶν καὶ ἱκανώσῃ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ εἰς προσφορὰν θυσίας καὶ ἀξιώσῃ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου πνεύματος τὰ τε τίμια Δῶρα καὶ πάντας. Μετὰ ταῦτα παραγγέλλει ὁ Διάκονος νὰ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ἵνα ὁμολογήσωμεν ἐν ὁμονοίᾳ «Πατέρα, Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, Τριάδα ὁμοούσιον καὶ ἀχώριστον». Τὴν σύντομον δὲ ταύτην ὁμολογίαν ψάλλει ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ ὁ χορὸς τῶν ψαλτῶν, καὶ ἐν τῷ μεταξύ ἀσπάζονται ἀλλήλους οἱ συλλειτουργοῦντες, ἀσπάζόμενοι πρότερον τὰ τίμια Δῶρα κεκαλυμμένα, ἢ ἀσπάζεται αὐτὰ εἰς μόνον, ὅταν εἰς ἱερουργίᾳ. Μετὰ δὲ ταῦτα παραγγέλλαντος τοῦ Διακόνου νὰ προσέχωμεν τὰς θύρας τοῦ Ναοῦ, ἵνα μή τις τῶν ἀπίστων ἐμβλέψῃ εἰς τὰ ἀποκαλυφθέντα τίμια Δῶρα καὶ μέλλοντα νὰ ἁγιασθῶσιν, εἰς μὲν τῶν προκρίτων λέγει (ἀλλαχοῦ ἔψαλλον καὶ ψάλλουσι) τὴν μεγάλην ὁμολογίαν τῆς πίστεως, τὸ «Πιστεύω», ὁ δὲ ἱερεὺς λέγων καὶ αὐτὸς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, ριπίζει ἅμα διὰ τοῦ Ἀέρος (καλύμματος), ὡς διὰ ριπιδίου, τὰ τίμια Δῶρα. Ἐν τῇ διατάξει δὲ τῆς Λειτουργίας λέγεται ὅτε τὸν μὲν Ἀέρα ἀποτίθησιν ἐν ἐνὶ τόπῳ ὁ ἱερεὺς, ὁ δὲ Διάκονος διὰ ῤιπιδίου ριπίζει τὰ τίμια Δῶρα.

Τὸ πάλαι, ἀφοῦ ἐξήρχοντο οἱ Κατηχούμενοι, ἐκλείοντο αἱ θύραι τῆς ἐκκλησίας, ἵνα μὴ βεβηλῶνται τὰ μυστήρια ὑπὸ τῶν ἀμυήτων. Ἀφοῦ δὲ προσεκομίζοντο τὰ τίμια Δῶρα ἀπὸ τῆς τραπέζης τῆς Προθέσεως (εἰς ἣν προσέφερον ὁ λαὸς τὰ Δῶρα) εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, ἐφ' ἧς ήγιαζοντο, ἐξετέλουν διὰ κοινοῦ ἀσπα-

σου τὴν ἐντολὴν τοῦ Σωτῆρος «Ὅταν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κάκει μνησθήσῃς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ὕπαγε, πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου» (Ματθ. 5, 23. 24). Καταλλήλως λοιπὸν μετὰ τὴν Προσκομιδὴν ἀπεδείκνυνον τὸ πάλαι δι' ἀσπασμοῦ τὴν ἀγάπην οἱ πιστοὶ, ἵνα δυνήθωσι νὰ ὁμολογήσωσι τὴν πίστιν, δυνάμει τῆς ὁποίας ἠδύναντο νὰ προσφέρωσι τὴν ἀνάγκμακτον θυσίαν καὶ ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἁγιαστικὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, τὴν εἰς ἓν σῶμα ἐνοῦσαν τοὺς πιστοὺς μετὰ τοῦ Χριστοῦ (Καὶ κατηργήθη μὲν ἐνωρίς ὁ ἀσπασμὸς διὰ τὰς καταχρήσεις (ἴσως καὶ διότι ἔπαυσεν ἡ συγχὴ κοινωνία τῶν ἀγχράνων μυστηρίων) καὶ ἐτηρήθη μόνον παρὰ τοῖς συλλειτουργοῦσιν ἱερεῦσι (καὶ παρὰ τῷ λαῷ ἐν τῷ ἀσπασμῷ τοῦ Πάσχα), ἀλλ' οὐχ ἦττον τὸ ἀρχαιότατον ἐκεῖνο παράγγελμα «Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους» κτλ. ὑπομινύσκει ἡμῖν, ὅτι ἄνευ ἀγάπης τοῦ πλησίον δὲν δυνάμεθα νὰ προσφέρωμεν τὸ δῶρόν μας, διότι ἡμεῖς πρᾶγματι χωρισμένοι ἀπὸ τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ καὶ ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀνθρώπων αὐτός.

Ἐπειδὴ δὲ εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἤρχετο ἡ προπαρασκευὴ εἰς τὴν Εὐχαριστίαν καὶ τὸν ἁγιασμὸν τῶν τιμίων Δώρων, διὰ τοῦτο οἱ Διάκονοι ἐρίστων τὴν προσοχὴν τῶν πυλῶρων, ἵνα προσέχωσι τὰς κλειστὰς θύρας, οὐ μόνον ἵνα μὴ τις τῶν ἀμυήτων ἐμβλέπῃ, ἀλλὰ καὶ μηδεὶς τῶν πιστῶν ἐξέλθῃ. Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς δὲ διαταγὰς (8, 11. 12) ἐτακτοποιοῦν τοὺς πιστοὺς οἱ Διάκονοι καὶ προσῆγον τὰ δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ, δύο δ' αὐτῶν ἐλάμβανον Ῥιπίδια καὶ ἐξ ἐκατέρων τῶν μερῶν τοῦ θυσιαστηρίου ἱστάμενοι ἀπεσόθουν τὰ μικρὰ τῶν ἱπταμένων ζώων, ἵνα μὴ ἐγχρίμπτωνται εἰς τὰ κύπελλα. Τὸ ἀρχαιότατον λοιπὸν παράγγελμα τοῦ προσέχειν τὰς θύρας ἐν σοφίᾳ, ὑπομινύσκει ἡμῖν νὰ κλείσωμεν τὰς θύρας τῆς διανοίας ἀπὸ πάσης βιωτικῆς μερίμνης, ἵνα ὡς ἄγγελιο Θεοῦ (τὰ Ῥιπίδια μετεβλήθησαν εἰς ἑξαπτέρυγα, ὡς εἶδομεν, ⁴⁾ λειτουργῶμεν). Ἐἶδομεν δὲ καὶ ὅτι ὁ Πατριάρχης Τιμόθεος διάταξε (περὶ τὸ 515) νὰ λέγηται ἐν ἐκάστη λειτουργίᾳ τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως. Ὅστε ἤδη προσκαλούμεθα νὰ προσέχωμεν εἰς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως. Ἀνοίγεται δὲ τὸ ἅγιον Βῆμα κατὰ τὴν ἀνά-

4) Τὸ Ῥιπίδιον
αὐτοῦ εἶδε καὶ ὁ
καὶ ἱεροεπίσκοπος
ὁ ἐκ μολόου.

γνωσιν τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως, ἵνα υπομνησθῇ ὅτι τὸ πάλαϊ
ἐνώπιον τῶν πιστῶν ἐτελεῖτο ἡ Εὐχαριστία.

3) Εὐχαριστία καὶ ἁγιασμός τῶν τιμίων Δώρων. Μετὰ τὴν
ὁμολογίαν τῆς πίστεως ἐπεται ἡ σπουδαιοτάτη στιγμή τοῦ δι-
εὐχαριστίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπικλήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἁγια-
σμοῦ τῶν τιμίων Δώρων. Καὶ πρῶτον μὲν ὁ Διάκονος ἐξακολουθεῖ
τακτοποιῶν τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦ παραγγέλματος· «Στῶμεν
καλῶς, στῶμεν μετὰ φόβου· πρόσχωμεν τὴν ἁγίαν Ἀναφοράν ἐν
εἰρήνῃ προσφέρειν». Εἰς τοῦτο δὲ ἀπαντᾷ ὁ χορὸς· «Ἐλεον (1) εἰ-
ρήνης, θυσίαν αἰνέσεως» δηλ. προσφέρομεν, μεθ' ὃ εἰσέρχεται ὁ
Διάκονος εἰς τὸ ἱερὸν Βῆμα καὶ ἐξακολουθεῖ ῥιπίζων τὰ τίμια
Δώρα. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἀσπάζεται τὴν ἐκκλησίαν διὰ τῆς ἀνέκασθεν ἐν
χρησεί εὐχῆς τοῦ Ἀποστόλου (Β'. Κορινθ. 13, 13) «Ἡ χάρις τοῦ
Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς,
καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν».
Εἰς ταῦτα δὲ ἀπαντᾷ ὁ χορὸς, συνεπευχόμενος τὰ αὐτὰ «Καὶ
μετὰ τοῦ πνεύματός σου», δηλ. εἴη. Ἡ εὐχὴ αὕτη τοῦ Ἀποστό-
λου ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν τριπλῆν εὐλογίαν τῶν ἱερέων τῆς παλαιᾶς
Διαθήκης (Ἀριθ. 6, 24—26). Εἶναι δὲ καταλλήλोटτος ὁ ἀσπα-
σμός οὗτος κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, καθ' ἣν μέλλει νὰ τελεσθῇ
τὸ ἁγιώτατον τῶν μυστηρίων· δὲν ἡδυνάμεθα νὰ ἐπικαλεσθῶμεν
τὸν Θεόν, ἂν μὴ ὑπῆρχεν ἡ ἀξιωμασία τοῦ Χριστοῦ, δι' ἣν κατα-
πέμπεται ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ μεταδίδωσι τὸ Πνεῦμα τὸ
Ἅγιον.

6.) Μετὰ ταῦτα διὰ τοῦ ἀρχαιοτάτου παραγγέλματος προσκαλεῖ
ἡμᾶς ὁ ἱερεὺς, ἵνα «Ἀνω σχῶμεν τὰς καρδίας» καὶ μηδὲν γήινον
λογιζόμεθα. Ὁ χορὸς δὲ ἐξ ὀνόματος ἡμῶν ἀπαντᾷ «Ἐχομεν πρὸς
τὸν Κύριον». Καὶ εὐθὺς παραγγέλλει πάλιν «Εὐχαριστήσωμεν τῷ
Κυρίῳ» καὶ ὁ χορὸς ἄρχεται τῆς Εὐχαριστίας διὰ τοῦ «Ἄξιον

(1) Ὁρθοτέρα εἶναι ἡ γραφὴ ἔλαιον, δηλ. προσφέρομεν ἀντὶ ἐλαίου τὴν
εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν καὶ ἀντὶ θυσίας τὴν αἶναισιν καὶ εὐχαριστίαν. Φαίνεται
δὲ ὅτι τὸ ἔλεον προῆλθεν ἐκ τῆς γραφικῆς ῥήσεως «ἔλεον θέλω καὶ οὐ θυ-
σίαν». Ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ἔχει τὸν τόπον ἡ τοιαύτη ἑκφρασις, ἐνταῦθα δὲ δὲν
ἐφαρμόζεται.

καὶ δίκαιον». Οὕτω δὲ καὶ ἄρχεται ἡ Εὐχαριστία ἡ ἐπίτομος τοῦ Χρυσοστόμου, ἣν λέγει μυστικῶς νῦν ὁ ἱερεὺς καὶ ἐκφωνεῖ μόνον λέξεις τινὰς, ἵνα συμπάλωμεν τὸν ἐπινίκιον ὕμνον « Ἄγιος, Ἄγιος, Ἄγιος » κτλ. Ἐκφωνεῖ καὶ τὰ δι' ὧν διέταξε τὸ μυστήριον ὁ Σωτὴρ « Λάβετε, φάγετε » . . ἵνα εἰπώμεν τὸ Ἀμὴν καὶ συνάμα ἐννοήσωμεν, ὅτι δυνάμει τῆς διατάξεως τοῦ Σωτῆρος τελοῦμεν τὸν μυστικὸν Δεῖπνον καὶ ἐπικαλούμεθα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον εἰς ἁγιασμόν τῶν τιμίων Δώρων. (Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ Εὐχαριστία ἐλέγετο τὸ πάλαι ἐκφώνως (καὶ οὐχὶ μυστικῶς) καὶ ἐνώπιον τῶν πιστῶν, ἐνῶ νῦν κλειεταὶ πάλιν τὸ ἱερὸν Βῆμα διὰ τοῦ παραπετάσματος. Φαίνεται δὲ, ὅτι ἥδη ἐπὶ Χρυσοστόμου εἰσέχθη ἡ διάταξις αὕτη διότι ἥδη ὁ Ἰουστινιανὸς μάτην ἐπεζήτησε τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀρχαίαν τάξιν. Ἰσως δὲ προήλθεν ἡ τοιαύτη διάταξις ἐκ τοῦ ὅτι οἱ πιστοὶ δὲν ἦσαν πλέον ἄξιοι νὰ συνιερουργῶσιν ἐν πᾶσι, μάλιστα ἐπὶ τῆς ἱερωτάτης στιγμῆς, καὶ ἴσως καὶ ἐβεβήλουν τινὲς, μιμούμενοι τὰ τελούμενα. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἐν Ἐκκλησίᾳ ἡ χάρις καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἀμέτοχος ὁ λαὸς τῆς εὐχαριστίας, διὰ τοῦτο οὐ μόνον διὰ τῶν εἰρημένων ἐκφωνήσεων λαμβάνει μέρος, ἀλλὰ καὶ ὅταν προσεγγίσῃ ἡ ἐπισημοτάτη στιγμή τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν Δώρων διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τότε διὰ τῆς ἐκφωνήσεως « Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν » . . ψάλλει ὁ χορὸς συντόμως καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ λαὸς τὸ « Σὲ ὑμνοῦμεν » κτλ., ὅπερ εἶναι ἐν συντόμῳ ἡ Εὐχαριστία, ἣν μυστικῶς εἶπεν ὁ ἱερεὺς. Διότι αὕτη ἄρχεται διὰ τοῦ « Ἄξιον καὶ δίκαιον σὲ ὑμνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ αἰνεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν, σὲ προσκυνεῖν » κτλ. Τὸ δὲ καὶ δεόμενά σου » τοῦ « Σὲ ὑμνοῦμεν » ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν διὰ πολλῶν ἐπικλήσεων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὴν γενομένην ὅτε ψάλλεται τὸ « Σὲ ὑμνοῦμεν ».

Ἐν ταῖς προγενεστέραις τῆς τοῦ Χρυσοστόμου Λειτουργίαις ἡ Εὐχαριστία ἦν ἐκτενεστάτη, ὡς ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὰς ἐν τῷ Πασχαλίῳ Ἀρνῶ τελουμένας δοξολογίας ἐκεῖνας καὶ εὐχαριστίας καὶ διηγῆσεις τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ. Τὰς εὐχαριστίας ταύτας συνέταμεν ὁ Χρυσόστομος, καὶ ἀφοῦ εὐχαριστεῖ ὁ ἱερεὺς τὸν Θεὸν δι' ὅλας τὰς εὐεργεσίας τὰς τε φανεράς καὶ ἀφανεῖς, εὐχαριστεῖ καὶ ὑπὲρ τῆς Λειτουργίας ταύτης, ἣν κατηξίωσε δεῖξασθαι ἐκ τῶν χει-

ρῶν ἡμῶν, καὶ τοὶ παρεστήκασιν αὐτῷ χιλιάδες Ἀρχαγγέλων καὶ μυριάδες Ἀγγέλων, τὰ Χερουβείμ καὶ τὰ Σεραφεῖμ. Τῶν λέξεων τούτων συνέχειαι εἶναι τὰ μετ' ἐπικρούσεως τοῦ Δισκαρίου διὰ τοῦ Ἀστέρους ἐκφωνούμενα «Τὸν ἐπινίκιον ὕμνον ᾄδοντα, βοῶντα, κεκραγότα καὶ λέγοντα» δηλ. τὸ Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ Οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου. Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις». Δῆλον δὲ ὅτι ὁ ἐπινίκιος οὗτος ὕμνος συνίσταται ἐκ τοῦ παρ' Ἡσαΐα (6, 3) ὕμνου τῶν Σεραφεῖμ (τῶν δοξολογησάντων τὸν ἐν Τριάδι Θεὸν) καὶ ἐκ τοῦ ὕμνου τῶν παίδων, τῶν μετὰ βατῶν καὶ κλάδων ὑποδεξαμένων τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν εἰσερχόμενον ἐπισήμως εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐν τῷ ἀξιώματι τοῦ Μεσσίας. Ἡ εὐφημία δὲ τῶν παίδων «Ὡσαννὰ» μεσολαβεῖ καὶ ἐπισφραγίζει τὰ δύο συστατικὰ τοῦ ἐπινικίου ὕμνου. Ὡστε δύο λαμπροὶ καὶ πανηγυρικοὶ ὕμνοι συναπαρτίξουσιν τὸν ἀρχαιότατον τοῦτον ὕμνον τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μόνον ἄγγελοι καὶ ἀθῶοι ὡς οἱ παῖδες εἶναι ἄξιοι νὰ ψάλλωσιν αὐτόν· ἀλλὰ τὰ δάκρυα τῆς μετανοίας μεταβάλλουσιν ἡμῶς εἰς ἀγγέλους φωτός.

Τὸν ἐπινίκιον ὕμνον περιρράζων καὶ ὁ λειτουργὸς ἐξακολουθεῖ τὴν εὐχαριστίαν, εὐχαριστῶν κατόπιν τῷ Θεῷ καὶ διὰ τὴν μεγάλην εὐεργεσίαν τῆς παρ' αὐτοῦ ἀποστολῆς τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν. Διηγεῖται δὲ συντόμως, πῶς πληρώσας τὸ ἔργον τῆς ἡμῶν σωτηρίας διέταξε καὶ τὸν μυστικὸν Δεῖπνον, καὶ ἐκφωνεῖ τὰς λέξεις «Λάβετε, φάγετε», «Πίστε εἰς αὐτοῦ πάντες». Εἰς ταῦτα δὲ ἀπαντᾷ ὁ Χορὸς «Ἀμήν» — γένοιτο· γένοιτο, λέγει, ἵνα καὶ νῦν ἀξιώθωμεν τοῦ μυστικοῦ Δείπνου καὶ μεταβληθῇ ὁ Ἄρτος εἰς Σῶμα Κυρίου, ὁ δὲ οἶνος εἰς Αἷμα αὐτοῦ.

Μετὰ ταῦτα ὁ λειτουργὸς λέγει μυστικῶς «Μεμνημένοι τοίνυν τῆς σωτηρίου ταύτης ἐντολῆς καὶ πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγεννημένων, τοῦ Σταυροῦ, τοῦ Τάφου, τῆς τριημέρου Ἀναστάσεως, τῆς εἰς Οὐρανούς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας», καὶ ἐκφωνεῖ, ὑψῶν ἅμα τὸ Δισκάριον καὶ τὸ Ποτήριον διὰ σταυροειδῶν χειρῶν, «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρωμεν κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα», ἵνα ψάλλῃ καὶ ὁ λαὸς διὰ τοῦ Χοροῦ συντόμως τὴν Εὐχαριστίαν «Σὲ ὑμνοῦμεν, Σὲ εὐ-

λογοῦμεν, σοὶ εὐχαριστοῦμεν, Κύριε, καὶ δεόμεθά σου ὁ Θεὸς ἡμῶν. * Ψαλλομένης δὲ τῆς εὐχαριστίας ταύτης, ἐρίσταται ἡ σπουδασιότης στιγμῇ τῆς Λειτουργίας, ὁ δι' ἐπικλήσεως ἁγιασμὸς τῶν τιμίων Δώρων· διότι ὁ ἱερεὺς τότε δέσται καὶ παρακαλεῖ καὶ ἱκετεύει τὸν Θεόν, ἵνα καταπέμψῃ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ Ἅγιον, καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον τίμιον Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ ἐν τῷ Ποτηρίῳ τίμιον Αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Λέγων δὲ τὸ «Καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον» σφραγίζει διὰ σταυροειδοῦς εὐλογίας (δι' ἧς ἁγιάζονται πάντα τὰ μυστήρια κατ' ἀρχαιοτάτην παράδοσιν, ὡς σημειοῖ ὁ Μ. Βασίλειος) τὸν ἄρτον· λέγων δὲ τὸ «τὸ δὲ ἐν τῷ Ποτηρίῳ τούτῳ» . . . πάλιν σφραγίζει τὸ Ποτήριον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· εἰπὼν δὲ τὸ «Μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ Ἁγίῳ», σφραγίζει ἀμφοτέρω, ἐπιλέγοντος ἐκάστοτε τοῦ Διακόνου τὸ Ἀμὴν, ὅπερ τρισευεὶ ἐν τῷ τελευταίῳ. Μετὰ ταῦτα ἐξηγεῖ ὁ ἱερεὺς διὰ τί ἐπεκαλέσθη τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς, «Ὡστε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβάνουσιν εἰς νῆψιν ψυχῆς, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς κοινωνίαν τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος, εἰς βασιλείας Οὐρανῶν πλήρωμα, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ, μὴ εἰς κρίμα ἢ εἰς κατάρχημα». Εἶτα δὲ προσφέρεται ἡ λογικὴ καὶ ἀναίμακτος λατρεία ὑπὲρ Προπατόρων, Πατέρων . . . καὶ παντὸς ἐν πίστει τετελειωμένου, «Ἐξαιρέτως τῆς Παναγίας, ἀχράντου, ὑπερυλογημένης, ἐνδόξου, Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας», ὅπερ ἐκφωνεῖται, ἵνα ψάλλῃ ὁ Χορὸς τὸν ὕμνον τῆς Θεοτόκου «Ἀξίόν ἐστιν» ἢ τὸν Εἰρμόν τῆς ἐννάτης ὥδης τῶν μεγάλων ἑορτῶν, ἢ τὸ «Ἐπὶ σοὶ χαίρει» ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τοῦ Μ. Βασιλείου. Ἰδίως δὲ ἐξαίρεται ἡ Θεοτόκος, ὁ Πρόδρομος, οἱ Ἀπόστολοι καὶ ὁ ἑορταζόμενος ἄγιος· διότι παρακατιῶν ὑποδεικνύεται διὰ τί μνημονεύονται οἱ Ἅγιοι «ὢν ταῖς ἱεσίσαις ἐπίσκεψαι ἡμᾶς ὁ Θεός». Ἐξαιρέτως δὲ ἰσχύουσιν αἱ δεήσεις καὶ ἡ πρεσβεία τῆς Θεοτόκου κατὰ τὴν δόξαν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας. Ἐνταῦθα δὲ εἶναι καταλληλοτάτη στιγμῇ τῆς πρεσβείας αὐτῆς· διὸ καὶ προσφέρεται τὸ σύμβολον τῆς δεήσεως, τὸ θυμίαμα, ὑπὲρ ὧν πρεσβεύει ἡ Θεοτόκος μετὰ τῶν Ἀγίων.

Ὅταν ἐκφωνηθῇ τὸ «Ἐξαιρέτως», ἐπειδὴ ἤδη ἐτελέσθησαν καὶ ἡγιασθήσων τὰ τίμινα Δῶρα, πάντες οἱ μετ' εὐλαβείας ἱστάμενοι

καὶ δεόμενοι, ἐφ' ὅσον ψάλλεται τὸ «Σὲ ὑμνοῦμεν» (πάντες ἐξέρχονται τῶν στασιδίων), ἅμα ἀκούσαντες τὴν εἰρημένην ἐκφώνησιν τὴν διαδεχομένην τὸ «Σὲ ὑμνοῦμεν», προσκυνοῦσιν ἐπιβοῶντες «Μέγα τὸ ὄνομα τῆς ἀγίας Τριάδος», «Ἵπεραγία Θεοτόκε, σῶσον ἡμᾶς». Δοξολογοῦσι δηλ. τὴν Τριάδα διὰ τὸ τελεσθῆν θαῦμα, καὶ ἐπικαλοῦνται τὴν Θεοτόκον· διότι ὄντως ψαλλομένου τοῦ ὕμνου αὐτῆς ἐνώπιον τοῦ Ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ αἵροντος τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου καὶ περιστοιχουμένου ὑπὸ τῆς ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησίας (ἀναμνηστέον τὰς μερίδας τῶν ἐννέα ταχυμάτων), μνημονεύει ὁ ἱερεὺς ζώντων καὶ τεθνότων· ἀναγινώσκονται τὰ Δίπτυχα (1) τῶν κεκοιμημένων καὶ εἶτα μνημονεύονται οἱ ζῶντες. Διὸ καὶ ἐκφωνεῖται «Ἐν πρώτοις μνήσθητι Κύριε τοῦ Ἐπισκόπου» (ἢ Ἀρχιεπισκόπου κτλ.). Ἀφοῦ δὲ ὁ Διάκονος μνημονεύσῃ καὶ τῶν ἑκαστος κατὰ διάνοιαν ἔχει καὶ πάντων καὶ πασῶν, ἐπισφραγίζει ἐκφώνως τὴν εὐχαριστίαν καὶ τὸ μνημόσυνον ὁ ἱερεὺς διὰ τῆς δοξολογίας «Καὶ δὸς ἡμῖν ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ δοξάζειν καὶ ἀνυμνεῖν τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομα σου τοῦ Πατρὸς» κτλ. X

(15) *1) Θεοτοκία, 4) Θεία Κοινωνία. Μετὰ τὸν ἀγιασμόν τῶν τιμίων Δώρων καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Διπτύχων εἶπετο ἀνεκάλθεν ἡ κοινωνία τῶν ἀρχάντων μυστηρίων παρὰ πάντων τῶν περισσώτων πιστῶν (ἐξαίρουμένων τῶν μετανοούντων). Καὶ πρῶτον μὲν μετελάμβανον οἱ ἐκ τοῦ ἱεροῦ Καταλόγου, εἶτα δὲ οἱ Λαϊκοί. Ἐψάλλετο δὲ ὁ ψαλμὸς «Γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος» ὡς δῆλον ἐκ τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων καὶ τῶν Ἀποστολικῶν Διάτακων. Μανθάνομεν δὲ ἐκ τοῦ Πορφυρογεννήτου ὅτι μέχρι αὐτοῦ (10 ἑκατ.) συγχὰ μετελάμβανον οἱ Βασιλεῖς καὶ ἐκοινωνοῦν ὡς ἱερεῖς ἐν τῷ*

8) *ἦτις* (1) Τὰ Δίπτυχα, ἥτοι ἡνωμένοι δύο πλάκες ἢ σανίδες, περιέχον τοὺς ζῶντας καὶ νεκροὺς ἐκ τῶν εὐσεβῶν Χριστιανῶν, ἰδίως δὲ τῶν εὐσεβῶν Βασιλέων καὶ Ἱεραρχῶν. Διὰ τοῦτο ἐπέμενέ ποτε ὁ λαὸς νὰ ἐγγραφῇ τὸ τοῦ Χρυσοστόμου ὄνομα. Ἀνεγινώσκοντο δὲ τότε μεγαλοφώνως ἀπὸ τοῦ Ἀρβωνος, οὗτινος λείψανον εἶναι τὸ ἐκφωνούμενον ὑπὸ τοῦ Διακόνου «Καὶ πάντων καὶ πασῶν» καὶ αἱ εὐφημῖαι τῶν Πατριάρχων. Τὸ μνημόσυνον δὲ τῶν νεκρῶν, ὡς ζώντων παρὰ Θεῷ καὶ ὡς μεγίστην ὄντην αὐτοῖς φέρον, οὐ μόνον ἐκ τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων γινώσκομεν ὅτι ἐτελεῖτο, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶ προγενεστέρων μαρτυριῶν.

Βήματι καὶ ἄνευ τῆς Λαβίδος, δηλ. ὅπως καὶ οἱ Λαῖκοι τὸ πά-
λαι. Ἐν τούτοις καὶ οἱ Βασιλεῖς μετὰ ταῦτα, ὡς ἔστιν ἰδεῖν παρὰ
Κουροπαλάτῃ, ἐκοινώνουν ἐν τῷ ἱερῷ Βήματι μᾶλλον κατὰ τὴν ἡ-
μέραν τῆς στέψεως, καὶ ὁ λαὸς πολλῶ πρότερον ἐκοινώνει διὰ τῆς
Λαβίδος καὶ οὐχὶ καὶ ἐν ἐκάστῃ Λειτουργίᾳ, ἀλλ' εἰς ὠρισμένας
ἐποχὰς (ὡς νῦν), προηγουμένης προπαρασκευῆς διὰ μετανοίας καὶ
νηστείας. Νῦν ὑποχρεοῦνται νὰ κοινωνήσωσιν οἱ λειτουργοῦντες
ἱερεῖς καὶ Διάκονοι, ἵνα τελεσθῇ πλήρης ἡ Λειτουργία, καὶ αὐτοὶ
διασώζουσι τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, ἐνῷ ὁ λαὸς κοινωνεῖ τῆς χά-
ριτος τοῦ Θεοῦ, παριστάμενος μόνον ἐν τῇ Λειτουργίᾳ ὡς οἱ ἀρ-
χαῖοι Συνιστάμενοι, δηλ. οἱ μετανοοῦντες πιστοὶ καὶ ἀξιόμειοι
νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὴν Λειτουργίαν χωρὶς νὰ κοινωνήσωσιν.
Ἀξιοῦνται δὲ μόνον τοῦ Ἀντιδώρου, δηλ. ἐκ τοῦ ἄρτου, ἐξ οὗ
ἐξήχθησαν τὰ τίμια Δῶρα.

Πρὶν τελεσθῇ ἡ θεία Κοινωνία, τελεῖται προπαρασκευὴ διὰ
δεήσεως, διὰ τοῦ «Πάτερ ἡμῶν» καὶ διὰ τῆς κεφαλοκλισίας. Ἐν
τῇ δεήσει τῇ συμπληρωτικῇ (οἷα ἡ μετὰ τὸ Χερουδικὸν καὶ ἡ ἐν
τῷ Ἑσπερινῷ) τῇ ἐπομένῃ μετὰ τὸ μνημόσυνον προπαρασκευαζό-
μεθα ὄντως εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν· ἰδοὺ τί λέγει ὁ Διάκονος
«Πάντων τῶν Ἀγίων μνημονεύσαντες, ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ
Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῶν προσκομισθέντων καὶ ἁγιασθέντων
τιμίων Δώρων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὅπως ὁ φιλόπνευστος Θεὸς
ἡμῶν, ὁ προσδεξάμενος αὐτὰ εἰς τὸ ἅγιον καὶ ὑπερουράνιον καὶ
νοερὸν αὐτοῦ Θυσιαστήριον, εἰς δσμήν εὐωδίας πνευματικῆς, ἀντι-
καταπέμψῃ ἡμῖν τὴν θείαν χάριν καὶ τὴν δωρεάν τοῦ Ἀγίου Πνεύ-
ματος, δεηθῶμεν.» Ἐξακολουθεῖ δὲ τὰ λοιπὰ τὰ συνήθη. Ἀνάλο-
γος εἶναι καὶ ἡ μυστικὴ εὐχὴ τοῦ ἱερέως, ὅστις ἐπισφραγίζει τὴν
συμπληρωτικὴν δεήσιν διὰ τοῦ «Καταξίωσον ἡμᾶς, Δέσποτα, μετὰ
παρρησίας ἀκατακρίτως τολμᾶν ἐπικαλεῖσθαι σὲ τὸν ἐπουράνιον
Θεὸν Πατέρα, καὶ λέγειν». Καὶ λέγεται ἡ Κυριακὴ προσευχή, τὸ
«Πάτερ ἡμῶν», ἐν ἣ ὄντως πατέρα ἡμῶν ἡξιώθημεν νὰ καλέσωμεν
τὸν Θεόν, ἀλλ' ἂν ἀφῶμεν τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐ-
τῶν, ὡς καὶ ἡμῖν ἀφῆκεν ὁ Πατὴρ ἡμῶν ὁ Οὐράνιος, καὶ δι' οὗ
τολμῶμεν αὐτὸν ἐπικαλεῖσθαι. Καὶ περὶ μὲν τῆς λειτουργικῆς χρή-
σεως τῆς Κυριακῆς ταύτης προσευχῆς πολλὰς τὰς ἀποδείξεις ἔχομεν.

19) Διαβί
Δι' ἑαυτῶν
καὶ ἑαυτῶν
ἐκείνων
ἐνταῦθα δὲ τῆς Λειτουργίας ἀνέκαθεν ἐλέγετο ἡ Κυριακὴ προσευχή, διότι ἐν αὐτῇ αἰτούμεθα τὸν ἄρτον τὸν ἐπιούσιον· ὑπὸ τοῦτον δὲ ἐνόουν κατὰ πρῶτον λόγον οἱ πάλοι χριστιανοὶ τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, τὸ Σῶμα τοῦ Κυρίου, ὅπερ μετελάμβανον οὐ μόνον ἐν τῇ Λειτουργίᾳ, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑκάστην ἐν τῇ κατ' οἶκον προσευχῇ πρὸ πάσης ἄλλης τροφῆς, ὡς νῦν πολλοὶ εὐλαβεῖς πράττουσιν, ἔχοντες κατ' οἶκον Ἀντίδωρον (1). Ὡστε, ὡς εἴρηται, ἡ Κυριακὴ προσευχὴ προπαρασκευάζει ἡμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Ὁ αὐτὸς σκοπὸς καὶ τῆς ἐπομένης κεφαλολησίας, καθ' ἣν ἐπεύχεται μυστικῶς ὁ ἱερεὺς.

Μετὰ ταῦτα ἐφίσταται ἡ ἄλλη σπουδαιότητα πράξις, ἡ Κοινωνία τῶν ἀχράντων μυστηρίων, δι' ἧς τελειοῦται τὸ Μυστήριον. Εἰσάγει δὲ ὁ Διάκονος διὰ τοῦ «πρόσχωμεν», ὁ δὲ ἱερεὺς διὰ τοῦ «Τὰ Ἅγια τοῖς Ἁγίοις», δηλ. μεταδίδονται. Ἅγιοι ἐνταῦθα ἀποκαλοῦνται οἱ Χριστιανοί, ὡς καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἀποστόλου, διότι ἀγιάζονται διὰ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου τοῦ ἐκχυθέντος ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Ἴνα δὲ δευχθῇ ὅτι δὲν εἴμεθα ἄρ' ἐαυτῶν ἅγιοι, ψάλλει ὁ Χορὸς ἀμέσως μετὰ τὴν εἰρημένην ἐκφώνησιν τὸ «Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς· ἀμήν». Ἐνόςω δὲ κοινωνοῦσιν οἱ λειτουργοί, ψάλλει ὁ Χορὸς στίχον τινὰ, Κοινωνικὸν λεγόμενον, ἐν μὲν ταῖς Κυριακαῖς «Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν Οὐρανῶν» ἐν δὲ ταῖς Δεσποτικαῖς ἑορταῖς κατάλληλον ἐκάστη αὐτῶν, ἐν δὲ ταῖς Θεομητορικαῖς «Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι, καὶ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπικαλέσομαι», ἐν δὲ ταῖς μνήμας τῶν Ἁγίων συνήθως «Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔσται δίκαιος». Ἐκαστον δὲ Κοινωνικὸν ἐπισφραγίζεται διὰ τοῦ ἀλληλούϊα. Οὕτω δὲ αἵρεται ἡ χάσμαθιά, ἥτις ἔπρεπε νὰ λάβῃ χώραν ἐν τῷ χρόνῳ τῆς Κοινωνίας τῶν λειτουργῶν. Πρὶν δ' ἢ κοινωνήσωσιν οὗτοι, μερίζεται ὁ Ἄμνος καὶ μία μερὶς ἐμβάλλεται εἰς τὸ ἅγιον Ποτήριον, ἵνα πληρωθῇ τὸ Μυστήριον καὶ γένηται ἡ

(1) Σημειωτέον ὅτι διὰ τὰς καταχρήσεις ἐνωρὶς ἀπηγορεύθη τοῖς πιστοῖς νὰ φέρωσι μεθ' ἐαυτῶν κατ' οἶκον ἅγιον Ἄρτον πρὸς τὴν καθ' ἡμέραν κοινωνίαν. Ἐκ τούτου δὲ προῆλθε καὶ ἡ μετὰ ταῦτα συνήθεια νὰ μεταδίδωνται ἀμφοτέρω τὰ τίμια Δῶρα διὰ τῆς Λαβίδος τοῖς Λαϊκοῖς.

ἔνωσις ἀμφοτέρων τῶν τιμίων Δώρων καὶ ἐξ αὐτῶν μεταλλάξωσιν οἱ πιστοί. Λέγει δὲ ὁ ἱερεὺς, ποιῶν διὰ τῆς μερίδος σταυρὸν ἐπὶ τοῦ Ποτηρίου «Πλήρωμα Ποτηρίου, πίστεως, Πνεύματος Ἁγίου». Ἐγγέεται δὲ καὶ ἕως ὕδαρ, ἵνα ἔτι μᾶλλον ὑπομνησῇ τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου διὰ τοῦτο καὶ λέγει, ἐγγέων ὁ ἱερεὺς, «Ζέσις πίστεως, πλήρης Πνεύματος Ἁγίου». Σημειώτεον δὲ ὅτι, ὅταν ἱερουργῇ Ἀρχιερεὺς, μεταδίδωσι τοῦ μὲν ἁγίου Ἀρτου τοῖς προσερχομένοις ἱερεῦσιν ἐξ εὐωδύμων τῆς ἁγίας Τραπέζης, τοῦ δὲ Ποτηρίου ἐκ δεξιῶν· ἀλλὰ τοῖς Διακόνους μεταδίδωσι τοῦ Ποτηρίου ὁ πρόκριτος τῶν ἱερέων. >

(16) 11) Ὁ δὲ ὁ Θεὸς Ἀροῦ κοινωνήσωσιν οἱ Λειτουργοί, ἀνοίγονται αἱ κεκλεισμέ-
νοι θύραι, καὶ ὁ Διάκονος (οἱ Διάκονοι μετέδιδον τὸ πάλαι
τὴν Κοινωνίαν τῷ λαῷ) προσκομίζων τὸ ἅγιον Ποτήριον, προσκα-
λεῖ εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν διὰ τῶν «Μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως
καὶ ἀγάπης προσέλθετε». Τότε δὲ ὑπαντᾷ τοῖς Ἁγίοις ὁ Χορὸς διὰ
τῶν «Εὐλογημένοις ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος,
καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν». Τότε δὲ καὶ ἀνέκαθεν προσήρχοντο οἱ πιστοὶ
καὶ μετελάβανον ἐπὶ τοῦ Σολείου. (Τοῦτο πολλαχῶς γίνεται καὶ
νῦν, ὅσκις εἶναι κοινωνοῦντες. Λέγουσι δὲ τὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἱερέων
λεγόμενα «Πιστεῦω Κύριε, καὶ ὁμολογῶ» κτλ. καὶ ὁ Χορὸς ψάλλ-
ει τὸ Κοινωνικὸν τῆς Μ. Πέμπτης «Τοῦ Δείπνου σου τοῦ μυστι-
κοῦ κτλ.» Ἀλλὰ πολλαχῶς νῦν μεταλαμβάνουσι μετὰ τὸ τέλος
τῆς Λειτουργίας διὰ τὴν εὐκολίαν, ὅπερ δὲν εἶναι ὀρθόν. Σημειω-
τέον δὲ ὅτι ἡ τελετὴ αὕτη τῆς προσκλήσεως τῶν πιστῶν εἰς τὴν
παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἐθεωρήθη καὶ ὡς σύμβολον ἀναμνηστικὸν τῆς
δευτέρας καὶ τριτῆς αὐτοῦ παρουσίας. >

12) 12) Ὁ δὲ ὁ Θεὸς Μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ «Μετὰ φόβου Θεοῦ...» ἐπειδὴ συ-
νήθως δὲν γίνεται Κοινωνία τότε, εὐλογεῖ εὐθὺς τὸν λαὸν ὁ ἱερεὺς,
λέγων «Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονο-
μίαν σου», μεθ' ὃ ψάλλεται τὸ λαμπρὸν τροπάριον τῆς Πεντηκο-
στῆς «Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν» κτλ. (Τοῦτο ψάλλεται καθ'
ἀπάσας τὰς Λειτουργίας ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς μέχρι τῆς Ε'. Κυ-
ριακῆς τῶν νηστειῶν· μόνον δὲ κατὰ τὰς Δεσποτικὰς ἑορτὰς ψάλλ-
εται τὸ Ἀπολυτίκιον τῆς ἑορτῆς, τῷ δὲ Πάσχα μέχρι τῆς Ἀνα-
λήψεως τὸ «Χριστὸς ἀνέστη» κτλ. Μετὰ ταῦτα δὲ φέρων τὸ Πο-

τήριον, μυστικῶς μὲν λέγει ὁ ἱερεὺς «Εὐλογητὸς ὁ Θεός», ἐκφώνως δὲ «Πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ κτλ.» καὶ ταῦτα εἰπὼν ἀποτίθῃσι τὸ Ποτήριον ἐν τῇ Προθέσει, ὅπου καὶ τὸ Δισκάριον ὁ Διάκονος. Μετὰ ταῦτα ὁ Διάκονος προσκαλεῖ τοὺς πιστοὺς νὰ εὐχαριστήσωσι τῷ Κυρίῳ (ὡς ὑχαρίστησαν οἱ λειτουργοὶ πρότερον) διὰ τὴν μετάληψιν τῶν ἀχράντων μυστηρίων («Ὁρθοὶ μεταλαβόντες τῶν θείων, ἀγίων, ἀχράντων... Μυστηρίων, ἀξίως εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ» καὶ εἶτα ἐπιστραγγίζει τὴν δέξιν διὰ τοῦ «Ἀντιλαβοῦ κτλ.». Τοιοῦτος εὐχαριστήριος ὕμνος καὶ ὁ ψαλλόμενος ἐν Ῥωσσίᾳ πάντοτε μετὰ τὴν ἐκφώνησιν «Πάντοτε νῦν...». Ἔχει δὲ οὕτω· «Πληρωθῆτω τὸ στόμα ἡμῶν αἰνέσεώς σου Κύριε, ὅπως ὑμνήσωμεν τὴν δόξαν σου κτλ.» Τοιοῦτό τι ψάλλεται καὶ παρ' ἡμῶν ἐν τῇ Προηγιασμένῃ Λειτουργίᾳ.

13) *ὁ δὲ ἱερεὺς* Τέλος ἐπέρχεται ἡ Ἀπόλυσις, ἣν προαγγέλλει ὁ ἱερεὺς διὰ τοῦ «Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν», ὁ δὲ Διάκονος παραγγέλλει νὰ δεηθῶμεν, διότι μέλλει ὁ ἱερεὺς ἐν τῷ ναῷ νὰ εἴπῃ τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχὴν, ἐν ᾗ ἀπολύων τὴν ἐκκλησίαν εὐχεται ὑπὲρ πάντων. Εἶναι δὲ λαμπρὰ ἡ εὐχὴ αὕτη τοῦ Χρυσοστόμου. Ὀνομάσθη δὲ Ὀπισθάμβωνος, διότι ὄντως ὀπισθεν τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ Ἀμβωνος καὶ ἐπομένως ἐν τῷ μέσῳ τῶν πιστῶν ἀπηγγέλλετο ἄλλοτε ἢ τῆς Ἀπολύσεως εὐχῇ. Ὁ δὲ λαὸς ἐδοξολόγει τὸν Θεὸν διὰ τῆς τοῦ Ἰωβ δοξολογίας «Εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος». Ἀντίστοιχον εἶναι τὸ τοῦ Ἑσπερινοῦ «Νῦν ἀπολύεις». Ἐντεῦθεν δὲ καὶ νοοῦμεν διὰ τί καὶ νῦν ἐξέρχεται ὁ ἱερεὺς, ὅταν λέγῃ τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχὴν. Μετὰ δὲ ταῦτα τελεῖ καὶ τὴν συνήθη Ἀπόλυσιν, μεθ' ἣν καὶ διανέμει τὸ Ἀντίδωρον εἰς ἁγιασμὸν τῶν μὴ κοινωνησάντων τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

14) *ὁ δὲ ἱερεὺς* Οὐχ ἥττον πολλοὺ ἁγιασμοῦ καὶ ὠφελείας δύνανται νὰ πληροῦνται οἱ πιστοὶ, παριστάμενοι, ὡς δεῖ, ἐν τῇ θείᾳ Λειτουργίᾳ· δύνανται διὰ τῶν συχνῶν δεήσεων νὰ ἐξιλεώσῃσι τὸν Θεόν· δύνανται νὰ θρέψῃσι τὴν ψυχὴν των καὶ πληρώσῃσι σοφίας, ἀκροώμενοι μετὰ προσοχῆς τῆς ἁγίας Γραφῆς· δύνανται νὰ προσφέρωσι τὸ δῶρόν των καὶ νὰ καταστήσωσιν εὐπρόσδεκτον τὴν θυσίαν αἰνέσεως, ὅταν ἀκούσαντες τὸ «Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους» πληρωθῶσιν ὄντως ἀγάπης καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς καὶ συγχωρήσωσιν

αὐτοῖς. Δύνανται νὰ ἀποδείξωσι καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τοὺς προαπελθόντας πατέρας καὶ ἀδελφοὺς, μνημονεύοντες αὐτῶν, ὅταν ἀκούσωσι τὸ τοῦ Διακόνου «Καὶ ὧν ἕκαστος κατὰ διάνοιαν ἔχει». Πολλῆς δὲ συντριβῆς πρόξενον, ὅτι κατέστημεν ἀνάξιοι τῆς συχνῆς Τραπέζης τοῦ Κυρίου, καὶ δὲν τολμῶμεν νὰ προσέλθωμεν εἰς τὴν καλοῦσαν φωνὴν «Μετὰ φόβου Θεοῦ . . . προσέλθετε». Ἄλλ' ἔστω ἡμῖν εἰς ἁγιασμόν καὶ σωτηρίαν ἡ συντριβὴ ἡ ἀκραιφνὴς αὐτῆς καθαρίσει ἡμᾶς, ἵνα φορέσωμεν ἑνδυμα γάμου καὶ παραστῶμεν ἀφύβως ἐνώπιον τοῦ Νυμφίου τοῦ ἐρχομένου ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός.

(18) § 11. Περί τῆς Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων Δώρων.

1) *Ἡ Λειτουργία* ἡ Λειτουργία αὕτη ὠνομάσθη οὕτω, διότι ἐν αὐτῇ δὲν ἁγιαζονται τὰ τίμια Δώρα, ἀλλ' ἁγιασμένα ἤδη ἐν ἄλλῃ πλήρει Λειτουργίᾳ (τῇ τῆς προηγουμένης Κυριακῆς) παρατίθενται μόνον ἐπὶ τῆς Τραπέζης τοῦ Κυρίου εἰς κοινωνίαν. Παρατίθενται δὲ κατὰ τὰς νηστήμους ἡμέρας τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ὡς εἴρηται καὶ ἄλλοτε, καὶ μάλιστα κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν ἐν τῷ Ἑσπερινῷ. Ἡ ὅλη δὲ ακολουθία εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, προπαρασκευὴ εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν.

2) *Ἡ Λειτουργία* Καὶ ἡ Λειτουργία αὕτη εἶναι ἀρχαιοτάτη, ὡς καὶ αἱ λοιπαί, μόνον δὲ ἐπεξεργάσθησαν αὐτὴν μετὰ ταῦτα ὡς καὶ τὰς ἄλλας. Καὶ ὅτι μὲν ἀρχαία, δῆλον τοῦτο ὅταν ἀναλογισώμεθα, ὅτι ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐωρτάζοντο αἱ δύο ἡμέραι τῆς ἐβδομάδος, ἡ Τετάρτη καὶ Παρασκευὴ, ὡς νηστιμοὶ ἡμέραι, δηλ. μετελάμβανον τροφῆς οἱ πιστοὶ μετὰ τὴν ἐσπερινὴν προσευχὴν. Ἑορτῆς δὲ χαρᾶς κατηριστικὸν ἦν ἡ θεία Λειτουργία, καὶ γινώσκομεν ὅτι τὸ πάλαι οἱ χριστιανοὶ μετελάμβανον κατὰ πᾶσαν Λειτουργίαν. Ἐν τούτοις κατὰ τὰς νηστήμους ἡμέρας ἦν ἀπαγορευμένη ἡ τελεία Λειτουργία, ὡς τοῦτο ῥητῶς ἀπαγορεύει ἡ ἐν Λαοδικαίᾳ Σύνοδος (καν. 49) διὰ τὰς νηστήμους ἡμέρας τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, καθ' ἃς ἀπαγορεύει καὶ νὰ ἐορτάζωνται αἱ μνήμαι τῶν Μαρτύρων καὶ ἔπρεπε νὰ μετατεθῶσιν εἰς τὸ Σάββατον καὶ Κυριακὴν. Ὡστε ἐκ τούτων ἐξαγομεν, ὅτι κατὰ τὴν Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν λειτουργία ἦν μόνον ἡ κοινωνία τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ὅπερ εἶναι, ὡς εἴρηται, καὶ ἡ λειτουργία ἡ Προηγιασμένη. Ὁ 52 κανὼν τῆς

ς'. οἰκουμ. Συνόδου λέγει «Ἐν πάσαις ταῖς τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς τῶν νηστειῶν ἡμέραις, παρεκτός Σαββάτου καὶ Κυριακῆς καὶ τῆς ἁγίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἡμέρας, γινέσθω ἡ τῶν προηγιασμένων ἱερὰ Λειτουργία». Ἐνταῦθα ἐρμηνεύεται ὁ προηγουμένος τῆς ἀρχαιοτέρας Συνόδου κανὼν· θεωρεῖται δὲ ὡς ὑπάρχουσα ἡ Λειτουργία, ὡς μαρτυρεῖ περὶ τούτου καὶ ὁ κατὰ ταύτην ψαλλόμενος χερουβικὸς ὕμνος «Νῦν αἱ Δυνάμεις», ὁ πολλῶ πρότερον τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου εἰσαχθεὶς.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγομεν καὶ ὅτι οὔτε ὁ Διάλογος Γρηγόριος, εἰς ὃν συνήθως ἀποδίδεται, οὔτε ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς (καὶ τούτῳ ἐπιγράφεται) εἶναι οἱ εἰσαγαγόντες ἢ καὶ συντάξαντες τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος Λειτουργίαν. Τοῦτο ἔτι μᾶλλον καταφαίνεται, διότι εἰς τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα οὐδενὸς ὀνόματος φέρεται ἡ Προηγιασμένη Λειτουργία. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐπειδὴ ἐθεωρήθη ὡς Λειτουργία τοῦ Διαλόγου, διὰ τοῦτο μνημονεύεται ἐν τῇ Ἀπολύσει (ὡς ἐν ταῖς ἄλλαις Λειτουργίαις ὁ Χρυσόστομος καὶ Βασίλειος), διότι ἦσως αὐτὸς διέταξεν ἐν ταῖς τότε ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του Ἑλληδικαῖς Ἐκκλησίαις τὰ τῆς προηγιασμένης Λειτουργίας σύμφωνα πρὸς τὰς διατάξεις τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὁ δὲ θεὸς Γερμανὸς φαίνεται ὅτι διέταξε τὰ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῆς μετὰ τοῦ ἑσπερινοῦ, ὡς ἄχρι τοῦδε ἐπιτελεῖται.)

3) *Προσκομιδή*. Δύο εἶναι τὰ κυριώτερα μέρη τῆς Λειτουργίας ταύτης, ἡ Προσκομιδὴ καὶ ἡ Κοινωνία. Παρατίθενται δὲ εἰς τὴν τῆς Προθέσεως Τράπεζαν τὰ προηγιασμένα Δῶρα οἱ ἱερεῖς ἐν καιρῷ τοῦ Ἑσπερινοῦ, ὡς ἐν τῷ Ὁρθρῳ προπαρασκευάζεται ἡ Προσκομιδὴ τῶν ἄλλων Λειτουργιῶν.

(1) *Προσκομιδὴ*. Καὶ ἡ Προσκομιδὴ κυρίως τῆς Λειτουργίας ταύτης τελεῖται ἐν τῷ Χερουβικῷ ὕμνῳ· ἀλλ' οὐχ ἦττον, ὡς εἴρηται, ἐν τῷ Ἑσπερινῷ παρατίθενται οἱ ἱερεῖς τὰ Προηγιασμένα Δῶρα, ἵνα προσκομισθῶσιν εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν.

Ὁ μὲν Ἑσπερινὸς τελεῖται μέχρι τοῦ «Κύριε ἐκέκραξα» ὡς συνήθως τελεῖται. Μόνη δὲ διαφορά ὅτι ἀναγινώσκονται αἱ Ὠδαὶ τῶν ἀναβαθμῶν ἀντὶ ἄλλου Καθίσματος τοῦ Ψαλτηρίου, ὡς εἴρηται πολλάκις. Τότε καὶ παρατίθενται εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Προθέσεως τὰ Προηγιασμένα Δῶρα. Τὰ δὲ Ἀναγνώσματα τῆς Π. Δια-

θήκης μεσολαβούνται δι' ἰδιαζούσης πράξεως ἐπεχούσης τόπον ἀσπασμοῦ. Καὶ δὴ λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὸ πρὸ τοῦ Βήματος ἱστάμενον μανουάλιον μετὰ θυμιάματος σφραγίζει δι' αὐτοῦ σταυροειδῶς ἐνώπιον τῆς ἀγίας Τραπεζῆς, λέγων «Σοφία, ὀρθοί. Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι». Σφραγίζει δ' ἅμα καὶ τὸν λαόν.

Μετὰ ταῦτα ψάλλεται τὸ «Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου» πολλαχοῦ μετὰ γονυκλισίας· κατὰ δὲ τὸ Τυπικὸν ἐν τέλει γίνονται τρεῖς μετάνοιαι μεγάλαι μετὰ τῶν «Κύριε καὶ Δέσποτα», τῶν ἐν ταῖς μεγάλαις μετανοίαις συνήθων. Μετὰ ταῦτα ἔπονται αἱ συνήθειαι ἐκτενεῖς καὶ ἀπὸ τῆς τετάρτης τῆς Μεσονηστήσιμου ἑβδομάδος λέγονται καὶ ἄλλα Διακονικὰ ὑπὲρ τῶν πρὸς τὸ φῶτισμα παρασκευαζομένων Κατηχομένων, ὅπερ ἀναμνησθεὶς τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν.

4) Τὸ ὄχι Χερουβικὸς ὕμνος εἶναι τὸ «Νῦν αἱ Δυνάμεις τῶν Οὐρανῶν σὺν ἡμῖν ἀοράτως λατρεύουσιν· ἰδοὺ γὰρ εἰσπορεύεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης· ἰδοὺ θυσία μυστικὴ τετελειωμένη δορυφορεῖται. Πίστει καὶ πόθῳ προσέλθωμεν, ἵνα μέτοχοι ζωῆς αἰωνίου γενόμεθα· ἀλληλουῖα.» Τὸ χερουβικὸν τοῦτο εἰσῆχθη, ὡς εἶδομεν ἄλλοτε, περὶ τὸ 612, καὶ μετὰ τὸ «ἰδοὺ γὰρ εἰσπορεύεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης» γίνεται ἡ μεγάλη Εἰσοδὸς τῆς Προσκομιδῆς, σιωπηλῶς, ἄνευ δηλ. μνημοσύνου, διότι εἶναι προηγιασμένα τὰ Δῶρα. Ἐνώπιον δὲ τοῦ εἰσπορευομένου Βασιλέως πάντες πρηνεῖς δέονται καθ' ἑαυτοὺς, ἵνα μνησθῇ αὐτῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ του. Εἶναι δὲ συγκινητικωτάτη ἡ στιγμή, ὡς καὶ ἡ τοῦ «Κατευθυνθήτω». Ἐν Ῥωσσίᾳ δὲ καὶ μετὰ τὸ Χερουβικὸν τοῦτο γίνονται αἱ μεγάλαι μετάνοιαι μετὰ τοῦ «Κύριε καὶ Δέσποτα».

5) *Ἐπειδὴ* 2) Κοινωνία. Ἐπειδὴ, ὡς εἴρηται πολλάκις, εἶναι προηγιασμένα τὰ Δῶρα, εὐθὺς μετὰ τὸν Χερουβικὸν ὕμνον γίνεται ἡ προπαρασκευὴ εἰς τὴν θεῖαν κοινωνίαν, ἀρχομένη διὰ τῆς συμπληρώσεως τῆς δεήσεως καὶ διὰ τοῦ «Πάτερ ἡμῶν».

Ἀντὶ ἄλλου Κοινωνικοῦ ψάλλεται τὸ ἀρχαιότατον «Γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστός ὁ Κύριος»· Καὶ μετὰ ταῦτα ψάλλονται στίχοι τινὲς ἐκ τοῦ 33 ψαλμοῦ τοῦ ἐπισφραγιζοντος τὴν Ἀκολουθίαν τῶν Τυπικῶν. Οἱ εἰρημένοι στίχοι ἔχουσιν οὕτως· «Ἐβλογήσω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ, διαπαντός ἡ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν

τῷ στόματί μου. Ἄρτον οὐράνιον καὶ ποτήριον ζωῆς γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος». Ὅλος δὲ ὁ ψαλμὸς ἀναγινώσκεται ἐν τῇ Ἀπολύσει. Ἐν δὲ ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς ἔπεται καὶ ἡ τῆς Τραπέζης Ἀκολουθία. >

= Ἐκ τῶν εἰρημένων δὴλον, ὅτι ἡ Προηγιασμένη Λειτουργία ἔχει πολὺ τὸ ἀρχαιότροπον καὶ εἶναι κατάλληλος εἰς νηστήμους ἡμέρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

§ 12. Περὶ τῶν ἀκολουθιῶν τῶν λοιπῶν μυστηρίων.

(18) Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος. Ἐπειδὴ πρέπει νὰ πιστεύσῃ τις πρῶτον εἰς τὸν ἐν Τριάδι Θεὸν καὶ ἰδίως εἰς τὸν Λυτρωτὴν τοῦ κόσμου καὶ εἶτα νὰ βαπτισθῇ, ὡς τοῦτο διέταξεν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ· «Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται» (Μάρκ. 16, 16), διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ διάδοχοι αὐτῶν προπαρεσκεύαζον εἰς τὸ Βάπτισμα τὰ ἔθνη, μαθητεύοντες αὐτοὺς καὶ κατηχούντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, καὶ ἔπειτα ἐβάπτιζον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν δὲν ἐγίνετο διάκρισις χρόνου· μετὰ ταῦτα ὅμως διὰ τοὺς διωγμοὺς ἐδοκίμαζον ἐπὶ μακρότερον χρόνον τοὺς κατηχουμένους, ἐπὶ δύο καὶ τρία ἔτη (ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐτηρεῖτο πάντοτε αὐστηρῶς), ἐπιτρέποντες νὰ ἀκοῶνται τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὅτε δὲ ἐβεβαιούντο οἱ προεστώτες τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς ὀριμότητος καὶ εὐληκρινείας τῶν εἰς Χριστὸν προσερχομένων, τότε ἐνέγραφον αὐτοὺς εἰς τὰ μητρώα τῆς Ἐκκλησίας καὶ κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν ἰδίως ἐδίδασκον αὐτοὺς οἱ Κατηχηταὶ (πολλαχοῦ αὐτοὶ οἱ ἐπίσκοποι) τὰ κυριώτατα ἄρθρα τῆς πίστεως καὶ μετὰ ταῦτα ἐτελοῦντο ὅσα καὶ νῦν, ἀφοῦ ὑπισχνοῦντο νὰ ἐμμένωσιν εἰς τὴν πίστην καὶ ὁμολόγουν αὐτήν. Μετὰ ταῦτα δὲ, ὅτε ἐθιμάμβυσεν ἡ χριστιανικὴ πίστις, καὶ ἔγινε θεοσεβεία τοῦ Κράτους ὁ Χριστιανισμὸς, τότε καὶ τὸ σπαινώτερον τελούμενον πρότερον Νηπιοβάπτισμα κατέστη τὸ συνηθέστατον, ὥστε ἡ Κατήχησις ἐτελεῖτο μετὰ ταῦτα, καὶ ἀντὶ τῶν

νηπίων ἐδίδον τὰς ὑποσχέσεις καὶ ὡμολόγουν τὴν πίστιν οἱ Ἀνάδοχοι. Ὡς δὲ ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, ὅτε ἐβαπτίζοντο οἱ γονεῖς, συνεβαπτίζοντο καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, διότι ἤρκει ἡ πίστις τῶν γονέων νὰ καταστήσῃ ἄξια τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι χάριτος τὰ νήπια καὶ ἦν ἀρκετὴ ἐγγύησις τῆς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ πίστει ἀνατροφῆς, οὕτω καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ἐγγύησις τοῦ Ἀναδόχου καὶ ἡ παρ' εὐσεβείας γονεῦσιν ἀνατροφή ἦσαν ἱκανὰ, ἵνα μὴ στερεῶνται τοῦ Βαπτίσματος τὰ νήπια καὶ οὕτω μὴ κινδυνεύωσι νὰ ἀποθάνωσιν ἀβάπτιστα. Οὕτω δὲ ἐξενίκησε βαθμηδὸν τὸ Νηπιόβαπτισμα, ἀλλὰ μεγάλη εἶναι ἡ εὐθύνη τῶν Ἀναδόχων καὶ τῶν γονέων, ἂν παραλείψωσι τὴν κατήχησιν τῶν τέκνων τῶν.

Δῆλον λοιπὸν ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι δύο μέρη συναπαρτίζουν τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος.

1) Εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν Κατηχομένων. Πρὶν βαπτισθῶσι τὰ νήπια γίνονται πρῶτον Κατηχούμενοι. Κυρίως δὲ τελοῦνται ὅσα εἰς τοὺς πάλαι Κατηχομένους ἐτελοῦντο ἐλίγω πρότερον πρὶν βαπτισθῶσιν, ὅπερ ἐκ τῶν εἰρημένων κατανοεῖται ἥδη. Τὰ δὲ τελούμενα εἶναι πάντα ἀρχαῖότατα, ὥς ἐστιν ἰδεῖν ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν (7,30—45) καὶ ἐκ τῶν Κατηχητικῶν καὶ ἰδίως τῶν δύο πρώτων μυσταγωγικῶν λόγων τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἱεροσολύμων.

Τὰ αὐτὰ γίνονται ἄχρι τοῦδε ἀποκρινομένου τοῦ Ἀναδόχου καὶ ἐγγυώμενου. Λέγεται δὲ τρίς ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως τὸ «Πιστεύω» τότε, ἐνθ' οἱ πάλαι Κατηχούμενοι ἠδύναντο καὶ πρότερον νὰ ὁμολογήσωσι τὴν πίστιν.

2) Ἀκολουθία τοῦ βαπτίσματος. Πάλαι μὲν μετὰ τοὺς ἐξορκισμοὺς καὶ τὴν ὑπόσχεσιν καὶ ὁμολογίαν ὠδηγοῦντο οἱ φωτιζόμενοι εἰς τὸ παρακείμενον τῇ Ἐκκλησίᾳ Βαπτιστήριον, ὅπου ἀπεκδυόμενοι ὕλως καὶ ἀλειφόμενοι ὅλοι ἐλαίῳ εἰς σημεῖον ὅτι ἐνεκεν-τρίσθησαν τῇ καλλιελαίᾳ, τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, καὶ ἐπομένως εἰς σημεῖον τῆς ἐν τῷ Βαπτίσματι μεταδιδομένης χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἐβαπτίζοντο ἔπειτα διὰ τριῶν καταδύσεων καὶ ἀναδύσεων εἰς τὸ Ὄνομα τοῦ Πατρὸς (ἀ. κατὰδυσίς), καὶ τοῦ Υἱοῦ (β'. κατὰδυσίς), καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (γ'. κατὰδυσίς), ἐπιλεγομένου ἐκάστοτε τοῦ Ἀμὴν. Εὐθὺς δὲ ἐχρίοντο Μύρῳ καὶ καθ' ὃν τρόπον νῦν τοῦ-

το τελείται¹. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐνεδύοντο χιτῶνα λευκὸν εἰς σημεῖον τῆς καθαρότητος ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας καὶ τοῦ καινοῦ ἀνθρώπου, ὃν ἐνεδύθησαν, καὶ ἔφερον λαμπρὰ εἰς σημεῖον τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ, ὃ ἐφωτίσθησαν ἐν τῷ Βαπτίσματι. Καὶ μετὰ ταῦτα παρεπέμποντο ἐν πομπῇ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὅπου ἡσπάζοντο αὐτοὺς οἱ πιστοί, μεθ' ὃ ἐτελειετο ἡ Λειτουργία, καθ' ἣν ἐν τῇ Ἀνατολῇ (ὡς φαίνεται) ἐκοινωνοῦν τῶν ἀρχόντων Μυστηρίων, καὶ οὕτως ἐτελειοῦντο εἰς τέλειον χριστιανόν.

β.) Περὶ τοῦ ἁγίου Μύρου. Εἶδομεν ὅτι τὸ Μυστήριον τοῦτο συνδέεται μετὰ τοῦ Βαπτίσματος. Ἀντικατέστησε δὲ τὴν ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἐπισφράγισιν τοῦ Βαπτίσματος διὰ τῆς μετ' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν Ἀποστόλων μεταδόσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος (Πράξ. 8, 14—17. 19, 2—6). Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν ἤδη χρόνων ἀντικατέστησε τὴν ἐπίθεσιν τῶν χειρῶν τὸ καὶ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ χρίσμα· διότι, ἀφοῦ ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς καὶ δὲν ἠδύναντο πανταχοῦ νὰ παρευρίσκωνται οἱ Ἀπόστολοι, οἱ καὶ τόπον ἐπισκόπων ἐπέχοντες, ἦτο ἀνάγκη νὰ μεταδίδηται τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον διὰ τοῦ ἁγιασθέντος ὑπ' αὐτῶν Μύρου, χριόντων τοῦτω τοὺς φωτιζομένους τῶν ἐκκαταχοῦ Πρεσβυτέρων. Τοῦτο δὲ βεβαιοῦται ἐκ τῆς ἡδὴ καθολικῆς χρήσεως τοῦ Μύρου κατ' αὐτὴν τὴν δευτέραν ἐκατονταετηρίδα. Ἐκ τούτων δὲ δῆλον, ὅτι τὸ χρίσμα τοῦ Μύρου ὑπαινίττεται καὶ ὁ Ἀπόστολος (Β'. Κορινθ. 1, 21. 22) «ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς Θεός· ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν». Ἡγιαζέτο δὲ τὸ Μῦρον ὑπὸ τῶν Ἐπισκόπων, καὶ διὰ τοῦ ἡγιασμένου τούτου Μύρου ἔχαιον οἱ Πρεσβύτεροι τοὺς φωτιζομένους εὐθὺς μετὰ τὸ Βάπτισμα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς ἄχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν. Τοῦτο ἦν ἡ κοινοστάτη καὶ ἀρχαιοτάτη ὁμολογουμένως πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἦν ἐκύρωσεν ἡ ἐν Λαο-

4) Ὅτι ὁ τύπος τοῦ Βαπτίσματος, ὁ διὰ τριῶν καταδύσεων καὶ ἀναδύσεων καὶ εἰς τὸ ὄνομα τῆς Τριάδος, ἣν ὁ κοινότητος καὶ μόνος γνήσιος, τοῦτο πανθομολογούμενον. Ἀνέκαθεν δὲ αἱ τρεῖς καταδύσεις ὑπεμνηστικὸν τὴν τριήμερον ταπὴν τοῦ Κυρίου.

δικαία Σύνοδος (Καν. 48). Ἐν τούτοις ἐν τῇ Δύσει ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ περιέρχονται οἱ Ἐπίσκοποι καὶ νὰ σφραγίζωσι τὸ Βάπτισμα (confirmatio). Δῆλον δ' ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι δύο τινὰ διακριτέον, τὸν ἁγιασμὸν τοῦ Μύρου καὶ τὸ δι' αὐτοῦ χρίσμα τοῦ βαπτισθέντος.

3) *πολλοὶ καὶ ἄλλοι* 1) Ἁγιασμὸς τοῦ Μύρου. Κατὰ τὴν διάταξιν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας τῇ μὲν μεγάλῃ Τετάρτῃ, ὅτε ἡλείρθη μύρῳ καὶ ὁ Σωτὴρ, κατασκευάζεται τὸ Μύρον ἐκ τεσσαράκοντα περίπου εὐωδῶν ὕλων μετὰ τοῦ ἐλαίου τοῦ ἐπικρατεστέρου· τῇ δὲ Μ. Μέρπητῃ ἐν μὲν τῇ Μ. εἰσόδῳ προσκομίζεται μετὰ Ῥιπιδίων τὸ Ἀλάβαστρον τοῦ Μύρου πρὸ τῶν τιμίων Δώρων καὶ κατατίθεται ἐν τῇ ἀγίᾳ Τραπέζῃ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου. Μετὰ δὲ τὸν ἁγιασμὸν τῶν τιμίων Δώρων καὶ τὸ Μνημόσυνον, ἀφοῦ ἐκφωνηθῇ τὸ «Καὶ ἔσται τὰ ἐλεή» κτλ., τότε ὁ Πατριάρχης ἐπικαλεῖται τὴν ἁγιαστικὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὅταν δὲ ἐξέλθωσι τὰ Ἅγια, ἐγγε-
ἐν τῇ ἁγίᾳ Τραπέζῃ
καὶ οὗτος τίθη- σιν αὐτὸ ἐν τῇ Ἀγγείῳ, ὅπου καὶ τὸ Νάρδιον. Μετὰ ταῦτα δια- νέμει ὁ Πατριάρχης εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν Ἐπισκόπους. Ἐν τούτοις ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ἂν καὶ Ἀυτοκράτορας, δὲν ἀρνᾷται τὸ Μύρον, ὡς τοῦτο ποιεῖ καὶ ἡ Ἀυτοκράτορας Ἐκκλησία τῆς Ῥωσσίας, ἀλλὰ λαμβάνει παρὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἁγιασθὲν Μύρον. Τοῦτο δὲ ἐγένετο, ἵνα ἀναμνηστικῇ τὴν πρότερον διοικητικὴν ἐνότητα καὶ ἵνα ᾗ σημεῖον τῆς πνευματικῆς ἐνότητος.

2) Χρίσμα διὰ τοῦ ἁγίου Μύρου. Μετὰ τὸ Βάπτισμα, ὡς εἰρήται, χρίει ὁ ἱερεὺς τὸν βαπτισθέντα διὰ τοῦ ἁγίου Μύρου, ποτῶν τόπον σταυροῦ, ἐπὶ τοῦ μετώπου, τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν μυ-
ἐν τῇ ἁγίᾳ Τραπέζῃ
καὶ οὗτος τίθη- σιν αὐτὸ ἐν τῇ Ἀγγείῳ, ὅπου καὶ τὸ Νάρδιον. Μετὰ ταῦτα δια- νέμει ὁ Πατριάρχης εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν Ἐπισκόπους. Ἐν τούτοις ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ἂν καὶ Ἀυτοκράτορας, δὲν ἀρνᾷται τὸ Μύρον, ὡς τοῦτο ποιεῖ καὶ ἡ Ἀυτοκράτορας Ἐκκλησία τῆς Ῥωσσίας, ἀλλὰ λαμβάνει παρὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἁγιασθὲν Μύρον. Τοῦτο δὲ ἐγένετο, ἵνα ἀναμνηστικῇ τὴν πρότερον διοικητικὴν ἐνότητα καὶ ἵνα ᾗ σημεῖον τῆς πνευματικῆς ἐνότητος.

3) *πολλοὶ καὶ ἄλλοι* 2) Χρίσμα διὰ τοῦ ἁγίου Μύρου. Μετὰ τὸ Βάπτισμα, ὡς εἰρήται, χρίει ὁ ἱερεὺς τὸν βαπτισθέντα διὰ τοῦ ἁγίου Μύρου, ποτῶν τόπον σταυροῦ, ἐπὶ τοῦ μετώπου, τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν μυ-
ἐν τῇ ἁγίᾳ Τραπέζῃ
καὶ οὗτος τίθη- σιν αὐτὸ ἐν τῇ Ἀγγείῳ, ὅπου καὶ τὸ Νάρδιον. Μετὰ ταῦτα δια- νέμει ὁ Πατριάρχης εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν Ἐπισκόπους. Ἐν τούτοις ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ἂν καὶ Ἀυτοκράτορας, δὲν ἀρνᾷται τὸ Μύρον, ὡς τοῦτο ποιεῖ καὶ ἡ Ἀυτοκράτορας Ἐκκλησία τῆς Ῥωσσίας, ἀλλὰ λαμβάνει παρὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἁγιασθὲν Μύρον. Τοῦτο δὲ ἐγένετο, ἵνα ἀναμνηστικῇ τὴν πρότερον διοικητικὴν ἐνότητα καὶ ἵνα ᾗ σημεῖον τῆς πνευματικῆς ἐνότητος.

4) *πολλοὶ καὶ ἄλλοι* 3) Χρίσμα διὰ τοῦ ἁγίου Μύρου. Μετὰ τὸ Βάπτισμα, ὡς εἰρήται, χρίει ὁ ἱερεὺς τὸν βαπτισθέντα διὰ τοῦ ἁγίου Μύρου, ποτῶν τόπον σταυροῦ, ἐπὶ τοῦ μετώπου, τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν μυ-
ἐν τῇ ἁγίᾳ Τραπέζῃ
καὶ οὗτος τίθη- σιν αὐτὸ ἐν τῇ Ἀγγείῳ, ὅπου καὶ τὸ Νάρδιον. Μετὰ ταῦτα δια- νέμει ὁ Πατριάρχης εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν Ἐπισκόπους. Ἐν τούτοις ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ἂν καὶ Ἀυτοκράτορας, δὲν ἀρνᾷται τὸ Μύρον, ὡς τοῦτο ποιεῖ καὶ ἡ Ἀυτοκράτορας Ἐκκλησία τῆς Ῥωσσίας, ἀλλὰ λαμβάνει παρὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἁγιασθὲν Μύρον. Τοῦτο δὲ ἐγένετο, ἵνα ἀναμνηστικῇ τὴν πρότερον διοικητικὴν ἐνότητα καὶ ἵνα ᾗ σημεῖον τῆς πνευματικῆς ἐνότητος.

γίγεται τὸ στήθος, ἵνα ἁγιασθῇ ἡ ἔδρα τῶν ἐπιθυμιῶν, ἡ καρδία σπραγίζονται, τέλος, αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες, ἵνα ἁγιασθῶσι τὰ ὄργανα τῶν ἔργων. Οὕτω δὲ γινόμενοι χριστοὶ Κυρίου καὶ εἰσαγόμενοι εἰς τὸ Βασιλεῖον ἐσάτευμα, λαμβάνομεν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεόν, ἵνα λαμβάνοντες τὴν παρ' αὐτοῦ χάριν, ἁγιασώμεν ὅλον ἡμῶν τὸν βίον καὶ προκόπτωμεν ἐν τῷ ἀγαθῷ. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι οἱ Ἀρμένιοι, χρίοντες τὰ εἰρημένα μέλη τοῦ σώματος, ἐπιλέγουσιν ἐκάστοτε καταλλήλους λέξεις καὶ δηλωτικὰς τῆς αὐτῆς ἐννοίας.

γ.) Περὶ τῆς Μετανοίας καὶ Ἐξομολογήσεως. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅτε τὰ πλείεστα μέλη τῆς Ἐκκλησίας ἦσαν ἁπλοῦς (διότι ἐκαθαρίζοντο ὡς χρυσὸς ἐν τῷ ὕδατι τῶν διωγμῶν), οἱ περιπίπτοντες εἰς βαρεὰ ἁμαρτήματα δημοσίᾳ ἐξομολογοῦντο ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας καὶ δημοσίᾳ μετενόουν, ἀναλόγως τοῦ ἁμαρτήματος καὶ τῆς προκοπῆς ἐν τῇ μετανοίᾳ ἀποκλειόμενοι τῆς κοινωνίας τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἐπ' ἀνάλογον χρόνον. Ἐν τούτοις παρευρίσκοντο εἰς τὴν θεῖαν Λειτουργίαν, καὶ διὰ γονυκλισιῶν καὶ διὰ δακρύων καὶ τῶν τοιούτων ἀπεδείκνυνον τὴν μετάνοιαν αὐτῶν. Συνετέλει δὲ καὶ ἡ Ἐκκλησία διὰ τῶν εὐχῶν τῆς, καὶ ὅτε ὁ ἔχων τὴν ἐξουσίαν τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν Ἐπίσκοπος (ἢ ὁ παρ' αὐτοῦ τεταγμένος Πρεσβύτερος) πειθόμενος περὶ τῆς εἰλικρινείας τῆς μετανοίας καὶ τῶν ὥριμων αὐτῆς καρπῶν, ἔλυε τοῦ δεσμοῦ διὰ συγχωρήσεως ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἐδίδου τὴν ἄδειαν, ἵνα προσέλθῃ τῷ ἀθανάτῳ Βασιλεῖ καὶ λάβῃ παρ' αὐτοῦ τὴν συγχώρησιν, κοινωνῶν τοῦ Αἵματος αὐτοῦ τοῦ ἐκχυθέντος ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Ὡστε ἐντεῦθεν δῆλον, ὅτι Ἀκολουθία τοῦ μυστηρίου τῆς Μετανοίας εἶναι αὕτη ἡ θεία Λειτουργία, καὶ ὅτι τελειοῦται καὶ τὸ Μυστήριον τοῦτο διὰ τοῦ Μυστηρίου τῶν Μυστηρίων.

Ἐν τούτοις ἀπὸ τῆς τρίτης ἐκατονταετηρίδος, ὅτε ἐπληθύνθησαν οἱ χριστιανοί, ἀναφαίνονται οἱ Πνευματικοὶ πατέρες (Poenitentiarii) διὰ τὰ ἐν κρυπτῷ ἁμαρτήματα, καὶ κατέστη ἀναγκαῖα ἡ κατ' ἰδίαν ἐξομολόγησις οὐ μόνον ἵνα μὴ σκανδαλίζωνται οἱ πολλοί, ἀλλὰ καὶ ἵνα δύνηται νὰ ἐπιβλέπῃ ἡ ἐκκλησία κάλλιον καὶ ποιμαίνῃ καὶ χειραγωγῇ καὶ κατηγῇ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

γίς διὰ κορυφῆς. Ὁ δὲ Ὑποδιάκονος χειροθετεῖται πρὸ τῶν Ὡραίων Πυλῶν (πρὸ τῆς Λειτουργίας καὶ αὐτὸς), εἰς σημεῖον ὅτι εἶναι ὑπερῆτης τῆς Ἐκκλησίας καὶ τηρητῆς τῆς εὐταξίας. Διὰ τοῦτο καὶ ἄχρι τοῦδε δίδωσιν εἰς νύψιν τῷ ἀρχιερεῖ, ὡς εἴρηται ἀλ-
λαχοῦ, καὶ ὅτε μέλλει νὰ χειροτονηθῇ Διάκονος, προσκαλεῖ εἰς νύψιν καὶ τοὺς πιστοὺς διὰ τοῦ «Ὅσοι πιστοί». Φέρει δὲ στιχά-
ριον μετὰ ζώνης καὶ λέντιον ἐπὶ τῶν ὤμων. Ὄταν δὲ χειροτονηθῇ Διάκονος δίδεται αὐτῷ τὸ Ὡράριον (τὸ διακριτικὸν τοῦ ἀξιώματος), ἐκφωνουμένου τοῦ «Ἀξιος».

Ὁ πρεσβύτερος χειροτονεῖται μετὰ τὸν χειροδικὸν ὕμνον, δηλ. ὅτε προσεκομίσθησαν τὰ τίμια Δώρα καὶ μέλλουσι νὰ ἀγιασθῶσι, δηλ. χειροτονεῖται, ἵνα λάθῃ μέρος εἰς τὸν ἀγιασμὸν τῶν τιμίων δώρων, ὅπερ εἶναι τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον· τότε καὶ ἐγχειρίζει αὐ-
τῷ ὁ χειροτονήσας ἐπίσκοπος τὸν ἅγιον Ἄρτον καὶ ἐντέλλεται, ἵνα φυλάξῃ τὴν παρακαταθήκην ταύτην μέχρι τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου.

Ὁ Ἐπίσκοπος χειροτονεῖται μετὰ τὸν Τρισάγιον Ὑμνον, ὅτε κυρίως ἄρχεται ἡ Λειτουργία, ἵνα προσκαρθεύσῃ τὸν λαόν, ὡς προε-
στώς, διὰ τοῦ «Εἰρήνη πᾶσι» καὶ κηρύξῃ τὸ Εὐαγγέλιον, ὅπερ ἦν ἀνάγκη κατὰ πρῶτον λόγον ἔργον τῶν Ἐπισκόπων· χειροτονεῖ-
ται λοιπὸν ἀπ' ἀρχῆς τῆς Λειτουργίας ὡς πλήρης ἱερεῖς.

3) Ὁ τρόπος τῆς χειροτονίας εἶναι ὁ ἀκόλουθος. Ἀνάκθην δύο πρᾶξεις ἐλάμβανον χώραν, ἡ ἐκλογή καὶ ἐπιψήφισις καὶ ἡ προχει-
ρισίς δι' ἐπικλησίσεως τῆς θείας χάριτος. Εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ αὐ-
τοῦ τοῦ Ἐπισκόπου ἐλάμβανε μέρος καὶ ὁ λαὸς, ὡς ἄχρι τοῦδε οἱ ἐνορῶται προτείνουσι τὸν ἐρημέριόν των, ὁ δὲ Ἐπίσκοπος ἐξε-
τάζει τὸν ὑποψήριον, ἂν ἔχῃ τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα, καὶ εἴτα προχειρίζεται αὐτὸν ἐν μὲν μιᾷ Λειτουργίᾳ Ἀναγνώστην, ὑποδιά-
κονον καὶ Διάκονον, ἐν ἄλλῃ δὲ Λειτουργίᾳ Πρεσβύτερον. Καθ' ὅ-
σον δ' ἀφορᾷ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἐπισκόπου, τοῦ λαοῦ τὰ δικαιοῦ-
ματα ἀνέλαβεν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία καὶ ἰδίως ὁ Αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου, ὅστις ἐπεκέρου ἕνα ἐκ τῶν τριῶν ὑποψηφίων οὗς ἐξέ-
λεγεν ἡ Σύνοδος τῶν Ἀρχιερέων· ὥστε ἀντὶ νὰ προηγηθῇ ἡ ψή-
φος τοῦ λαοῦ καὶ νὰ ἔπῃται ἡ δοκιμασία καὶ ἐπιψήφισις τῶν Ἐ-
πισκόπων, ἐγένετο τὰνάπαλιν. Ἐν τούτοις δὲν ἔμεινεν ὅλως ἀμέ-

τοχος και ο λαός· διότι ἐν τῇ χειροτονίᾳ καὶ τῶν Ἐπισκόπων τῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τελομένη, ἐν ᾗ ἐτηρέθησαν πάντες οἱ ἀρχαῖοι τύποι τῆς τε ἐκλογῆς καὶ δοκιμασίας καὶ τῆς προχειρίσεως, οὐ μόνον ἐκφώνει τὸ «Ἄξιος», ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ «Κύριε ἐλέησον» συμμετέχει εἰς τὰς εὐχὰς τῆς καθιερώσεως.

(*Ρ. αὐτῇ* *Κρίμων* *Βασ.* *Δεισ.*) Περὶ τοῦ Μυστηρίου τοῦ Γάμου. Ὁ γάμος, ὃν ὑλόγησεν ὁ Θεὸς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, εὐλογεῖται καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τῆς εὐλογίας ταύτης καθίσταται Μυστήριον, διότι μεταδίδεται πάλιν ἡ εὐλογία τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀνακαίνησιν τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου διὰ γεννήσεως νέων εὐλογημένων μελῶν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ὡς δ' ἐν πᾶσι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐρχόμεθα εἰς τὸν Πατέρα, οὕτω καὶ οἱ ἐν τῷ γάμῳ ἀρμυζόμενοι ὡς μέλη τοῦ Χριστοῦ ἀρμυζονται, καὶ ἐπομένως δυνατὸν νὰ καταπεμφθῇ ἡ εὐλογία τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο ἐννοεῖ καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγων, ὅτι εἶναι μέγα μυστήριον, ἀλλ' εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν (Ἐφεσ. 5, 32), δηλ. ὅταν εὐλογηθῇ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ παραστήσῃ τὸν μυστικὸν σύνδεσμον μετὰ τοῦ Χριστοῦ διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὸν ἀνωτέρω στίχον (22) παραγγέλλει ταῖς γυναῖξιν ὑποτάσσωνται τοῖς ἰδίῳι ἀνδράσιν, ὡς τῷ Κυρίῳ (Α'. Κορινθ. 7, 39).

Ἀξιοσημεῖωτα τὰ τελούμενα ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ τοῦ στεφανώματος. Προτάσσεται ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ὡς προκαταρκτικὸς δεσμὸς (διὸ καὶ ἐν χρήσει οἱ δακτύλιοι), ὅστις ἡδύνατο νὰ τελεσθῇ καὶ ἐν ἄλλῳ χρόνῳ, ἀλλ' ἵνα μὴ συμβῇ διάλυσις ἰσοδυναμοῦσα διαζυγίῳ, συνδέεται ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἀρχιεπίσκοπος μετὰ τοῦ Στεφανώματος. Πρὸς δὲ τούτοις τὸ θυμίαμα, δι' οὗ εἰσάγονται εἰς τὸν Νόον, χρησιμεύει πολλὰ ἀντὶ τῆς ἐρωτήσεως περὶ τῆς ἀμοιβαίας συναινέσεως, ἣν διὰ τῆς ὑποκλίσεως τῆς κεφαλῆς ὑποδηλοῦσιν. Στέφονται δὲ στεφάνοις (εἶχον ἄλλοτε αἱ Ἐκκλησίαι ἰδίους) διὰ τὴν δόξαν, ἥς ἀξιοῦνται γινόμενοι ὄργανα τοῦ δημιουργοῦ εἰς συντήρησιν τῆς εἰκόνος αὐτοῦ διὰ τοῦτο καὶ ὡς βασιλεῖς πολλὰ ἀντὶ τοῦτο προσαγορεύονται, καὶ σχεδὸν τοιοῦτό τι σημαίνουν ὅ τε χορὸς ὁ πνευματικὸς, ὁ μετὰ τὴν κοινωνίαν τελούμενος, καὶ ἡ λαμπρὰ πρόσρησις, ἣν ποιεῖ ὁ ἱερεὺς, αἶρων τοὺς στεφάνους διὰ τῶν «Μεγαλύνῃτι, νομῖς» κτλ. Λαμπρῶς ἄρα κηρύττεται ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἡ ἱερότης τοῦ γάμου, ἥτις,

4
9. 21
ματ...
2020
Ήταν τηρηθῇ καὶ μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν στεφανωθέντων, εἶναι ὄντως
εὐλογία Θεοῦ καὶ τὸ πρῶτον καὶ κύριον ἔρεισμα τῆς Πολιτείας.

στ.) Περὶ τοῦ Εὐχέλαιου. Τὸ μυστήριον τοῦτο εἶναι μὲν ἱε-
ρεῖον τοῦ σώματος ἀλλ' ἄμικ καὶ τῆς ψυχῆς, ἀρριμένων τῶν ἁ-
μαρτιῶν τοῖς μετὰ πίστει· προσερχομένοις τῷ ἱατρῷ τῶν ψυχῶν
καὶ τῶν σωμάτων, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἀποστόλου Ἰα-
κώβου (5, 14—15), ὅπου ἡ διάταξις τοῦ Μυστηρίου· «Ἀσθενεῖ
τις ἐν ὑμῖν; προσκλυσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας,
καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν ὀνόματι
τοῦ Κυρίου· καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ
ἐγερεῖ αὐτὸν Κύριος· καὶ ἁμαρτίας ἢ πεποιηκώς, ἀρεθήσεται αὐτῷ».
Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον, διὰ τί ἐπεκράτησε συνήθεια παρ' ἡμῖν νὰ
τελεῖται τὸ Εὐχέλαιον τῇ Μ. Πέμπτῃ, ὅτε δηλ. ἀνέκαθεν ἔκοινώ-
νουν οἱ πλεῖστοι καὶ ἐπομένως ἤθελον καὶ τὴν διὰ τοῦ Εὐχέλαιου
ἄρεσιν τῶν ἁμαρτιῶν. (Ἄλλ' ἄδηλον πότε εἰσέχθη ἡ τοιαύτη συν-
ήθεια. Δῆλον ὅμως ὅτι ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν ἀνέκαθεν ἐτελεῖτο τὸ
Μυστήριον, ὡς ἔστιν ἰδεῖν παρ' Εἰρηναίου ὅστις κατακρίνει τοὺς
Μαρκοσιανούς καὶ Ἡρακλέωνα, τελούντας τὸ Εὐχέλαιον ἐπὶ τῶν
τεθνεώτων (Α', 21, 5, πρὸς βλ. καὶ Ἐπιρ. 36). Τοιοῦτό τι πρῶ-
τον καὶ οἱ Λατῖνοι ἀπὸ τῆς 12 ἑκατ. ἀλείφοντες ἐλαίῳ (ἡγιασμέ-
νω τῇ Μ. Πέμπτῃ) τοὺς ψυχρораγοῦντας, ἵνα ἐροδιάσωσι δῆθεν
αὐτοὺς ἐροδίοις ζωῆς αἰωνίου. Ἄλλ' ἐρόδιον μὲν ζωῆς αἰωνίου
εἶναι ἡ θεία κοινωνία, τὸ δὲ Μυστήριον πρέπει νὰ τελεῖται, ὡς
ἀνέκαθεν, πρὸς Θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν.)

647 277
η μεγαλ...
Κατανυκτικωτάτη εἶναι ἡ Ἀκολουθία τοῦ Εὐχέλαιου. Ἀρχε-
ται διὰ τοῦ Κανόνος τοῦ ἐπὶ ἀγιότητι διαπρέψαντος Ἀρσενίου,
Ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας καὶ φίλου τοῦ Φωτίου. Εἶτα δὲ ἑκα-
στος τῶν τελούντων ἐπὶ ἱερέων (ἐν ἀνάγκῃ τελούσι καὶ ὀλιγό-
τεροι), ἀφοῦ ἀναγνωσθῶσι Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον, λέγει εὐ-
χὴν καὶ εἶτα χεῖρι τὸν κάμνοντα ἐλαίῳ διὰ τῆς ὥραίας εὐχῆς
«Πάτερ Ἄγιε». Ὡστε δι' ἐπὶ Ἀποστόλων καὶ Εὐαγγελίων καὶ
ἐπὶ εὐχῶν ἐπιτελεῖται τὸ Εὐχέλαιον. Εἶτα δὲ ἐν τέλει ἐπιτίθε-
ται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ κάμνοντος τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ ἐπι-
τιθέντων καὶ τῶν ἄλλων ἱερέων τὰς χεῖρας, ὁ προϊστάμενος λέγει
ἐξ ὀνόματος πάντων τὴν τελευταίαν εὐχὴν «Βασιλεῦ Ἄγιε».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν νυχθημερινῶν Ἀκολουθιῶν.

§ 13. Περὶ τῆς γενέσεως τούτων καθόλου

Ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος δις τῆς ἡμέρας, πρωὶ καὶ ἑσπέρας, προσεφέροντο θυσίαι μετὰ ψαλμοδίας. Ἐν δὲ ταῖς Συναγωγαῖς ἐτελεῖτο κοινὴ προσευχὴ μετὰ ψαλμοδίας κατὰ τὰς αὐτὰς ὥρας καὶ ἀνεγινώσκετο καὶ ἡρμηνεύετο ἡ Γραφή.

Αἱ αὐταὶ βάσεις τῆς Προσευχῆς ἦσαν καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ. Ἦδη οἱ Ἀπόστολοι ἐσύγχυζον εἰς τὰς ὥρας τῆς προσευχῆς ἐν τῷ Ναῷ καὶ ταῖς Συναγωγαῖς, καὶ ἐρμηνεύοντες τὴν Π. Διαθήκην ἐηγγελίζοντο τὸν ἐπιφανέντα Μεσσίαν, Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ.

Ἐξαπλωθέντος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πολλῶν ἐξ ἐθνῶν ἐπιστρέψάντων εἰς Χριστόν, καὶ αὐτῶν δὲ τῶν ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανῶν διὰ τοῦς διωγμοὺς ἐκ τῶν ἄλλων Ἰουδαίων ἀποχωρισθέντων, ἀναγκάως διεκρίθη καὶ ἡ κατ' οἶκον Ἐκκλησία τῆς Συναγωγῆς, καὶ ἐν τῇ κατ' οἶκον Ἐκκλησίᾳ ἐτελοῦντο ἅπαντα τὰ τῆς Χριστιανικῆς Λειτουργίας μετὰ τῆς κοινῆς προσευχῆς καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων. Δύο δὲ ἦσαν αἱ καθ' ἑκάστην ἐν Ἐκκλησίᾳ Λειτουργίαι, ἡ ἑσπερινὴ καὶ ἡ ὀρθρινὴ κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς. Καὶ τὸ Κυριακὸν Δεῖπνον μετετέθη ἀπὸ τῆς ἑσπερινῆς Λειτουργίας εἰς τὴν Ὀρθρινήν, ἀφοῦ ὁ Τραϊανὸς (περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Β'. Ἐκατονταετηρίδος) ἀπηγόρευσε τὰς μυστικὰς ἑταιρίας. Ἰδίως δὲ ὤφειλον οἱ πιστοὶ κατὰ Σάββατον καὶ μάλιστα τὴν Κυριακὴν νὰ συνάγωνται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

α). Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ. Ὁ Ἑσπερινὸς εἶναι, ὡς εἴρηται, ἀρχὴ τῆς ἐπιούσης ἡμέρας καὶ ἑορτῆς, εἶναι δ' ἅμα καὶ ἑσπερινὴ δέησις. Ἡ δὲ Ἀκολουθία αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀπλή ὡς ἐν ταῖς ἐργασίμοις ἡμέραις τῆς ἐβδομάδος, ἡ ἀσματικὴ καὶ ἐκτενεστέρα ὡς ἐν ταῖς ἐπισήμοις ἑορταῖς, ὅτε καὶ δύο εἶναι Ἑσπερινοὶ ὁ μικρὸς καὶ ὁ μέγας. Καὶ ὁ μὲν ἐμοιάζει πρὸς τὸν ἅπλοον Ἑσπερινόν, καὶ τελεῖται ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς, συναπτόμενος μετὰ τῆς ἐνάτης Ὥρας (τῇ τρίτῃ ὥρᾳ Μ. Μ. καθ' ἡ-

μᾶς). Ὁ δὲ Μέγας συνάπτεται ἐκεῖ μετὰ τοῦ "Ορθρου καὶ ἀποτε-
λει τὴν Ἀγρυπνίαν, ἥτις ἄρχεται μετὰ τὴν ἕκτην μετὰ Μεσημ-
ερίαν ὥραν, ἢ καὶ βραδύτερον. Ἐν ταῖς Ἐνοριακαῖς ὁμοῦς Ἐκκλη-
σίαις μόνον ὁ Μέγας Ἐσπερινὸς τῶν τε Κυριακῶν καὶ τῶν ἐπισή-
μων Ἑορτῶν ψάλλεται καὶ συνημμένος τῇ ἐννάτῃ ὥρᾳ. Ὁ δὲ
"Ορθρος ψάλλεται ἐν τῷ οἰκείῳ καιρῷ, τὸ πρῶτ' δηλονότι. >

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον, ὅτι τρεῖς εἶδη Ἐσπερινοῦ ἔχομεν, τὸν ἀ-
πλοῦν, τὸν Ἀσματικὸν ἄνευ ὁλονοκτίας καὶ τὸν μετὰ ταύτης,
ἠνωμένον δηλ. μετὰ τοῦ "Ορθρου. Ἀναμνηστέον δὲ ὅτι ὁ Ἐσπε-
ρινὸς καθόλου φέρει τὸν τύπον τῆς Λειτουργίας, ἥτις ἐνίοτε τελεῖ-
ται ἄχρι τοῦδε ἐν αὐτῷ. Τελεῖται δὲ ἡ μὲν τοῦ Μ. Βασιλείου ἐν
ταῖς Παραμοναῖς τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανίων καὶ τῇ Μ.
Πέμπτῃ καὶ τῷ Μ. Σαββάτῳ, ἡ δὲ Προηγιασμένη ἐν ταῖς ἡμέραις
τῶν Ἑβδομάδων τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

6.) Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ "Ορθρου. Καὶ ἡ Ἀκολουθία
αὕτη ὠνομάσθη ἀπὸ τῆς ὥρας καθ' ἣν τελεῖται, δηλ. ἀπὸ τῆς
ὥρας καθ' ἣν ἡγείροντο τὸ πάλαι ἀπὸ τοῦ ὕπνου (πρὸ τῆς
ἀνατολῆς τοῦ Ἡλίου). Ἐπειδὴ δὲ ἀνέκαθεν ἐγίγνετο διὰ προσ-
ευχῆς ἡ ὥρα αὕτη καὶ ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ μετὰ
τῆς κοινῆς προσευχῆς ἠνώθη, ὡς εἴρηται, ἡ Λειτουργία (ὡς ἐν
τῷ Π. Νόμῳ ἡ θυσία μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ Ἡλίου) διὰ
τοῦτο καὶ ἡ Ἀκολουθία τοῦ "Ορθρου φέρει καὶ τὸν τύπον τῆς Λει-
τουργίας, ὅπερ ἐστὶ καταφανέστερον εἶναι ἐν τῷ ἁσματικῷ λεγομέ-
νῳ "Ορθρῳ, τουτέστιν ἐν τῷ "Ορθρῳ τῷ τελουμένῳ ἄλλοτε ἐν
ταῖς μεγάλας πόλεσι, διότι ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς ἐπεκράτουν
μᾶλλον ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ ἀπλὴ ψαλμωδία τῶν ψαλμῶν.

Ἀξιοσημείωτος καὶ ὁ "Ορθρος τοῦ Πάσχα, ὅστις ἐκ μόνου
τοῦ Κανόνος καὶ τῶν Αἰνῶν (ὅτε καὶ ὁ ἀσπασμὸς) σύγκειται, καὶ
ἐν ᾧ συχνὰ ἐπαναλαμβάνονται κατὰ τὴν ἀνέκαθεν συνήθειαν τὸ
«Χριστὸς ἀνέστη». Μεσονυκτικὸν τούτου καὶ ἀναγνώσματα εἶναι
ἡ προηγουμένη ἀνάγνωσις τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων καὶ Κα-
νὸν τοῦ Μ. Σαββάτου. Ἀλλὰ κατὰ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς Δια-
καινησίμου Ἑβδομάδος ὁ "Ορθρος συνίσταται ἐκ τοῦ Κανόνος καὶ
τῶν Αἰνῶν.

γ'.) Περὶ τοῦ Μεσονυκτικοῦ. ὠνομάσθη οὕτως ἡ Ἀκολου-

θία αὕτη ἀπὸ τῆς ὥρας, καθ' ἣν τελεῖται, κυρίως μὲν περὶ τὸ Μεσονύκτιον, συνήθως δὲ μετὰ ταῦτα περὶ τὴν τρίτην ὥραν. Εἶναι δὲ ἡ ἀρχὴ τῆς καθ' ἡμέραν προσευχῆς καὶ τῶν ἐπτά Αἰνέσεων, διότι ἐν ταῖς καθ' ἡμέραν Προσευχαῖς ἐπεκράτησεν ὁ ἄλλος ὑπολογισμὸς τοῦ ἡμερονυκτίου ὁ ἀπὸ μέσης τῆς νυκτός. (Περὶ τῶν ἀκολουθιῶν τῶν Ὁρῶν. Αἱ ὥραι ἀριθμοῦνται κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, καθ' ἣν πρώτη ὥρα ὑπελογίζετο ἡ πρώτη τῆς ἡμέρας, δηλ. ἡ ἕκτη περιόπου τῆς πρωῒας κατὰ τὸν ἐν χρήσει νῦν ὑπολογισμόν. Ὡστε τρίτη καὶ ἕκτη ἐκκλησιαστικὴ ὥρα εἶναι ἡ ἐνάτη καὶ δωδεκάτη (μεσημβρία) καθ' ἡμᾶς, ἐνάτη δὲ ἡ τρίτη μετὰ μεσημβρίαν.

Εἶναι καὶ Μεσῳρία, εἰς ἐκάστην ὥραν (πλὴν τῆς Τρίτης) ἐπισυναπτόμενα ἐν τῷ ἰδίῳ καιρῷ.

Αἱ Ἀκολουθίαι τῶν Ὁρῶν τελοῦνται κατὰ τὴν αὐτὴν ταξιν, καθ' ἣν καὶ τὸ πρῶτον μέρος τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Μεσονυκτικοῦ. Εἰς τὰς Μεγάλας δὲ Ὁρας τῶν Παραμονῶν τῶν χριστουγέννων καὶ Θεοφανίων καὶ τῆς Μ. Παρασκευῆς ψάλλονται ἐν τῷ μεταξὺ ἐκάστης ὥρας τὰ κατάλληλα Τροπάρια καὶ ἀναγινώσκονται Προφητεῖαι καὶ κατάλληλοι περικοπῆ ἐκ τοῦ Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελίου.

ε.) Περὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἀποδείπνου. Ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης σημειοῖ, ὅτι ἡ τελευταία αὕτη αἰνέσις συνήπτετο πολλοῦ μετὰ τοῦ Ἑσπερινοῦ. Πιθανὸν ὅτι τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι μεταλαμβάνοντες ἐν τῷ Νάρθηκι τῶν ἐν τέλει τοῦ Ἑσπερινοῦ εὐλογηθέντων ἄρτων τῆς Ἀρτοκλασίας καὶ ἐπομένως δειπνήσαντες οὕτω μόνον, ἤρχοντο εὐθὺς τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀποδείπνου, ἣτις εἶναι ἡ προσευχὴ πρὸ τοῦ ὕπνου διὰ τοῦτο καὶ παραλείπεται, ὅταν τελῇται Ἀγρυπνία (Ἑσπερινὸς καὶ Ὁρθρος ὁμοῦ) δι' ὅλης τῆς νυκτός. Συνήθως ὅμως τὸ ἀπόδειπνον χωρίζεται τοῦ Ἑσπερινοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον διότι ἐν ταῖς Ἱεραῖς μοναῖς ἐξεγερόμενοι τοῦ ὕπνου ὀλίγον μετὰ τὸ μεσονύκτιον κατακλίνονται ἐξ ἀνάγκης ἐν ἀρχῇ τῆς νυκτός διὰ τοῦτο καὶ ἐνωρίς δειπνοῦσι καὶ μετὰ τὴν Τριθέκτην (πρὸ μεσημβρίας) ἀριστοῦσιν.

Εἶναι δὲ εἶδη Ἀποδείπνων ἐν χρήσει τὸ μικρὸν μὲν καθ' ἐκά-

στην, τὸ δὲ μέγα κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν νηστειῶν καὶ ἰδίως τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ὡς καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας τῆς Μ. ἑβδομάδος καὶ τὰς παρχμονὰς τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

§ 14. Περί τῶν λοιπῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν.

Ἀξιολογότεραι τῶν λοιπῶν ἀκολουθιῶν εἶναι αἱ ἐξῆς, ἡ τῶν Ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ, ἡ τοῦ μικροῦ Ἀγιασμοῦ, ἡ τῶν Παρχκλητικῶν Κανόνων καὶ ἡ νεκρώσιμος Ἀκολουθία.

α.) *Περί τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ.* Ἄν πάντα ὀφείλομεν νὰ ἀγιάσωμεν, πολλῶ δὴ μᾶλλον πρέπει νὰ ἀγιασθῇ ὁ οἶκος τοῦ Κυρίου, ὅπου τελοῦνται τὰ Μυστήρια τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ Θρόνου τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ ἀναπέμπεται ὡς θυμίαμα εὐοσμον ἡ ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ κοινὴ δέησις τῶν κλητῶν τοῦ Θεοῦ. Καὶ πῶς μὲν εὐπρεπίζεται ὁ Ναός, ἵνα παριστῇ τὴν ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν, εἶδομεν ἄλλοτε. Ἐκεῖ εἶδομεν ἅμα, ὅτι εἰς τὸ κυριώτατον μέρος τοῦ ὅλου Ναοῦ, τὴν ἁγίαν Τράπεζαν (ἡ τὸ Ἀντιμήνσιον), ἐνετίθεντο ἅγια λείψανα. Ἡ ἔνθεσις δὲ τούτων καὶ εὐπρέπειαι τῆς ἁγίας Τραπεζῆς εἶναι αἱ δύο κυριώταται τελεταὶ τῶν Ἐγκαινίων.

Καὶ δὴ πρὶν γεῖνῃ ἡ ἔνθεσις εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν τῶν ἁγίων λειψάνων, ἥτις ἰσοδυναμεῖ μὲ θεμελίωσιν καὶ ἀνοικοδόμησιν τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, κατατίθενται ἐπὶ Δισκαρίου τὰ ἅγια Λείψανα καὶ τηροῦνται ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς ἀρχαιότερον ἐνθρονιασμένου ναοῦ, ὅπου καὶ τελοῦνται ὁ Ἑσπερινὸς καὶ ὁ Ὁρθρος τῶν Ἐγκαινίων ἡ καὶ Ὀλονυχτία. Ἄν δὲν ὑπάρχῃ παλαιὸς ναός, τελοῦνται πάντα ἐν τῷ καινῷ ναῷ. Μετὰ δὲ τὸν Ὁρθρον τελεῖται τρεῖς λιτανεῖαι περὶ τὸν Ναὸν μετὰ τῶν ἁγίων λειψάνων (ἡ καὶ εἰκόνων) καὶ κηρίων καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Κατὰ μὲν τὴν πρώτην (ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ ναοῦ) ψάλλεται Τροπάριον «Ἅγιοι Μάρτυρες» κτλ. καὶ πρὸ τῶν πυλῶν ἀνακινώσκονται Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον. Ἐν τῇ δευτέρᾳ λιτανείᾳ ψάλλεται ἡ τρίτη ᾠδὴ τοῦ Κανόνος καὶ πάλιν Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον. Ἐν τῇ τρίτῃ ψάλλεται ἡ ἕκτη ᾠδὴ καὶ πρὸ τῶν πυλῶν κατατίθουσιν ἐπὶ τετραποδίου, ἅπερ αἱ-

ρει ἐπὶ κεφαλῆς λιτανεύων ὁ Ἀρχιερεὺς ἅγια Λείψανα, καὶ λέγει τὴν κατάλληλον εὐχὴν, μεθ' ἧν καὶ τὴν συνήθη εὐχὴν τῆς Εἰσόδου· εἶτα τρεῖς ψάλλεται τὸ «Ἄρατε πόδας . . .» μετὰ τοῦ «Τίς ἐστὶν οὗτος . . .». Ταῦτα ἀναμνησκούν τὴν θριαμβευτικὴν εἰσοδὸν τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης εἰς τὸν Ἄδην καὶ τὴν νίκην κατ' αὐτοῦ. Τούτων δὲ λεγομένων, σφραγίζει διὰ τῶν ἁγίων Λειψάνων τρεῖς τὴν Εἴσοδον, καὶ ἀνοίγομένων τῶν Πυλῶν εἰσέρχονται πάντες, ψαλλομένου τοῦ Τροπαρίου «Ὡς τοῦ ἄνω στερεώματες». Τότε κατατίθουσιν ὁ Ἀρχιερεὺς τὰ ἅγια Λείψανα εἰς τὴν ἐτοιμασθεῖσαν μικρὰν ἀργυρὰν θάκην, ἐγγέων καὶ ἅγιον Μύρον, καὶ ἐντίθουσιν εἰς τὸν κίονα τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, ἥτις ἀσφαλίζεται, ἐγγεγραμμένης τῆς βραθεύσεως πρότερον κηρομαστίγης (1). Προτάσσονται δὲ τῆς πράξεως ταύτης σύντομοι εὐχαί. Μετὰ ταῦτα ἐπιτίθεται ἡ τράπεζα ἐπὶ τοῦ κίονος, ὅτε καὶ ψάλλεται ὁ ὥραϊος ψαλμὸς (144) «Υψώσω σε ὁ Θεός μου . . .», μεθ' οὗ τελεῖται γονυκλισία μετὰ κατανοκτικωτάτης εὐχῆς, ἀναμνησκούσης τὴν εὐχὴν τοῦ Σολομῶντος, ὅτε ἐτέλει τὰ Ἐγκαίνια τοῦ Ναοῦ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἀνεγερθέντος τῷ Θεῷ.

Μετὰ ταῦτα ἄρχεται ἡ εὐπρέπεις τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, δι' οὗ καὶ ἐνδύεται τὸ Σάβανον ὁ Ἀρχιερεὺς, ἵνα καλύψῃ τὴν Ἀρχιερατικὴν στολὴν. Ἐν τῇ τελετῇ ταύτῃ καθαρίζεται ἡ ἁγία Τράπεζα, καὶ οἰονεὶ βαπτίζεται· διότι ἐπιγέων τὸ χλιαρὸν ὕδωρ (ἐκ τῶν ἁγγείων τοῦ Βαπτίσματος), λέγει «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς» κτλ. Εἶτα δὲ οὐ μόνον διὰ Ῥοδοστόμου (ἢ καὶ οἴνου) ἀποπλύνεται ἡ Τράπεζα, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ἁγίου Μύρου σφραγίζεται· ψάλλονται δὲ ἐπὶ ἐκάστης πράξεως κατάλληλοι ψαλμοὶ (ὁ 83 «Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου». Ἐκ τοῦ 50 ἀπὸ τοῦ «Ραντιεὶς με» καὶ ἐρεξῆς. Ὁ 132 «Ἰδοὺ δὴ τί καλὸν») καὶ σύντομοι δοξολογία. Ἐπειτα περιδένεται ἡ ἁγία Τράπεζα διὰ τοῦ Κατασαρ-

(1) Ἡ κηρομαστίγη σύγκειται ἐκ κηροῦ (τοῦ ἐπικρατεστέρου), μαστίγης, Σμύρνης, Ἀλῶνης, Θυμαμάτος, Ρετσίνης καὶ Λαδάνου. Προπαρασκευάζονται δὲ ταῦτα πρὶν ἄρξῃται ἡ Λιτανεία καὶ ἐπιτηρεῖ ὁ ὑπολειπόμενος ἱερεὺς ὁ τελῶν τὴν Προσκομιδὴν· διότι μέλλει μετὰ ταῦτα νὰ τελεσθῇ Λειτουργία. Αἱ λιτανεαὶ δὲ τῶν Ἐγκαίνιων σώζουσιν ἴσως κάλλιστα τὸν τύπον τῶν ἐπὶ Χρυσοστόμου λιτανειῶν καθόλου.

κίου, ὡς διὰ σαβάνου νεκρικοῦ (διότι παριστᾷ καὶ τὸν τάφον τοῦ Κυρίου), καὶ εἶτα ὡς ἐπὶ θρόνου τοῦ Κυρίου ἐφαπλοῦται ἡ ἀγία ἐνδυτὴ (ἢ ἐπενδύτης), ψαλλομένων τῶν ψαλμῶν 131 «Μνήσθητι Κύριε τοῦ Δαβὶδ» καὶ τοῦ 92 «Ὁ Κύριος ἐθασίλευσεν, εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο». Μετὰ ταῦτα θυμῷ ὁ Ἀρχιερεὺς τὴν ἀγίαν Τράπεζαν καὶ ὅλον τὸν Ναόν, ὅτε ἀλείφονται καὶ αἱ κίονες καὶ πεσσοὶ τοῦ Ναοῦ (οἱ καὶ πινσοὶ λεγόμενοι) ἀγίῳ Μύρω, καὶ οὕτως ἀγιάζεται καὶ ὅλος ὁ Ναός. Ταῦτα πάντα ἐπισφραγίζουσιν εὐχαί, Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον, Τρισάγιον καὶ ἑκτενὴς δέησις. Ἰδίως δὲ ἐπισφραγίζει τὰ ἐγκαίνια ἢ μετὰ ταῦτα εὐθὺς καὶ δι' ἡμερῶν ἑπτὰ καθ' ἑκάστην τελουμένη θεία Λειτουργία.

Σημειωτέον δὲ ὅτι πολλὰκις ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀγίαν Τράπεζαν Ἀντιμήνσιον, ἀλλ' ὑπὸ ἀρχιερέως ἡγιασμένον καὶ φέρον ἄγια λείψανα. Ἀντιμήνσια λέγονται καὶ τὰ Εἰλητὰ, ἐφ' ὧν τελεῖται ἡ θεία Μυσταγωγία καὶ ὧν πολλὰ ἀγιάζονται ἐν τοῖς ἐγκαίνιοις, ἵνα χρησιμεύσωσι διὰ τὰς Ἐκκλησίας. Σημειωτέον πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ τελετὴ τῶν ἐγκαίνιων, ἢ μᾶλλον αἱ λιτανεῖαι αὐτῆς, ἐπανελαμβάνετο κατ' ἔτος κατὰ τὸν Συμεῶνα Θεσσαλονίκης ἐν τῇ Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἱεροσολύμοις.

6.) Παρακλητικοὶ Κανόνες καὶ μικρὸς Ἀγιασμός. Ἐν πάσῃ ἀνάγκῃ τοῦ βίου ἐπιτελοῦνται. Παρακλήσεις καὶ μάλιστα ὁ μικρὸς Ἀγιασμός.

Ἡ μὲν Παρακλήσις τελεῖται, ψαλλομένου ἐνὸς τῶν δύο Παρακλητικῶν Κανόνων, συνήθως τοῦ μικροῦ, ὅστις εἶναι ποίημα Θεοσχηρίτου μοναχοῦ ἢ κατ' ἄλλους Θεοράνους, ὁ δὲ μέγας εἶναι τοῦ Βασιλέως Δούκα τοῦ Λασκάρεως. Ψάλλονται δὲ ἐναλλάξ οἱ εἰρημένοι Κανόνες κατὰ τὰς νηστίμους ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου μετὰ τὸν Ἑσπερινόν. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι μετὰ τὴν ἑκτὴν ὥδην λέγεται τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἡ παρακλήσις τῆς Λιτῆς, ἅπερ ὑποδεικνύουν τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει τάξιν τῶν Ἀκολουθιῶν.

Ὁ δὲ μικρὸς Ἀγιασμός, λεγόμενος οὕτως εἰς ἀντιδιαστολὴν ἀπὸ τοῦ μεγάλου Ἀγιασμοῦ τῶν Θεοφανίων, ἐπέχει τόπον τῆς Παρακλήσεως (αὐτὸς συνήθως κατ' οἶκον τελεῖται) καὶ καθαρισμοῦ· διότι φαίνεται ὅτι εἰσέχθη, ἵνα ἀντικαταστήσῃ τοὺς διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος καθαρισμοὺς τῶν ἐθνικῶν, καὶ ἐντεῦθεν ἴσως ἡ κατὰ

ἐξ τῆς ἀποστολῆς

μῆνα τέλεισι αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Λέγεται δὲ ὅτι τὰ τοῦ μι-
κροῦ Ἀγισμοῦ διέταξεν ἐν Συνόδῳ ὁ κλεινὸς Πατριάρχης Φώτιος.
γ.) Νεκρώσιμος Ἀκολουθία. Ἡ Ἀκολουθία αὕτη, δι' ἧς πα-
ραπέμπει πρὸς Κύριον μετὰ δεήσεων ἡ Ἐκκλησία τὸν μεταστάντα
ἀφ' ἡμῶν ἀδελρὸν, εἶναι ἀσκητικὴ Λειτουργία, ἥτις συμπληροῖ,
οὕτως εἰπεῖν, τὴν κοινωνίαν τῶν ἀρχάντων Μυστηρίων, ἅτινα με-
τεδόθησαν τῷ ἐκδημουντι πρὸς Κύριον ὡς ἐρόδια ζωῆς αἰωνίου.
Ὡς τὸ κινδυνεῦον νήπιον βαπτίζεται πρῶτον καὶ ἔπειτα εἰς συμ-
πλήρωσιν ἀναγινώσκονται αἱ εὐχαὶ καὶ συμπληροῦται ἡ Ἀκολου-
θία, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ψυχορραγούντος ἐπιτελεῖται ἡ κυριωτάτη
πρᾶξις καὶ ἔπειτα ἐπιτελεῖται καὶ ἄλλη, οὕτως εἰπεῖν, Λειτουργία,
δηλ. ἡ νεκρώσιμος Ἀκολουθία, ἥτις εἶναι ἀξιοσημεῖος καὶ διὰ
τοῦτο, ὅτι εἶναι παράδειγμα Λειτουργίας ἐν Ὁρθρῳ. Εἶναι δὲ πολ-
λαὶ νεκρώσιμοι Ἀκολουθίαι, ἡ συνήθης εἰς κοσμικοὺς, ἡ εἰς μονα-
χοὺς καὶ ἡ εἰς ἱερεῖς. Τούτων δὲ ἡ μὲν πρώτη τελεῖται νῦν συν-
ήθως εἰς πάντας (μετὰ συντομιῶν καὶ εἰς τὰ νήπια)· τελοῦνται
ὅμως καὶ αἱ ἄλλαι διεξοδικώτεροι πολλαχῶς. Μάλιστα δὲ διεξο-
δικὴ εἶναι καὶ κατανοητικωτάτη ἡ τῶν ἱερέων ταύτης χαρακτη-
ριστικὸν εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦτο, ὅτι πάντε Ἀπόστολοι
καὶ Εὐαγγέλια ἀναγινώσκονται.

Ἡ συνήθης νεκρώσιμος Ἀκολουθία εἰσάγεται καὶ ἐπιστραγι-
ζεται διὰ τῆς μικρᾶς (ἥτις κατ' οἶκον καὶ πολλαχῶς καὶ πολλὰ-
κις ἐπαναλαμβάνεται), τῆς συνισταμένης ἐκ τοῦ Τρισαγίου, τῶν
Τροπαρίων «Μετὰ πνευμάτων κτλ.» καὶ τῆς συντόμου συγχωρη-
τικῆς εὐχῆς. Μετὰ ταῦτα ἐκφερομένου τοῦ νεκροῦ ψάλλεται ὁ
Τρισάγιος ὕμνος, ἡ τῶν λιτανειῶν δοξολογία καὶ τῆς τῶν ἀγγέ-
λων συνοδίας σύμβολον. Μετὰ ταῦτα παραλείπεται συνήθως ὁ 90
ψαλμὸς («Ὁ κατοικῶν ἐν βοκείᾳ») καὶ ψάλλονται στίχοι τινὲς
τοῦ Ἀρμῶμου (ψαλ. 118) καὶ τὰ ἀντικαθιστῶντα αὐτὸν Εὐλογη-
τάρια (εἶδομεν ἄλλαχῶς ὅτι ὁ Ἀρμῶμος εἶναι ὁ κυριώτερος προσι-
μικὸς ψαλμὸς τοῦ Ὁρθρου τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς).
Μετὰ ταῦτα παραλείπομένου τοῦ Κανόνος (μόνον Κοντάκιον ψάλ-
λεται), ψάλλονται τὰ ἰδιόμελα Τροπάρια (Ἰωάννου τοῦ Δαμασκην-
ου), τὰ ὁποῖα ἐν τῇ Νεκρώσιμῃ Ἀκολουθίᾳ εἰς Μοναχοὺς ψάλ-
λονται ὡς ἐξόδια εἰς τὸν τάρον. Μετὰ ταῦτα ψάλλονται οἱ Μα-

καρισμοί, μεθ' οὓς Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον καὶ ἡ συγχωρητικὴ εὐχὴ, καὶ τέλος ψάλλονται οἱ Αἵνοι, οὕτως εἰπεῖν, «Δεῦτε τελευταῖον ἀσπασμὸν» κτλ., καθ' οὓς ἀποδίδεται ὁ τελευταῖος ἀσπασμὸς εἰς τὸν ἐκδημήσαντα πρὸς Κύριον. Ἀφοῦ δὲ ἐξενεχθῇ οὗτος εἰς τὸν τάφον καὶ τελεσθῇ ἡ μικρὰ νεκρώσιμος Ἀκολουθία (ἥτις καὶ Τρισάγιον καὶ Παραστήσιμον λέγεται), ἄρας χοῦν ὁ ἱερεὺς διὰ τοῦ πτύου, ἐπιβρίπτει ἐπὶ τοῦ κατατεθέντος ἐν τῷ τάφῳ νεκροῦ τὸν χοῦν σταυροειδῶς, λέγων «Τῷ Κυρίῳ ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ».

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐπὶ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου εἰσέχθη νὰ ἀναγινώσκηται ὅλον τὸ Ψαλτήριον ἐπὶ τῶν νεκρῶν Μοναχῶν, πρὶν τελεσθῇ ἡ Ἀκολουθία. Τὰ μνημόσυνα δὲ εἶναι Λειτουργίαι τελούμεναι ὑπὲρ τοῦ προαναπαυσαμένου πατρὸς καὶ ἀδελφοῦ ἡμῶν.

ΤΕΛΟΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	σελ.
Εἰσαγωγή § 1, 2, καὶ 3.....	5—8
ΜΕΡΟΣ Α', ΚΕΦ. Α'.	
§ 4. Περὶ τοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ.....	8—15
§ 5. Συμβολικαὶ παραστάσεις.....	15
§ 6. Περὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν.....	16—19
§ 7. Περὶ τῶν ἱερῶν ἀμυρίων.....	19—22
ΚΕΦ. Β'.	
§ 8. Περὶ ἑορτῶν ἐν γένει.....	23—34
ΚΕΦ. Γ'.	
Περὶ τῆς ἱερᾶς ὑμνολογίας.....	34—36
ΜΕΡΟΣ Β', ΚΕΦ. Α'.	
Περὶ τῶν ἀκολουθιῶν τῆς θείας λειτουργίας.....	
§ 9. Τινὰ περὶ τῶν ἀκολουθιῶν τούτων.....	36
§ 10. Περὶ τῆς θείας λειτουργίας.....	37—60
§ 11. Περὶ τῆς λειτουργίας τῶν προηγησμένων δώρων.....	60—63
ΚΕΦ. Β'.	
§ 12. Περὶ τῶν ἀκολουθιῶν τῶν λοιπῶν μυστηρίων.....	63—72
ΚΕΦ. Γ'.	
§ 13. Περὶ τῶν νυκθημερινῶν ἀκολουθιῶν.....	72—75
ΚΕΦ. Δ'.	
§ 14. Περὶ τῶν λοιπῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν.....	75—79

ἡμιῶται ἀντὶ φραγμ. μὲν 2^η (7)

Ἀριθ. πρωτ. 43684.

Διεκπ. 40553.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ
ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς τὸν κ. Ἰωάννην Μεσολωρᾶν Καθηγητὴν.

Ἐχοντες ὑπ' ἑφιν τὸ ἄρθρον 6 τοῦ ΑΜΒ'. νόμου τῆς 22 Ἰουνίου 1882, τὸ ἄρθρον 18 τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῆς 4 Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους περὶ διδακτικῶν βιβλίων καὶ τὴν κατὰ ταῦτα ὑποβληθεῖσαν ἡμῖν ἔκθεσιν τῆς τρίτης ἐπιτροπείας τῶν κριτῶν τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι ἐγκρίνομεν τὴν γνώμην ταύτην τῆς ἐπιτροπείας, καθ' ἣν ἡ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Π. Ρομπότη συνταχθεῖσα καὶ ὑφ' ὑμῶν ἐπιτηθεῖσα λειτουργικὴ κατὰ τὸν ΑΜΒ'. νόμον ἐγκριθεῖσα ὡς μόνον διδακτικὸν βιβλίον πρὸς διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τούτου ἐν τῇ πρώτῃ τάξει τῶν δημοσίων, δημοσυντηρήσεων καὶ ἰδιωτικῶν γυμνασίων ἐπὶ τετραεσίαν, ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ παρόντος σχολικοῦ ἔτους, εἶνε καλῶς καὶ κατὰ νόμον ἐκτετυπωμένη. Συνωδᾷ δὲ τῇ γνώμῃ τῆς ἐπιτροπείας ὀρίζομεν τὴν τιμὴν αὐτῆς ὀραχμὴν μίαν (ἀριθ. 1).

Ἐν Ἀθήναις τῇ 21 Σεπτεμβρίου 1884.

Ὁ ὑπουργὸς

Δ. Σ. ΒΟΥΛΓΙΩΤΗΣ

ΣΤΕΦ. Μ. ΠΑΡΙΣΗΣ